

Amb l'arribada de Colom a Amèrica, la relació entre les corones d'Aragó —la Confederació Catalano-Aragonesa— i de Castella viu un conflicte sobre el qual els historiadors han sostingut teories i posicions en franca controvèrsia. Fou realment vedat als catalans, d'establir-se al Nou Món i comerciar-hi? Si no ho fou, en quina condició, per quins camins i des de quan es va produir la interrelació entre els catalans i Amèrica?

Romà Pinya i Homs, autor d'aquest estudi, catedràtic d'Història del Dret i de les Institucions a la Universitat de les Illes Balears i coordinador general a l'arxipèlag per als actes americanistes de 1992, ens convida amb aquestes pàgines a una pausada reflexió i examina punt per punt l'antiga polèmica sobre una qüestió encara candent.

Comissió Amèrica i Catalunya, 1992

LA DEBATUDA EXCLUSIÓ CATALANO-ARAGONESA DE LA CONQUESTA D'AMÈRICA

ROMÀ PINYA I HOMS

La debatuda exclusió catalano-aragonesa de la conquesta d'Amèrica

Col·lecció
JOAN ORPÍ

Generalitat de Catalunya
Comissió Amèrica i Catalunya, 1992

ROMÀ PINYA I HOMS

La debatuda exclusió
catalano-aragonesa de
la conquesta d'Amèrica

Col·lecció
JOAN ORPÍ

Generalitat de Catalunya
Comissió Amèrica i Catalunya, 1992

Piña i Homs, Romàn

La Debatuda exclusió catalano-aragonesa de la conquesta d'Amèrica

Bibliografia

ISBN 84-393-1500-7

I. Comissió Amèrica i Catalunya 1992 II.

Títol I. Amèrica – Descobriment i exploracions – Espanyols – S. XV/XVI

2. Corona catalano-aragonesa – Històrica – S. XV/XVI

946,0*14/15"

© Generalitat de Catalunya
Departament de la Presidència
Comissió Amèrica i Catalunya, 1992

Primera edició: desembre 1990
Tiratge: 1.000 exemplars

Traducció: Núria Pi-Sunyer
Coordinació editorial: MIRADOR Edicions
Il·lustració de la sobre coberta: Fragment del
Plantsferi Portuguès (vers. 1585),
anònim. Bibliothèque Nationale, París.

ISBN: 84-393-1500-7
Dipòsit legal: B-44.656-90

Fotocomposició: Libertype Fotocomposició, S.L.
Impressió: Realitzacions Gràfiques, S.A.
Litostamp Impresión Gráfica, S.A.
Pg. Masoliver 31-33
08005 Barcelona

Índex

I. INTRODUCCIÓ	11
Plantejament del tema	11
El fons de la qüestió: els incidents d'un debat	13
L'exclusió com a veritat històrica aportada pels cronistes castellans	15
La posició eclèctica dels juristes castellans dels segles XVI i XVII	20
La reacció nacionalista aragonesa	24
La reacció catalana: de la denúncia del vells greuges a la re- cerca de la veritat històrica	26
Els esforços superadors de la polèmica realitzats durant les darreres dècades	31
Les orientacions del present estudi i les fonts utilitzades	37
II. LES ÍNDIES PER A CASTELLA	41
La política dels Reis Catòlics dirigida cap a la incorporació de les Índies a Castella	41
Les conseqüències de la incorporació de les Índies a la corona de Castella	58
a) Conseqüències en relació amb l'estructura político- administrativa dels nous territoris	58
b) Conseqüències quant a la repoblació	65
c) Conseqüències dels beneficis econòmics: el monopoli comercial a les Índies	74

III. EL PROTAGONISME CATALÀ A LES ÍNDIES	85
IV. L'EXCLUSIÓ CATALANO-ARAGONESA DES DE LA CONDI- CIÓ D'ESTRANGER A LES ÍNDIES	99
a) La legislació sobre prohibits a les Índies	99
b) Referència especial a les prohibicions per raó d'estrang- ria	104
V. LA FI DE L'EXCLUSIÓ MITJANÇANT LA SUPRESSIÓ DE LA CONDICIÓ D'ESTRANGER ADJUDICADA ALS CATALANO- ARAGONESOS	119
VI. EL NOU CONCEPTE DE NATURAL D'ESPANYA O ESPA- NYOL, GESTAT PEL DRET INDIAI A BASE DE LA POLÍTICA IN- TEGRADORA DE LA MONARQUIA	127
VII. CONCLUSIONS	135
NOTES	141
BIBLIOGRAFIA	161
APÈNDIX DOCUMENTAL	169
ÍNDIX ONOMÀSTIC	197

*On són els barcos? – On són els fills?
Pregunta-ho al Ponent i a l'ona brava:
tot ho perderes – no tens ningú.
Espanya, Espanya – retorna en tu,
arrenca el plor de mare!*

Joan Maragall

SIGLES UTILITZADES EN AQUESTA OBRA

AHDE:	Anuario de Historia del Derecho Español.
AEAm:	Anuario de Estudios Americanos.
AEAt:	Anuario de Estudios Atlánticos.
AGI:	Archivo General de Indias.
CODOIN:	Colección de Documentos Inéditos de Ultramar.
RIEP:	Revista del Instituto de Estudios Políticos.
RJC:	Revista Jurídica de Catalunya.

I. Introducció

PLANTEJAMENT DEL TEMA

Sens dubte, el descobriment i la colonització d'Amèrica, qualificat al seu temps com *la mayor cosa después de la creación del Mundo, sacando la encarnación y muerte del que lo creó*,¹ continua essent avui dia, des de la perspectiva del seu cinquè centenari, un esdeveniment de dimensions colossals, i el que ha permès que els pobles que integren l'Estat espanyol, adquirissim un protagonisme de primer ordre dins el marc de la història universal.

Al mateix temps hem de reconèixer que, com qualsevol altre gran esdeveniment històric, el protagonisme assolit i la qualitat de la seva gestió han ocasionat un llarg i inacabable debat; dit altrament, el *qui ho va fer* i el *com ho féu*.

El *com ho féu*, malgrat l'interès que desperta, no constitueix l'objecte del nostre estudi. El que a nosaltres ens interessa, si partim del títol del present treball –LA DEBATUDA EXCLUSIÓ CATALANO-ARAGONESA DE LA CONQUESTA D'AMÈRICA– és saber qui foren els qui la realitzaren, atès que evaluant la major o menor participació dels qui creiem que van ser els seus protagonistes, podrem saber fins a quin punt hi va haver una exclusió com la indicada.

És evident que el protagonisme, històricament, l'ha reclamat un col·lectiu que anomenem *Espanya*. Ha semblat que eren els espanyols, sense distincions, els grans herois o els terribles monstres, segons es miri, dels esdeveniments. Però la qüestió es complica si pensem que Espanya és avui dia, i ho era en temps de la Conquesta, una realitat plural, i que no tots els habitants de la «pell de brau» –aquesta realitat geogràfica que anomenem Espanya– varen tenir la mateixa incidència en l'empresa.

I com que ja hem fet la precisió que l'empresa no va ésser cap minúcia i que –producte de la nostra naturalesa humana– sempre ha existit un desig tant de caràcter personal com col·lectiu d'apropiació

de papers preponderants en els grans esdeveniments, no ens ha d'estranyar que els pobles que componen l'Estat espanyol i que, al seu torn, constitueixen nacionalitats històriques ben definides, puguin per atribuir-se un pes decisiu en aquella empresa i fins i tot s'hi arribin a adjudicar un protagonisme indiscutible.

Castella, a la qual la història tradicionalment ha atribuït el paper principal en la construcció d'Espanya, també va fer en exclusiva i tota sola l'obra de la conquesta i colonització d'Amèrica? Si és així, com es pot justificar l'exclusió o inhibició catalano-aragonesa? La resolució de totes dues incògnites és complicada, sobretot si tenim en compte el llarg debat que s'ha anat engendrant sobre aquest afer i que sovint s'ha vist complicat per elements forans que no tenien res a veure amb la motivació científica.

Si el 1492 ja hi hagués hagut una estructura de poder polític identificable amb el que avui anomenem *Espanya*, només ens hauríem de demanar si justament aquesta estructura va ésser la pedra angular dels esdeveniments, i, en cas afirmatiu, i atès que els catalans i els aragonesos formaven part del que se'n diu *Espanya*, hauríem de concloure, sense cap problema, que la participació que, en un grau més o menys alt, hi tingueren va ésser òbvia. Però el fet és que Espanya, malgrat haver estat considerada un projecte polític permanent, des que es va desfer la realitat visigòtica enfront de l'Islam, quan es va forjar la monarquia dels Reis Catòlics encara no constituïa una estructura de poder. Escriptors catalans, com Joan Margarit i Pau, podran beneir la unió, tant com els castellans, en somiar la vella unitat ibèrica recuperada,² però la veritat és que Isabel i Ferran ni tan sols utilitzaren el terme *Espanya* per a identificar amb algun nom la monarquia que van crear. Tal com ens ha recordat Luis Suárez, només d'una manera aproximada es pot dir dels Reis Catòlics que van ser reis d'Espanya. Aquest títol no apareix en cap dels documents oficials, entre altres motius perquè mai no van tenir el domini de tota la península Ibèrica, àmbit de la nació espanyola d'acord amb el que es creia que era la mentalitat tradicional; en canvi, eren sobirans de Sardenya, Sicília i, més tard, de Nàpols, territoris que es considerava que pertanyien a la nació italiana, d'acord amb la visió ratificada per l'aleshores no llunyà concili de Constança, en el qual es considerà la cristiandat occidental dividida en cinc nacions: Alemanya, Itàlia, França, Anglaterra i Espanya.³

En temps de la descoberta de les Índies, a la península Ibèrica no

hi havia altra realitat política que un conjunt de regnes. Algun d'aquests regnes ja s'havia consolidat com a realitat nacional sobre el fonament d'unes estructures de poder i amb ordenaments jurídics propis netament diferenciats els uns dels altres. Amb l'excepció de Portugal, cal reconèixer que tots es veien units pel denominador comú d'un mateix poder personal encarnat en una parella de sobirans. Ningú, doncs, no podia aventurar si tot plegat constituïa una realitat duradora o bé un moment transitori. En conseqüència, vistos els fets anteriors, és evident que l'empresa americana, malgrat haver-se acomplert sota l'acció de govern conjunta dels Reis Catòlics, no es podia qualificar de *pròpia d'Espanya*. En darrer terme hauria estat obra d'espanyols, ja que els castellans ho eren, igual com ho eren els aragonesos o els catalans, tot i reconèixer que Espanya era una idea encara inexistent com a realitat política.⁴

Sense fer aquestes precisions prèvies no podria entendre's el plantejament del present treball. Nosaltres ens acostem a un fenomen —el descobriment i la colonització d'Amèrica— per tal d'avaluar quina fou la participació que hi tingué la corona catalano-aragonesa i la seva gent. I també, com a objectiu final, per detectar si realment va existir, com s'ha debatut amb tant d'afany, una exclusió, si no de fet almenys legal, dels naturals de la dita corona en la realització de l'empresa.

És evident que l'aproximació a un tema pot enfocar-se de diverses maneres. L'autor del present estudi aprofita l'oportunitat d'aquesta introducció per a ratificar el seu profund amor a Catalunya, però al mateix temps per a deixar constància que aquest amor mai no ha entebolit el seu respecte i la seva admiració vers Castella i els valors —que són molts— que encarna. Per tant, que quedi des d'ara ben clara la seva afirmació que no l'incita cap mena de sectarisme nacionalista, sinó solament l'imprescindible afany de servei envers la investigació històrica, des del camp de la història del dret, al qual pertany.

EL FONS DE LA QÜESTIÓ: LES INCIDÈNCIES D'UN DEBAT

Si avui ens proposem analitzar la suposada exclusió catalano-aragonesa, és perquè pensem que aquesta qüestió no està tancada ni

ha estat tampoc clarificada suficientment. Durant els darrers decennis s'han fet passos importants. Fins i tot, una seriosa tasca investigadora ha quantificat l'aportació catalana a l'empresa pel que fa a homes i capitals. Però creiem que la qüestió de fons –l'exclusió legal, si és que hi fou– encara no s'ha analitzat en profunditat, malgrat que hi hagi hagut algunes aproximacions a aquesta matèria d'un marcat rigor científic.

Per això s'imposa, en aquest apartat introductori, de deixar constància de les diverses incidències de la polèmica –a vegades agra– que ha originat la qüestió i que ha estat alimentada per ambdues parts, sovint basant-se en uns fervors nacionalistes –tant castellans com catalans– que no han ajudat gens a aconseguir la veritat científica.

Avui s'imputa a una certa voluntat de revenja catalana, a un suposat desig d'obrir velles ferides o de ressuscitar vells greuges o incomprendions, l'interès català per no donar per closa la polèmica. I sobretot quan historiadors del moment han considerat que les seves recents investigacions posaven punt final a la llegenda; la llegenda de l'exclusió, naturalment. El cas és que la foguera continua traient fum i que els interrogants, encara vigents, continuen essent tractats amb interès, més pels estudiosos catalans que pels castellans, cosa que no succeí a la dècada dels quaranta, quan l'interès procedia dels autors castellans. Ara bé, no és prudent entrar en judicis d'intencions. Tan perillós pot resultar aquest judici per als qui estudiaren i volgueren deixar superat aquest assumpte des de l'Espanya de la «Unidad Nacional», nascuda d'una guerra civil i des de l'òptica castellana, com per als qui ho fan des de la Catalunya d'avui, amb una sensibilitat més acusada pel que toca a la seva personalitat històrica.

En tot cas, és bo recordar que els qui van iniciar la polèmica i van crear la suposada veritat històrica de l'exclusió catalano-aragonesa foren els castellans. Més ben dit, si avui a Catalunya els estudiosos volen conèixer a fons l'exclusió, reconeguem que ho fan des d'un muntatge que no s'inventaren els catalans, i que la darrera paraula, la pot tenir qui sigui i no necessàriament aquells que la tingueren per primer cop.

La història de la polèmica, que a continuació exposarem amb tot detall, s'inicia amb una declaració radical dels cronistes castellans del descobriment, a favor de l'exclusió. És feta des d'una òptica naciona-

lista, segurs que el reconeixement de l'empresa americana com a assumpte exclusiu de Castella, atorgaria a aquesta una grandesa històrica. Després vindria la reacció aragonesa, també de caire nacionalista, denunciant l'exclusió com el gran greuge o injustícia històrica de Castella vers la perifèria o, millor dit, contra la Confederació. Sota els mateixos signes s'alçarien a mitjan segle passat les lamentacions del nacionalisme català de caire romàntic. I en la darrera etapa, ja entrant en aquest segle, la polèmica se centraria en un debat més científic, per part dels uns i els altres, que ha fet passos importants per fer la qüestió menys confusa.

L'exclusió com a veritat històrica aportada pels cronistes castellans de les Índies

És sabut que la història del continent americà té en els cronistes europeus, especialment els castellans del segle XVI, un instrument de coneixement molt valuós. Gràcies a aquests cronistes, ens han arribat anècdotes suculentes i descripcions de primera mà, no tan sols dels viatges i descobriments sinó també de les meravelles que l'hàbitat americà oferia, tals com l'ètnia i els costums de la gent, la novetat de la seva fauna i del seu paisatge, etc. Tal com escriví Antonio Pigafetta: *Supe que navegando por el océano se veían cosas maravillosas, y me determiné a asegurarme por mis propios ojos de la veracidad de todo lo que se contaba.*⁵

Però a més a més d'aquest anhel, tan propi del món renaixentista, de protagonitzar les grans aventures i d'assimilar noves experiències, els cronistes castellans volen, també, ser testimonis de les gestes de la seva raça. Per això, conscients del seu subjectivisme i de la semblança amb els escriptors llatins quan varen narrar les primeres cròniques de l'Espanya dominada per Roma, hem de tractar les seves cròniques amb una certa precaució. En els seus escrits tindrà prioritat tot el que enalteixi la nació castellana i la seva gent, i, en canvi, silenciaren, amb l'excepció d'algun autor, com Las Casas, tots els esdeveniments que als seus ulls tinguin un signe negatiu. El mateix López de Gómara, autor a qui el 1553 es va expedir una cèdula reial ordenant el segrest de tots els exemplars de la seva obra, escriurà orgullós: *Nunca jamás rey ni gente anduvo y sujetó tanto en tan breve tiempo como la*

nuestra, ni ha hecho ni merecido lo que ella, así con armas y navegación como en la predicación del santo Evangelio y conversión de los idólatras. I tot seguit, comprenent també que l'epopeia havia tingut les seves ombres, reconeixrà en honor a la veritat: *El mal que hay en ello es haber hecho trabajar demasiadamente a los indios en las minas, en la pesquería de perlas y en las cargas. Oso decir sobresto que todos cuantos han hecho morir indios así, que han sido muchos, casi todos han acabado mal.*⁶

Ara bé, tant si la crítica és molta o és poca envers l'empresa, tots aquests autors volen deixar una constància expressa que el descobriment i la colonització de les Índies va ésser obra de Castella. I no primordialment, sinó exclusivament castellana. És per això que insisteixen, sense cap mena d'objecció, en l'exclusió catalano-aragonesa.

A més, el seu nacionalisme exacerbat no es limita a l'actitud aïllada d'uns erudits, com són ells, sinó que està en consonància amb un sentiment generalitzat de la Castella de la seva època. Els nadius de Castella, des dels més alts dignataris fins als súbdits més humils i durant tot el segle XVI, sentiran l'orgull col·lectiu de ser el suport de la monarquia hispànica i d'haver aportat a aquesta monarquia la seva joia més preuada i rendible: la immensitat de les Índies amb les seves riqueses fabuloses. A Castella es podrà discutir si els indis tenen ànima, però del que no hi haurà cap dubte és que les Índies pertanyen a la corona de Castella, i que a Castella correspon l'acció colonitzadora, per tenir-ne la responsabilitat històrica com a «poble elegit». Al mateix temps, la càrrega que això comporta es veurà recompensada fent-se seus els avantatges –els rescats– del comerç originat per la colonització.

Les constants reclamacions de les corts castellanes als seus sobirans, principalment a l'emperador Carles, perquè no actuï en perjudici d'aquests avantatges, acrediten de sobres aquest estat d'opinió col·lectiu.

Podria dir-se, com a descàrrec –i creiem que amb raó– que els catalans i aragonesos haurien actuat de la mateixa manera si les circumstàncies els haguessin atorgat el protagonisme de les Índies, tal com passà als castellans. Pensem en el monopoli que els catalans cercaren i obtingueren dels seus reis respecte al comerç amb el nord d'Àfrica i els territoris italians. També ells van considerar que aquell àmbit era seu i el van defensar tot seguit en exclusiva. De moment, la suposada

solidaritat entre els pobles d'Espanya era una pura entelèquia, o menys que això. Per això, quan les tropes castellanes de Gonzalo de Córdoba conqueriren el regne de Nàpols i augmentaren a poc a poc la influència castellana a Itàlia, desplaçant la catalana, amb la creació fins i tot del Consell d'Itàlia, que arrencava aquells territoris de la corona d'Aragó, els catalano-aragonesos podien parlar també d'un autèntic greuge històric, sense que servís per a justificar-ho l'ajuda castellana obtinguda, perquè de la mateixa manera els catalans –en un nombre considerable– havien acudit a la conquesta de Granada, territori que fou unit a Castella sense cap mirament.⁷

Però una vegada feta aquesta divagació que considerem important, anem al testimoni dels cronistes sobre l'assumpte de què estem tractant. Cronològicament, el primer que hem de tenir en compte és Gonzalo Fernández de Oviedo. Aquest personatge, qualificat per la historiografia de contradictori, rebé el nomenament de cronista oficial de les Índies el 1532. Va fer sis viatges a les Índies entre 1514 i 1556, i residí principalment a la Hispaniola. Podríem considerar-lo com a ben informat pel fet de la seva proximitat geogràfica i temporal al lloc dels fets. I, per descomptat, l'hem de considerar com el model de l'historiador castellanista. Havia nascut a Madrid el 1478 i esdevindrà el promotor de l'assumpte de l'exclusió, no tan sols per fervor patriòtic, sinó possiblement també –segons el criteri apuntat per Giménez Fernández– per ser «un intrigant més de la banda del bisbe Fonseca».

Fernández de Oviedo sap que l'aragonès fra Boil o el català Margarit havien estat peces clau dels primers viatges de Colom. A més, com ha precisat Demetrio Ramos, havia de tenir molt presents personatges com Miguel de Pasamonte, aragonès, tresorer general, que passà a la Hispaniola ni més ni menys que amb la missió de contrarestar el paper dominant que en una forma poc afortunada exercia Diego Colom.⁸

Doncs bé, malgrat tot això, Oviedo escriurà que, mentre la Catòlica reina Isabel va viure, *no se admitían ni dexaban pasar a las Indias sino a los propios súbditos e vasallos de los señoríos del patrimonio de la Reyna, como quiera que aquellos fueron los que las Indias descubrieron, e no aragoneses, ni catalanes, ni valencianos o vasallos del patrimonio real del Rey Catholico.*

Hí ha en Oviedo una clara actitud de rebuig catalano-aragonès i, quin procediment millor per a fer més efectiu aquest rebuig que con-

vertir-lo en producte del patriotisme de la reina Isabel? Així ens dirà sense embuts: *porque como estas Indias son de la Corona de Castilla e conquista de Castilla, assí quería la serenissima Reyna que solamente sus vasallos pasasen a estas partes e no otros algunos*. I no satisfet amb aquesta manipulació, contraposa a la suposada voluntat de la reina –basada en el seu testament, quan aquest document sols preconitzava a favor dels castellans els beneficis de la contractació indiana– la del seu vidu, l'intrús rei Ferran, dient-nos: *Mas después, el Rey Catholico gobernando los reynos de la serenísima Reyna doña Juana, su fija, nuestro señora, dió licencia a los aragoneses e a todos sus vasallos que passassen a estas partes con oficios o como le plugo*.

D'aquesta manera, segons Oviedo, queda perfilat el següent quadre: protagonisme castellà i exclusió catalano-aragonesa, emparat per la bondat de la Reina, ja que *salvo por especial merced a algún criado e persona conocida de la casa real se le daba licencia no siendo castellano*,⁹ però fi de l'exclusió en morir la sobirana, per l'arbitrarietat del rei Ferran, oblidant-se que el monarca era tan senyor patrimonial de les Índies com ho era la seva il·lustre esposa, d'acord amb les butlles pontifícies de cessió.

Uns vint anys després de l'obra d'Oviedo arribarà la *Historia* de López de Gómara, el qual, referint-se a la llegenda que va adoptar el descobridor –*Por Castilla y por León nuevo mundo balló Colón*–, en donarà la seva explicació personal, destacant el protagonisme d'Isabel: *de donde sospecho –escriurà– que la Reyna favoreció más que no el Rey el descubrimiento de las Indias; y también porque no consentía pasar a ellas sino a castellanos, y si algún aragonés iba, era con su licencia y expreso consentimiento*.¹⁰

Gómara, pel que es dedueix del text reproduït, s'atreveix a quel·com més que Oviedo, ja que amplia els límits de l'exclusió més enllà de la mort de la reina el 1504, sense especificar-ne el termini, encara que dona la impressió que quan escriu ja ho dona per acabat. En tot cas, quan parla de l'express consentiment reial que necessitaven els aragonesos oblida que la llicència era sempre necessària per a qualsevol que desitgés passar legalment a les Índies, sense accepció de cap condició.

El mite de l'exclusió, segons els testimonis dels cronistes, es consolidaria finalment, ja a finals del segle XVI, en una nova *Historia Ge-*

neral d'Antonio Herrera de Tordesillas, que es va començar a publicar el 1601. Herrera, nascut a Cuéllar el 1549, que com a cronista major de les Índies estructuraria la seva obra, tal com indica el títol, a manera d'una *Historia General de los hechos de los castellanos en las Islas y Tierra Firme del Mar Océano*, arriba a un extrem anti-aragonès quan parla del tercer viatge de Colom: *Esta vez se proveyó que de ninguna nación, sino de la castellana pasasen a las Indias, porque así lo quiso la Reina Católica, porque sintió mucho Su Alteza la mala cuenta que dieron Fray Buil y don Pedro Margarit*. De fet, Herrera va més lluny. Ja no serà qüestió de fer valer uns drets preferents dels castellans. S'ha d'evitar la intromissió d'elements indesitjables; gent com els personatges esmentats en tot cas gent de fora de la nació castellana. I per fer més palès el seu propòsit, transcriurà el nomenament d'un aragonès –Gerónimo de Ortal– destinat a la governació de Parí, per comentar la irregularitat d'aquesta decisió, recordant que s'havia pres *pese a la ordenanza que prohíbe que no puedan pasar a las Indias sino los naturales de la Corona de Castilla y León*.¹¹

Amb aquests ingredients quedava ja amanida i a punt per a servir la suposada veritat de l'exclusió, no solament ja de fet, sinó de dret, amb precepte legal inclòs; un precepte concretat, sembla, en una ordenança. Quina? Això no ens ho diu. Tanmateix, Herrera tenia l'obligació de saber dues coses: primer, que a l'època en què escriu –1601–, si l'exclusió havia existit, ja es trobava aleshores totalment superada, després d'una sèrie de disposicions de Felip II declarant expressament el dret dels aragonesos a passar a les Índies i fins i tot d'exercir-hi càrrecs públics, com ja tindrem ocasió d'exposar en el moment oportú; i, segon, que la política de la monarquia pel que fa a les Índies era plena d'oscil·lacions, segons les necessitats de la repoblació, i la seva acció legislativa havia estat tan prolixa que la simple referència a una ordenança amb prou feines ens podia aclarir res. De totes maneres, com veurem més endavant, aquesta ordenança podria ser la de la Casa de Contractació de 1505, que aparegué en el *Cedulario Indiano* de Diego de Encinas de 1596, segurament conegut per Herrera, i que, amb una data que suposem que és equivocada, estableix: *que non pasen a las Indias nengunos estrangeros so las penas de la premática*.¹²

Enfront dels cronistes anteriors, amb una visió menys sectària, apa-

reix el testimoni de Juan López de Velasco. Aquest autor, el 1574, quan analitza el pas dels espanyols a les Índies –fixem-nos que empra el terme d'*espanyols*– no es refereix a les prohibicions respecte als que si bé són espanyols no són castellans, sinó que simplement reconeix *que no se consiente pasar a las Indias estrangeros de estos reynos, ni portugueses* –no són aquests també estrangers si es referís a ells des d'una perspectiva castellana?– *a residir en ellas ni contratar, ni de estos reynos los que fueren de las castas de judios o de moros, ni los que siendo casados fueren sin sus mujeres, salvo a los mercaderes que van por tiempo limitado*.¹³

La posició eclèctica dels juristes castellans dels segles XVI i XVII

Sense la passió nacionalista dels cronistes, que tots van mantenir, –amb la sola excepció de López de Velasco– els juristes castellans de l'època contemplen el fenomen sense atrevir-se a manifestar-s'hi expressament. No disposen, com tampoc Herrera, d'una prohibició directament establerta contra els catalano-aragonesos. Solament saben, de ciència certa, que existeixen unes prohibicions per raó d'estrangeria i, com a conseqüència, es limiten a clarificar el concepte d'estranger. L'aclariment és fonamental i no és gens fàcil d'establir. Han de ser considerats estrangers tots aquells que no són súbdits de la monarquia universal dels àustries espanyols? En tal cas són estrangers els francesos i els anglesos, però no ho seran els flamencs, els italians, i menys els aragonesos. Però si per estrangers volem dir els no castellans, des de la perspectiva de l'ordenament jurídic de Castella, és evident que si no es produeix una declaració en contra, els aragonesos són estrangers en tot ordre.

El primer que es plantejarà aquesta qüestió, partint d'aquests supòsits, serà Hevia de Bolaños. Aquest jurista, escrivà de Madrid i més tard de les cancelleries de Valladolid i de Granada, que no sembla que rebés un sòlida formació universitària, qualificat d'*oscuro covachuelista*, va passar a les Índies cap al 1588, on va publicar a Lima, l'any 1603, *Curia Filípica*, la primera obra de dret en què veiem tractada la qüestió que ens ocupa. La referència sorgeix en definir el concepte de natural del regne (Castella-Lleó), precisant que si

bé los nacidos en el reino de Navarra se reputan por naturales del Reino [castellans] por particular concesión real, hecha en el Pardo a 28 de abril año de mil quinientos cincuenta y tres, aclareix a continuació que los nacidos en el Reino de Aragón son extranjeros, conforme a lo cual, lo mismo que de los aragoneses, por la misma razón se ha de dezir de los portugueses, en los cuales se practicó, así en la composición de los extranjeros de las Indias, que fueran reputados como tales.¹⁴ L'autor, com a argument d'autoritat, no utilitza cap text; més encara, ho hauria hagut de saber en les dates en què escriu, quan la legislació reial ha deixat ben clar que, si bé els portuguesos continuen essent estrangers a les Índies, ja no ho són els aragonesos, i es refugia en les opinions coincidents d'altres autors, com Diego Pérez y Salcedo. ¿Sabia Hevia, com ho sabem nosaltres, que no hi ha cap rastre dels expedients de composició (la multa que un estranger havia de pagar a la corona per tal de poder-se quedar a les Índies) i que es referida concretament als aragonesos? Si ho sabia, que s'ha de suposar, el seu silenci avala la mentalitat, possiblement generalitzada, d'obstaculitzar la participació dels aragonesos en l'aventura indiana.

El segon autor que es planteja la qüestió és Juan de Solórzano Pereyra. Nascut a Madrid el 1575, estudia a Salamanca i el 1609 el trobem com a oïdor a l'Audiència de Lima. El 1626 se li ordena que torni a Castella per a ocupar el lloc de fiscal del Consell d'Hisenda i Comptaduria i, poc després, en una carrera sempre ascendent, el lloc també de fiscal ni més ni menys que en el Consell Suprem d'Índies. Per a autors dels nostres dies, com Ots i Capdequí, la seva *Política Indiana*, publicada el 1648, és una obra que acredita la seva condició de gran coneixedor del dret castellà i de la legislació peculiar de les Índies. *Ella sola* –ens dirà aquest autor– *basta para colocarlo a la cabeza de todos los tratadistas clásicos del Derecho hispano americano del período colonial*.¹⁵

Vegem, doncs, el que ens dirà Solórzano al respecte, amb menys prejudicis i més capacitat de matisació que la mostrada per Hevia, l'obra del qual, en tot cas, té present. L'autor parteix d'un supòsit que considera fora de dubtes: *que ningún extranjero puede pasar a las Indias ni contratar en ellas, por sí, ni por interpuestas personas*. A continuació fa una sèrie de divagacions erudites sobre quelcom que té a veure amb els interessos dels castellans, sobretot de castellans

com ell o com Hevia, que estan cridats a servir en la burocràcia, com és la qüestió de *dar las prebendas a naturales, regnícolas u originarios*. Centrant-se aleshores en el concepte de natural de Castella, diu: *lo que he visto dudar algunas veces, es si los navarros y aragoneses se han de reputar por naturales de Castilla y León y particularmente de nuestras Indias o por extranjeros para poder tener o no tener los beneficios de ellas, y parece que los debemos contar en la clase de los extranjeros, como a los portugueses, italianos, flamencos y otros*.

Fixem-nos que Solórzano, més caut, en un principi diu *parece*, i a continuació entra de ple en la qüestió. No oblida els arguments dels cronistes, com el de López de Gómara, recordant que *la Señora Reyna Católica Doña Isabel favoreció y asistió más al descubrimiento y conquista de las Indias que el Rey Católico don Fernando su marido, y que no consentía la Reina pasasen a ellas sino a castellanos y si algún aragonés allá iba, era con su licencia y expreso mandamiento*. Fins aquí arguments ja coneguts. Recull tot seguit els punts de vista d'Hevia, *que tratando de los aragoneses, los tiene por extranjeros para todo lo tocante a las Indias, y pasar, estar y comerciar en ellas*. Tanmateix, el jurista agut que és Solórzano anota: *Yo nunca vi que esto último se executase, ni que sobre ello se le moviese pleyto a ningún aragonés o le obligasen a componerse por extranjero. Antes, como el dicho Señor Rey Don Fernando era aragonés, muchos de aquel Reyno pasaron desde su tiempo y cada día pasan a las Indias con cargos y oficios muy honrosos. sin licencia ni dispensación particular de strangería, y esta costumbre parece que ya pasó en fuerza de ley, porque hallo una notable cédula de tres de enero de 1596, en la qual se manda que no se proceda contra los de las islas de Mallorca y Menorca como contra extranjeros, y dá por razón: Porque pretenden ser reservados por de la Corona de Aragón*.¹⁶

Veiem, per tant, que un autor de la categoria de Solórzano, lluny de deixar-se convèncer pels arguments que eren corrents, s'obre a la realitat que té a la vista –el pas constant d'aragonesos cap a les Índies sense discriminació– i a l'existència d'una normativa que no pot ignorar, sense que això vulgui dir que en aquell temps no hi hagués una exclusió.

Un altre important jurista que s'ha de tenir en compte és José de Veitia y Linage. Neix a Burgos el 1623. El 1659 obté el càrrec de

tresorer i jutge oficial de la Casa de Contractació. Uns quants anys més tard el designaran secretari d'Estat de Nova Espanya del Consell d'Índies. La seva obra, *Norte de Contratación*, impresa el 1672, resulta fonamental per a l'objecte del nostre treball, i encara més si tenim en compte que, com ha precisat Ricardo Cailler-Bois, *fue empleada por todos los que necesitaron informarse acerca de las vinculaciones comerciales que existieron entre España y sus colonias en los siglos XVI y XVII*.¹⁷

Veitia, en referir-se al concepte i a la regulació de l'estrangeria, no oblida les opinions de Solórzano i d'Hevia de Bolaños. També recorda que aquest darrer, entre altres omissions, va tenir la de deixar de citar la cèdula reial del 30 d'abril de 1564, en la qual quan s'ordenava *echen de las Indias a los Portugueses*, la mateixa voluntat règia precisa que *lo mismo hareis con otros qualesquier extranjeros, que han ido de fuera destos Reynos de Castilla y Aragón*, la qual cosa el porta a afirmar, una mica a la lleugera, *que desde el descubrimiento de las Indias fueron tenidos por naturales dellas los aragoneses*.¹⁸ Evidentment, del text legal citat, que més endavant estudiarem amb més detall, no se'n dedueix tal cosa; en tot cas, que l'assimilació dels aragonesos als castellans, com a naturals a les Índies i no com a estrangers, era ja una realitat en aquella data de 1564.

A més, que Hevia de Bolaños i el mateix Solórzano haguessin ignorat el text resulta encara més estrany si considerem que a l'època en què surten a la llum pública les seves obres, ja s'havia imprès el *Cedulario* d'Encinas, que el recull àmpliament.¹⁹ No podem creure que hi hagués una conjuració de silenci, però sí una certa frivolitat en el tractament de la qüestió, la veritat de la qual, superant les mentides dels cronistes, és Veitia el qui està més disposat a aclarir.

Un altre autor, més proper a nosaltres i que per raó de l'època sembla ja tenir superat l'afany exclusivista de la majoria dels autors castellans, Rafael Antúnez i Acevedo, el 1797 se situarà en la mateixa línia de Veitia, dient: *siempre se tuvieron por tales* [per no estrangers a les Índies] *los naturales de Castilla, León y Aragón, pues aunque en cuanto a estos últimos dudó el señor don Juan de Solórzano... inclinándose a que deben ser tenidos por extranjeros, por no haber ballado declaración en contrario* [això no és veritat, segons el que hem transcrit de Solórzano], *sin embargo es cierto que desde el prin-*

*cipio del descubrimiento gozaron los aragoneses del mismo derecho que los castellanos.*²⁰ Com veurem tot seguit, entre poc i massa,

La reacció nacionalista aragonesa

Ja hem observat, com a la corona de Castella, sintonitzant amb la consciència nacionalista de la seva gent i mitjançant l'aportació dels cronistes, va anar cristal·litzant una visió del descobriment i de la conquesta de les Índies com quelcom netament castellà, menystenint i fins i tot maltractant, la figura del rei Ferran d'Aragó, quan precisament el paper del gran monarca aragonès, havia estat decisiu, a l'hora d'atorgar la parella reial la confiança als plans de Colom.

Com a reacció enfront d'aquest ofuscament castellà, reflex fidel de recels i enveges primàries que no pogué de cap manera superar la política integradora dels Reis Catòlics, apareix el nacionalisme aragonès, amb greuges evidents, que tractarà de maximitzar la intervenció de la seva gent en l'empresa, precisament amb la mateixa manca de rigor històric de què havien patit els castellans.

El primer exponent d'aquesta reacció serà Bartolomé Leonardo de Argensola, amb la seva exposició històrica de la corona d'Aragó, que s'imprimí a Saragossa el 1630 i que va donar continuïtat als *Anales* de Zurita. Per a Argensola, la decisió reial d'exercir el patronatge i finançar el descobriment serà netament aragonesa. En aquest sentit, escriurà: *Y el Rey, con aquella increíble capacidad, donde pudieran caber muchos Mundos, abraçó la empresa del que llaman nuevo y a Christobal Colón su descubridor, a quien después dió título de Almirante y hizo las honras que hoy viven en su descendencia. Considero en los principios el Rey con madurez y (por su mandamiento) el primer dinero con que los Reyes adelantaron a aquel insigne varón, para la empresa, fué llevado destos reynos. Assi consta de los papeles guardados en la Tesorería General de Aragón, y la cantidad para la librança y por los demás recados de aquel efecto.*²¹

Poc després, veurem que se situa en aquesta mateixa línia, Diego José Dormer, fins i tot fent una curiosa precisió pel que fa al cas: *Y es de notar que el primer dinero que se libró a Colón para tan gloriosa empresa se sacó de la Tesorería de Aragón, y así dispuso el Rey que del primer oro que se truxo de las Indias se diese una parte a*

*este Reyno, con lo cual se doraron los techos y artesones de la Sala Mayor del Real Palacio de la Aljafería.*²²

Partint del fet, que considera inqüestionable, de la participació de la corona aragonesa en el descobriment, aquest autor tractarà de comprendre la suposada inhibició o renúncia que va tenir lloc després, basant-se en un testimoni recollit en un fur de les corts de Montsó de 1528, en el qual s'especifica que *ya el Rey Católico tuvo por bien, por el adjutorio que los castellanos hicieron al dicho Rey Católico en la conquista de alguno de dichos reinos* [la conquesta de Nàpols?], *darles e incorporarles en los reinos de Castilla la mitad del reino de Granada y la mitad de las Indias que al dicho Rey Católico pertenecían.*²³

D'aquesta mentalitat aragonesa, diguem-ne estimulada al contratac, se'n farà ressò a finals del segle passat un autor mallorquí –Miquel Mir i Noguera–, secretari perpetu de la Real Academia de la Lengua, que el 1892, precisament amb motiu del quart centenari del descobriment, escriu un opuscle titulat *Influencia de los aragoneses en el descubrimiento de América*, en el qual emfatitza el protagonisme aragonès: *en el instante de la decisión de la empresa no son los castellanos, sino los aragoneses los que la arreglan y preparan. No es el secretario de la Reina sino el del Rey, quien se entiende con Colón. No es Gaspar Gricio, sino Juan Coloma, quien redacta y firma las capitulaciones.* No li manca raó a Miquel Mir, i basant-se en aquesta raó –el reconeixement del decisiu paper del rei Ferran– acabarà playent-se d'una exclusió, certa però també injusta, tot precisant: *aun en vida de la Reina doña Isabel, hubo tiempo en que se quiso que los naturales del reino de Aragón fuesen considerados como advenedizos y aun extranjeros en las Indias.*²⁴

Mir no aporta nous elements a la polèmica, però el seu treball serveix per a deixar constància de com, des de l'àmbit cultural de la gent de la corona d'Aragó, va pesar la qüestió de l'exclusió en les celebracions del quart centenari del descobriment. Els autors catalano-aragonesos, acceptant les referències dels cronistes castellans es van limitar a doldre's d'aquella injustícia, sense, però, tractar de fer aquell pas endavant per tal de clarificar els fets; pas que es va fer ja entrat el nostre segle.

Amb la capacitat ja de l'historiador consolidat, apareixerà l'obra titulada *Orígenes de la dominación española en América*, de Manuel

Serrano y Sanz, publicada el 1918. Aquest autor, quan estudia a fons les figures clau de valencians, com Santàngel, i d'aragonesos, com Juan Cabrero, Juan de Coloma y Gabriel Sánchez, tresorer general d'Aragó, se situarà per damunt de les tesis nacionalistes d'un costat i de l'altre, i buscarà simplement la veritat històrica. En aquest sentit desmitificarà tant la llegenda castellanista d'una reina Isabel que empenyora les joies per subvencionar l'empresa americana, com l'aragonesista que situa el rei Ferran i les finances del regne d'Aragó com els factors decisius dels esdeveniments.²⁵

Gràcies a aquest tipus d'aportacions serioses, podem afirmar avui dia, recollint l'autoritzada ploma de Miquel Batllori, que, «definitivament descartat, per antihistòric, l'empenyorament de les joies de la Reina per a tal empresa, consta que dels dos milions de morabetins castellans que costà el primer viatge, mig milió fou aportat per Colom, i 1.140.000 foren avançats pel valencià Lluís de Santàngel i pel seu soci Francisco Pinelo –bé que aquesta quantitat provenia del recapte que els havia estat atorgat, de les sumes degudes a la reina per l'Hermandad de Castilla i de Galícia».²⁶

Així i tot, a mitjan segle nostre, Eduardo de Ibarra continuava insistint en les tesis aragonesistes, admetent la duplicitat originària dels drets de Castilla i Aragó sobre les Índies –la qual cosa demostrarem que és errònia– i fins i tot arribant a afirmar en concordança amb Dormer, que l'ajuda castellana als aragonesos, de la qual es fan ressò els procuradors de les corts de Montsó l'any 1528, fou precisament la que va permetre la conquesta de Nàpols el 1492, i per la qual, com a compensació, Castilla es va quedar les Índies d'una manera exclusiva.²⁷

La reacció catalana: de la denúncia de vells greuges a la recerca de la veritat històrica

Efectivament, entre els historiadors catalans sensibilitzats per la qüestió de què estem tractant, s'observa un procés que, si bé es va iniciar amb una rabiosa denúncia del tractament injust rebut de la monarquia espanyola, ha evolucionat cap a un estudi rigorós de la participació catalana en el descobriment, la qual cosa permet que la qüestió se situï d'una forma més esperançadora.

El primer dels historiadors que, inscrits en el marc del romanticisme vuitcentista, es fa partícip de la teoria de l'exclusió és Antoni de Bofarull. Escriurà: *del mismo modo que desde la unión de Fernando e Isabel los que representan su política y sus actos e intenciones son castellanos, y son castellanos los embajadores y los caudillos militares en Italia; y hasta era castellana la Inquisición de Catalunya, por igual motivo había de ser castellana la gloriosa empresa de Colón, y por ello hemos de reconocer un empeño decidido en que no se acredite ni aparente participación alguna por los demás reinos que no sea Castilla*.²⁸

Un altre representant del mateix corrent, Víctor Balaguer, es dolrà d'una manera semblant i, com els aragonesos, posarà èmfasi en el paper que tingué Catalunya en el descobriment, fent de Lluís de Santàngel, *un honorable ciudadano barcelonés*, de fra Boil, ni més ni menys que *primer arzobispo y patriarca del Nuevo Mundo*, i afirmant que *los que rebajar han querido la importancia de Cataluña en su afán y anhelo de ensalzar a Castilla y a su reina doña Isabel, han tratado de ocultar también, aunque esto en vano, pues la verdad se ha hecho paso, que fuese en Barcelona donde Cristóbal Colón, de regreso de su primer viaje, se presentase a los Reyes Católicos*.²⁹

En aquesta mateixa línia emfàtica respecte al paper de Catalunya en la descoberta hem de situar l'obra de Carreras i Valls, si bé amb la particularitat que les seves argumentacions s'encarrilen més aviat a fonamentar l'origen català del descobridor, tesi en la qual, fins als nostres dies, s'abonarien tot d'altres autors amb diferents aportacions, no cal dir que plenes d'interès.^{29b}

Diferint de visions com les darreres, hem de referir-nos a la més equànime i que procedeix d'un autor de talla rellevant com és Sanpere i Miquel. Aquest autor tractarà, en primer lloc, de fer veure que les Índies, un cop descobertes, o bé passaven a la corona de Castilla o a la d'Aragó, però el que no podien fer és quedar integrades a una unitat política fantasmagòrica o inexistent en aquell moment, com era Espanya. En aquest sentit escriurà: *Si los que tanto han querido honrar a la Corona de Aragón haciéndola partícipe de la gloria del hallazgo de América, hubieran dicho qué es lo que hubiera sucedido en España de vivir el hijo varón que Fernando el Católico tuvo de su segunda esposa, Germana de Foix, nacido en Valladolid en 1509, y*

*muerto a los pocos días, habrían visto claro que precisaba ser la empresa de las Indias de una u otra Corona; pues ¿qué hubiera sucedido respecto de América de haber vivido al lado de la reina Juana de Castilla el rey Juan de Aragón? ¿Se habría repartido la América?*²⁹

Com veurem més endavant, la resposta a la pregunta de Sanpere és prevista en les butlles de donació pontificies de les Índies als Reis Catòlics, en tant que s'estableix que els nous territoris passin als seus hereus, els reis de Castella i Lleó, no als possibles aragonesos. Però, en tot cas, l'apreciació de Sanpere és absolutament vàlida per a comprendre la fragilitat que en aquells moments oferia la mal anomenada unitat hispànica.

La segona consideració d'una rellevància especial, que aporta Sanpere, és que ens vol posar a l'aguait per a comprendre millor la suposada exclusió: la distància que en el moment del descobriment continuava separant Castella d'Aragó, ja no tan sols com a unitats polítiques diferenciades, sinó psicològicament. En aquest sentit escriurà: *Castilla continuaba siendo para Aragón una tierra extraña, tan extraña que nosotros continuábamos nombrando cónsules en tiempos de Fernando, en las ciudades marítimas andaluzas y que para Castilla sólo habían de ser los lucros de Colón.*³¹

Com podem veure, les dues consideracions de l'autor són molt positives, ja que passen de la simple denúncia d'un suposat greuge històric, a l'explicació racional dels fets. A partir de Sanpere, els catalans ja no s'atreviran a insistir en el fet que haguessin estat peces clau del descobriment. Es limiten a constatar el fenomen i fins i tot comencen a preguntar-se si paral·lelament a l'exclusió hi hauria pogut haver una inhibició catalana. Així, Rovira i Virgili entendre l'exclusió dintre de l'ampli procés de decadència comercial catalana del segle XVI, però això no obstant en deduirà que «Catalunya, sense la unió a Castella iniciada pels Reis Catòlics, hauria participat directament, ben segur, en les grans descobertes el segle XV, hauria conservat i accentuat el seu caràcter de nació marítima».³² I Ferran Soldevila, especialment crític vers la monarquia d'Isabel i Ferran, precisarà: «però la més trista de totes les exclusions que la política dels Reis Catòlics va perpetrar i la més funesta per a Catalunya –i també per a Espanya– fou la que va impossibilitar de relacionar-se i comerciar directament amb el Nou Món els pobles peninsulars més ben dotats per a les empreses maríti-

mes i mercantils, els que tenien una tradició i una experiència, els que podrien haver bastit un imperi comercial com el que havia bastit Catalunya a l'Edat Mitjana».³³

Que els catalans disposaven d'una tradició marítimo-mercantil superior a la castellana, ningú no en dubta. Que d'aquesta tradició no se'n féu ús en l'empresa americana, també és cert. Però, tanmateix, també és veritat que mai no deixà d'ésser-hi present, d'una manera o d'una altra, tal com veurem més endavant, encara que a una escala certament limitada. D'altra banda, les paraules de Soldevila poden ser contrastades amb les d'un altre gran historiador –Sánchez Albornoz–, que, felicitant-se pel protagonisme castellà, afirmarà: *lo que no pudieron traer a América los castellanos fue lo que pudiéramos llamar una concepción burguesa de la vida. Queda dicho que un pueblo dado a las tareas de la paz, a la creación de riqueza y al vivir sosegado, no habría conquistado ni colonizado las tierras del Occidente Atlántico.*

Segons aquests supòsits, per a Sánchez Albornoz, el descobriment en mans de genovesos o de catalans, posem per cas, hauria produït simplement la creació de factories comercials, ja que igualment *una Castilla aburguesada, una Castilla en la que hubiese triunfado una fórmula de equilibrio psíquico y social diferente del creado por la conexión multisecular entre la rudeza, la acritud y la violencia, corolarios normales de los lances de la Reconquista, no hubiese realizado la empresa americana.*³⁴

Superant l'angle de visió tradicional, el primer autor català que ens oferirà un canvi d'orientació, consistent a deixar de veure l'exclusió com a realitat incontrovertible, serà Frederic Rahola. Per a Rahola *no puede afirmarse que el Reino de Aragón quedara legalmente descartado del beneficio de pasar sus naturales a las Indias y sin derecho alguno a su dominio positivo.* Aleshores, com podria explicar-se l'escassa presència catalana i aragonesa a Amèrica? Doncs, en la manca d'interès. *Puede afirmarse –assegurarà Rahola– que, por no tener empeño Cataluña en acudir a América, faltó la ocasión para reclamar el derecho que tal vez no le hubiera sido negado.*³⁵

Rahola és conscient que, de fet, per molt que els cronistes castellans parlessin d'exclusions, els catalans passaren i comerciaren a Amèrica sense cap traba des del descobriment; i sap també, com ho precisaran alguns autors posteriors, que l'únic dret o privilegi que els

catalans mai no arribaren a assolir —llevat en ple segle XVIII— fou el de trencar el monopoli sevillà, el qual obligava les flotes a sotmetre's a un rigorós control duaner des del port de Sevilla, en principi l'únic autoritzat com a punt de partença per al comerç amb les Índies.

A partir d'aquest canvi de posició de la historiografia catalana, que trenca amb el que Delgado Ribas ha ben anomenat el *nacionalisme romàntic*, en el seu suggestiu estudi sobre el comerç amb les Índies,³⁶ apareix com a fita significativa un treball de Romeu de Armas, ben documentat, que, si bé té com a objectiu estudiar la presència de Colom a Barcelona, dedica un capítol a l'exclusió aragonesa. I clou de la següent manera: *la pretendida exclusión aragonesa habrá que relegarla a la categoría de pura leyenda, extendida y propagada por móviles inconfesables. Hubo, eso sí, una relegación de Aragón en los primeros momentos, y una indiferencia de la población de los reinos de esta Corona —en su gran masa— por las tierras americanas. ¿Causas? Muy difíciles de precisar: la existencia de una vieja tradición Mediterránea, la lejanía de las costas atlánticas, la centralización del comercio en la baja Andalucía, la escasa emigración inicial que muchas veces arrastra por contagio a la población en oleadas sucesivas, el bienestar económico, el apego al terruño, el culto a unas tradiciones, fueros y privilegios, que se perdían al someterse al Derecho castellano o al indiano. En fin: quedan todas ellas como interrogantes y, ninguna como respuesta definitiva, y, por el momento, imposible.*³⁷

Aquesta interpretació tan ponderada tindrà la seva influència sobre historiadors posteriors, tals com Vicens Vives, que una dècada després escriurà: «Si el monopoli castellà claudicà davant dels alemanys en 1528, és ben segur que també s'hauria rebut davant dels catalans si aquests haguessin comptat amb mitjans financers per aprofitar la bona voluntat de Carles V i fer fruitar les descobertes americanes en benefici de la Corona. Certament el particularisme castellà, s'hi hauria oposat: però els comerciants de Catalunya s'haurien pogut esmunyir a Amèrica per l'esclletxa jurídica que els deixà oberta Ferran el Catòlic. No ho feren perquè, llevat d'alguns —una quarantena, segons els càlculs de Pérez Bustamante— les Índies no els interessaven. Prou feines tenien per a mantenir llur posició en els mercats tradicionals de la Mediterrània».³⁸

Nosaltres, en vista de la petició de Barcelona, que no va ésser atesa

pel Cèsar Carles, de comerciar directament amb Amèrica, i de la falta de confiança en la suposada esclletxa jurídica esmentada per Vicens Vives, a la qual donem una importància escassa com ho aclarirem quan sigui oportú, no podem compartir la interpretació «optimista» d'aquest autor, tot i no descartar el factor d'indiferència catalana envers l'empresa en els moments dels seus inicis.

Coïncidint substancialment amb Vicens Vives, vegem com opina Pierre Vilar. Aquest autor, constatant l'existència d'un reduït però permanent tràfic mercantil de Catalunya amb les Índies des del descobriment, creu que la seva conversió a gran escala des de mitjan segle XVII, vindria condicionada, no tant per les disposicions legals liberalitzadores, sinó per la transformació estructural de la mateixa societat catalana.

Precisament basant-se en aquesta manca d'esperit expansiu català en el segle XVI, Vilar en gran part entendrà la seva escassa participació en el descobriment. I en aquest sentit ens dirà: «Si l'Espanya mediterrània és poc representada a les llistes de passatgers a les Índies, pensem en la seva feblesa demogràfica; és en part, sens dubte, l'efecte del dret, però no és el dret solament el que l'ha eliminada de la competència».³⁹

A més, Vilar sabrà distingir, cosa que no han sabut fer altres autors, fins i tot autors posteriors, la diferència entre l'exclusió de pas i l'exclusió comercial. Quant a la primera, o sigui, al monopoli de l'emigració, derivat de la sobirania política sobre els nous territoris ultramarins, creu que «si Carles V donà per privilegis particulars, el dret de colonitzar a les Índies a flamencs, a alemanys, a genovesos, l'hauria refusat a catalans, sobretot en el període idíl·lic de les seves relacions amb Barcelona (1516-1530)?».⁴⁰ Una altra cosa ben diferent serà l'exclusió comercial, la qual no derivaria de la sobirania política sinó de la concepció d'un tràfic privilegiat. En tot cas, l'existència de mercaders catalans traficant a les Índies demostrarà a Vilar «que el monopoli comercial no matava *a priori* l'activitat catalana».⁴¹

Els esforços superadors de la polèmica, realitzats durant les darreres dècades

L'enfocament de caire obert, preconitzat per Vicens Vives, que se cenyeix a l'exclusiva veritat científica, havia de repercutir forçosament

en els investigadors posteriors, fossin catalans o no.

Tanmateix, abans de referir-nos a la plèiade d'autors que durant les darreres dècades han tractat amb rigor d'aquesta qüestió, hauríem de referir-nos a l'esforç realitzat també durant els anys quaranta des de l'àmbit no específicament català. Així, doncs, hauríem de destacar l'interessant i ja clàssic estudi sobre els estrangers a les Índies de Richard Konetzke. Aquest autor, del parer que els catalano-aragonesos passaven de fet a Amèrica i hi comerciaven sense cap problema, i fent una interpretació personal de certes disposicions de Ferran el Catòlic –interpretacions que no compartim per raons que exposarem quan calgui– és el primer estudiós que posa en entredit el dogma de l'exclusió. En aquest sentit, referint-se al període més controvertit, escriu: *Durante el tiempo en que gobernó sólo el Rey Fernando y a lo largo de todo el reinado de Carlos V, no se halla ninguna disposición que aluda a que los castellanos poseyeran prerrogativa legal alguna que les diese la preferencia en la colonización de América.*⁴² Aquestes són paraules atrevides, que són temperades, pel que fa al monopoli castellà, per una referència especial al testament de la reina Isabel, el qual, segons Konetzke, *estaba pensado para redundar en provecho de los castellanos solamente las ganancias conseguidas del comercio con las islas y tierras del Nuevo Mundo, pero no para quedar reservado a ellos solos el derecho de emigrar y colonizar allí.*⁴³

D'una forma anàloga, encara que des de l'òptica específicament missionera, Lázaro de Aspurz també es va ocupar d'aquesta qüestió durant aquells anys. Estudia detingudament la política restrictiva seguida per la monarquia espanyola respecte als estrangers, en relació amb el pas a Amèrica de missioners per a dur a terme l'evangelització dels nous territoris. Per a Aspurz, *mientras vivió doña Isabel entraban en el concepto de extranjeros también los súbditos de la Corona de Aragón, ya que la empresa de las Indias pasaba por exclusiva de Castilla, y sólo por excepción se permitía don Fernando dar a sus aragoneses facultad para comerciar en las nuevas tierras.*⁴⁴

Aspurz, com podem veure, dóna per segura l'exclusió i, a més, no distingeix entre l'exclusió de pas i de comerç. Això el porta a interpretar erròniament, com a argument a favor de l'exclusió per a pol·lar, la coneguda autorització del rei Ferran perquè el saragossà Ga-

briel Sánchez pogués comerciar a les Índies com a excepció al monopoli castellà; així, doncs, el monarca l'autoritza –dirà textualment– *para que podais llevar a la isla Española [...] las mercaderías e otras cosas que pueden llevar los vecinos e moradores de estos nuestros Reinos [...] non embargante que non seais natural de ellos.*⁴⁵

Contrari al punt de vista d'Aspurz es pronuncia Pedro Borges Morán, que, en el seu treball, també sobre els missioners a les Índies, assenyala que l'única discriminació que es fa entre els candidats, i que es produeix per distingir entre espanyols i naturals d'altres nacions europees, no té lloc fins el 1519. Precisament es fa amb l'objectiu d'obstaculitzar les possibles infiltracions herètiques que procedien d'altres territoris, com els centreeuropeus, d'ortodòxia poc de fiar.⁴⁶

Però el treball que marca una fita important de la bibliografia sobre la qüestió, és sens dubte el de Demetrio Ramos. Aquest autor, junt amb els seus sòlids coneixements sobre la història de la colonització espanyola d'Amèrica, té l'encert d'estudiar, amb autèntic rigor científic, dos importants textos jurídics: el testament d'Isabel la Catòlica i la provisió reial del 15 de febrer de 1504. Els dos instruments tenen com a finalitat assolir un mateix objectiu: que els no castellans no puguin comerciar amb les Índies, i que, en tot cas, com precisa la provisió esmentada, el transport es faci *en navíos de nuestros naturales e no de otros*. Ramos, superant concepcions propies d'altres autors castellans magnificadors del paper de la reina Isabel, és conscient del paper decisiu que en tota l'operació del descobriment va exercir el geni polític excepcional de Ferran el Catòlic, que sap que els catalano-aragonesos, els seus súbdits directes, van i vénen d'Amèrica, amb el seu permís reial, sense que creïn una competència alarmanant als castellans. Aleshores, on és el perill perquè s'hagi de recórrer a l'adopció de mesures proteccionistes a favor del comerç de Castella? Doncs, més enllà dels regnes hispànics: en el potencial comercial de Flandes, mirant a l'Atlàntic, contràriament a Catalunya. Les relacions entre els reis i el seu gendre Felip d'Habsburg, possible àrbitre dels futurs destins de la monarquia, per aquelles dates no podien ser més tibants. Ramos utilitza magistralment totes les dades disponibles de la complicada trama de les relacions familiars i polítiques del moment, i conclou: *ante esta convergencia de factores, era lógico que fuera prudente pensar en provisiones mucho más sólidas que*

la resolución del 15 de febrero, para evitar que Felipe el Hermoso pudiera pasar a disfrutar de la desgraciada incapacidad de su esposa, con el riesgo de que los flamencos se apoderaran de las Indias, tanto de su comercio —desviándose hacia Amberes— como de las gobernaciones, que podrían distribuir a su capricho, dada la frivolidad de su temperamento.⁴⁷

Davant de certs estudis com el de Demetrio Ramos, paradigma de seny i mesura i d'una cerca honesta de la veritat científica, hem de situar, per la radicalitat de les conclusions a què arriba, el de Marc Aureli Vila. Aquest autor se situa decididament a favor de l'exclusió i, tot i tenir l'honradesa de fer-se ressò de la normativa que ens permet valorar el clima progressivament obert de la corona, conclou amb l'afirmació següent: «Tot fa creure que havien de ser molt pocs els qui es podien acollir a aquestes normes, que de liberals no en tenien res».⁴⁸

En darrer terme, entre les investigacions més recents, que se centren sobretot en estudis rigorosos de les fonts documentals que ens queden sobre l'època, esmentarem els treballs de José María Delgado i de Martínez Shaw, que, malgrat que es concreten en el comerç català amb Amèrica durant els segles XVII i XVIII i que completen la rigorosa tasca iniciada per Otte,⁴⁹ aporten una ponderada visió global de la investigació catalano-aragonesa a les Índies. Al mateix temps ofereixen, en connexió amb l'obra científica de Pere Molas,⁵⁰ un quadre inèdit del gran enlairament mercantil català del segle XVIII.

Martínez Shaw, tant en els seus diversos treballs de caràcter sectorial,⁵¹ com en la seva exposició de caire global,⁵² ajuda a fer s'esvaeixi la suposada exclusió comercial. En aquest sentit ens dirà: *Los comerciantes catalanes sólo sufrieron alguna discriminación en el período que media entre 1504 i 1524, a causa fundamentalmente de las cláusulas restrictivas sobre los súbditos de la Corona de Aragón contenidas en el testamento de Isabel la Católica. Sin embargo, incluso en esa etapa encontramos a algunos mercaderes catalanes establecidos en Sevilla y Cádiz y comerciando en el Nuevo Mundo. A partir de 1524 este comercio pudo ser ejercido con toda libertad, con la condición, exigida universalmente y consecuencia de los planteamientos mercantilistas de la ordenación económica de respetar el privilegio sevillano. Desde este momento se hacen más numerosas las referencias para todo el siglo XVI sobre mercaderes, ar-*

*madores, pilotos, sobrecargos, tanto en el puerto de Sevilla como en la bahía gaditana.*⁵³

Recollint tot el que té de clarificador l'exposició de Martínez Shaw, tanmateix no podem compartir dos extrems de la seva tesi. En primer lloc, creiem que aquest autor confon la realitat dels fets —la presència efectiva de catalans a Amèrica— amb la realitat jurídica. Com veurem en el moment oportú, l'exclusió legal va existir, encara que suavitzada per un generós sistema de llicències, la qual cosa fa que manqui de base la seva afirmació que «l'exclusió legal és una llegenda», donant com a supòsit que «la claredat dels textos jurídics no deixa lloc a debat».⁵⁴

Realment, el debat existeix i precisament a base dels confusos textos legals sobre l'assumpte, i no val dir que ens sembla gratuïta l'afirmació que «totes les disposicions exhumades pels especialistes militen a favor de l'equiparament dels aragonesos amb els castellans en allò que es refereix a la participació en l'empresa americana».⁵⁵ Creiem que Martínez Shaw concedeix una credulitat excessiva a les tesis que en el seu moment va esgrimir Konetzke en contra de l'exclusió legal i que no podem compartir.

Però hi ha un altre punt de l'exposició de Martínez Shaw que considerem extraordinàriament perillós: la confusió entre l'exclusió d'emigrar i la del comerç. Totes dues són realitats diferents, i que l'una desaparegui no implica necessàriament que ho faci l'altra. Hem de seguir per separat la normativa legal aplicable a cada fenomen, i és precisament en aquest aspecte que creiem que Martínez Shaw no ha aprofundit prou.

Convé, al mateix temps, no oblidar altres autors que precisament han fet importants aportacions a l'estudi de la presència comercial catalana a Amèrica, tals com Madurell, que s'ha ocupat de la figura clau de Galceran Desclergue, cònsol dels catalans a Sevilla durant la primera meitat del segle XVI,⁵⁶ i Sancho de Sopranis, que ha estudiat les representacions o consolats mercantils de les nacions estrangeres a Cadis.⁵⁷

Amb les aportacions esmentades, avui dia es pot arribar a conclusions molt fiables, que són de gran valor per a poder enfocar adequadament la qüestió de que estem tractant, sobretot si tenim en compte que l'exclusió catalano-aragonesa, com veurem, només té sentit si és basada en el coneixement previ dels vincles que unien les Índies a la

corona de Castella i al concepte d'estrangeria que regia en aquelles llunyanes terres. Per això tenen importància les aportacions com la de García Fuentes, que detectant el fons de la qüestió, dirà: *Habría que distinguir entre los extranjeros, aquellos que lo eran estricto sensu, de aquellos otros que también lo eran pero pertenecían a algún reino de la Corona (extranjeros peninsulares, por ejemplo). Desde un punto de vista estrictamente legal los súbditos de la Corona de Aragón eran extranjeros en Castilla y viceversa.*⁵⁸

Per acabar, i com a colofó d'aquest repàs de la bibliografia que hi ha sobre aquest assumpte, cal que ens detinguem en un recent treball de Josep Maria Barnadas, el qual, després d'enfocar el quadre de la presència de catalans a Amèrica durant el període colonial, es fa la pregunta clau: *exclusos o no?*, per a fer, a continuació, importants observacions. La primera, entorn de l'objectiu del debat: «Fins ara, el debat s'ha centrat sobre la qüestió de la llibertat mercantil (és a dir, la del monopoli comercial sevillà-gadità); això no és exactament el mateix que debatre si els catalans podien anar i anaven a les Índies en les mateixes condicions que els súbdits de Castella». Dit això, aquest autor és profús en el que nosaltres ja hem precisat en relació amb la tesi de Martínez Shaw, i rebutjant el suposat caràcter de pura llegenda donat a l'exclusió, es pregunta que, «si des del començament i sense excepcions ni interrupcions de significació els catalans sempre poguérem anar a instal·lar-nos i traficar amb Amèrica, on fan cap tantes peticions en favor del comerç lliure i directe, des de la de 1522 fins a les de poc abans de 1778».

La segona observació de Barnadas ens posa en guàrdia davant d'un fet evident i que en tot cas hem de tenir en compte. Així ens dirà: «si guin els que siguin els resultats de les recerques, no podrà mai capgirar un fet força més pertinent per resoldre la qüestió de l'exclusió-no exclusió: vull dir que la minoria catalana anà i visqué a les Índies amb la condició de sotmetre's a la bastida política i administrativa castellanes, condició que impedí que mai no hi hagués a Amèrica un nucli de colonització catalana; el català a Amèrica havia de posar en parèntesi les formes de convivència que l'identificaven com a col·lectivitat». Per tant, l'autor conclourà amb unes consideracions que creiem que són imprescindibles: «amb les regles de joc que funcionaven, àdhuc en el cas que els colons catalans hi haguessin anat a milers, no per això podríem dir que no hi hagué discriminació, car aquesta

no hauria consistit a tancar-los el pas, sinó a no deixar-los aixecar un «nou món» català a ultramar».⁵⁹

LES ORIENTACIONS DEL PRESENT ESTUDI I FONTS ARXIVÍSTIQUES UTILITZADES

Una vegada plantejat l'assumpte de què hem de tractar i exposat el fons de la qüestió, havent examinat les línies de la polèmica, des dels inicis del segle XVI fins avui dia, i sense excloure'n algunes observacions crítiques de part nostra, hem de precisar ara les orientacions del nostre estudi, i les fonts arxivístiques utilitzades per a aprofundir en la investigació.

Després de tot el que ha estat exposat, queda clar que l'anomenada exclusió catalano-aragonesa, podrà ésser un fenomen real o fictici, però en tot cas d'índole jurídic, basant-se en una normativa legal i a l'atzar d'unes institucions político-administratives. Per aquesta raó, per tant, ens trobem davant d'una qüestió que entra de ple en l'àrea de la història del dret.

Tampoc no hi ha dubte que, malgrat el caràcter jurídic de l'assumpte, de ben poc ens serviren els textos legals històrics si no els connectéssim amb uns supòsits polítics, les ideologies dominants de l'època i l'obscura trama d'interessos econòmics que en el seu conjunt ens proporcionen la clau del teixir i del desteixir de la contradictòria legislació a estudiar. Com es podrà veure en el curs de les pàgines següents, a vegades els textos legals no diuen res o poden dir diverses coses a la vegada. Per tant, hem de connectar-los amb els documents d'aplicació del dret, que apareixen constantment registrats en els assentaments, les llicències, les resolucions dels Consells, etc., i, no cal dir-ho, en les múltiples dades estadístiques sobre població, recursos econòmics i oscil·lació de preus. La qüestió de la repoblació americana és complexa. D'altra banda, al nivell en què ens trobem de la investigació sobre la matèria, el que hem de fer, més que grans descobriments, és una tasca més senzilla d'interpretació i aclariment de les incògnites. Els textos legals són allà. El que cal és que s'expressin i ens indiquin alguna cosa més del que ens han indicat. I no hi ha

dubte que convé depurar-los i denunciar les manipulacions que, com veurem, s'han produït més d'un cop.

Per a poder assolir els objectius que ens hem traçat, ens cal connectar amb les línies mestres de la política dels Reis Catòlics en relació amb una de les seves mesures més controvertides: la incorporació de les Índies a la corona de Castella. És per això que hem establert tot un capítol introductori, a través del qual s'analitza el fet de la incorporació i les seves causes, per a procedir tot seguit a estudiar-ne les conseqüències, respecte als tres punts que ens interessin: a) aquell que es refereix a les noves estructures político-administratives dels territoris conquerits; b) el referent al seu procés de repoblació; i c) el relatiu als beneficis o rendibilitat econòmica derivats de l'empresa.

Ens semblava obvi que una anàlisi rigorosa de la suposada exclusió, exigia una prèvia presa de contacte amb la realitat política, social i econòmica que les Índies constituïen, precisament en el moment que semblava que fossin vedades als catalano-aragonesos.

Analtzada aquesta qüestió prèvia, centrarem el nostre objectiu en el protagonisme català dels primers anys del descobriment. Abans de passar a l'anàlisi de les normes legals, cal establir contacte amb la realitat històrica per a detectar les veritables dimensions de la primera intervenció catalana a Amèrica. A més, si és que hi hagué, en tot cas, una posterior inhibició catalana, també n'haurem de precisar l'abast i el període històric en el qual se circumscriu.

Finalment, ens apropiarem al nucli del nostre treball: l'anàlisi detallada de l'exclusió, que basem sobre l'*status* d'estranger que a les Índies conferien als naturals de la corona d'Aragó quan s'hi desplaçaven. Aquesta anàlisi consta de dues parts. A la primera part tractarem de la condició de *prohibits* de passar o comerciar a les Índies, pels motius que siguin: ètnics, religiosos, condició civil, sexe o pertinença a una comunitat política diferent de la castellana. Un cop analitzada la nòmina de prohibits i descoberta la inclusió en aquesta nòmina dels catalano-aragonesos, pel fet de la seva condició d'estrangers, tractarem d'acotar tal exclusió, fixant-ne el veritable abast amb l'anàlisi detallada de la normativa legal.

Ara bé, no donem encara per acabat el nostre treball: tindria una seriosa limitació si el seu objectiu no inclogués també la manera de detectar les mesures que la mateixa monarquia hispànica a poc a poc va anar arbitrànt per superar l'exclusió analitzada. Per aquesta raó, en

un capítol final, observarem el procés que va seguir el poder polític, basat en els nous plantejaments de l'Estat modern, per a desactivar el monopoli que un sector dels seus vassalls —els castellans— van exercir sobre les Índies en detriment de la resta. S'està creant Espanya i també, paral·lelament, el concepte de súbdit d'aquesta nova realitat política, que supera i deixa al marge el de *natural* dels antics regnes. Com més espanyola sigui la monarquia, menys estrangers seran els catalano-aragonesos en l'empresa americana. Així, doncs, serà connectant-lo amb aquest fenomen que haurem d'entendre i justificar l'abolició de l'exclusió, pensant fins i tot que l'obra de la colonització americana, si s'hagués obert des d'un principi d'una manera igual a tots els espanyols, hauria constituït el gran element de cohesió, que, desgraciadament, només es perfeccionà amb la força de les armes, després de la guerra de Successió.

Quant a les fonts utilitzades, a més d'acudir a la densa bibliografia existent, hem consultat els materials inèdits tant de l'Archivo General de Indias a Sevilla, com de l'Arxiu de la Corona d'Aragó a Barcelona.

De l'Archivo General de Indias ens ha interessat, principalment, com a documentació administrativa en aplicació del dret sobre l'emigració a partir del descobriment, la sèrie de *libros de asientos de pasajeros* de 1509 a 1701, més en concret, els lligalls numerats del 5.536 al 5.540, i la de *libros de informaciones y licencias de pasajeros* des de l'any 1534 fins al 1790. Una altra sèrie de documentació administrativa que ha exigut una anàlisi molt atenta és la *Contratación*, que conté diversos lligalls d'expedients de naturalització d'estrangers, gestionats a efectes de passar a Amèrica, i dels quals ens han interessat particularment els referents al segle XVI. D'aquest segle, desgraciadament, només se'n conserven els que pertanyen a la segona meitat.

Per a l'anàlisi dels textos legals hem tingut en compte les sèries de *Patronato* i d'*Indiferente General*, en els llibres dels quals s'ha recollit pràcticament totes les normes que han estat exposades.

De l'Arxiu de la Corona d'Aragó ens han interessat sobretot, els registres de les incidències de les Corts de la primera meitat del segle XVI, amb l'objectiu de detectar l'actitud institucional dels regnes de la corona i les seves possibles demandes en relació amb l'empresa americana.

II. Les Índies per a Castella

LA POLÍTICA DELS REIS CATÒLICS DIRIGIDA CAP A LA INCORPORACIÓ DE LES ÍNDIES A CASTELLA

Ja hem indicat, en plantejar-nos l'estudi d'aquesta qüestió, que el primer error que s'hauria d'esmenar, si és que volem entendre l'exclusió real o suposada, és pensar que el descobriment i la conquesta de les Índies fou obra d'Espanya, ja que, com a realitat política, Espanya no existia en aquells moments històrics, encara que es pogués parlar, això sí, de gent i pobles espanyols.

Efectivament, no és cap despropòsit parlar d'espanyols, ja que ho eren tant els castellans com els aragonesos. Però el concepte d'Espanya no era polític, sinó geogràfic o històric. El concepte d'Espanya era viu des de feia molts segles abans del descobriment, concretament des de la Hispània, els hereus de la qual, els visigots, consolidarien una monarquia sobre l'antiga diòcesi, que, regentada per un *Vicarius Hispaniarum*, comprenia set províncies: la Bètica, Lusitània, Gal·lècia, Tarraconense, Cartaginense, Tingitània i Baleàrica; o sigui, el que és la Península Ibèrica, les seves illes orientals i el nord d'Àfrica.

Amb raó els cronistes parlaran després, una vegada destruït el regne visigòtic i experimentada la dominació islàmica, de la *pèrdua d'Espanya*, i un gran monarca catalano-aragonès, Jaume I, en reconquerir les Balears, exclamarà: «E, pus Déus nos ha feita tanta de gracia que ens ha donat regne dins en mar, ço que auc rei d'Espanya no poc acabar».⁶⁰ I és que Espanya, com ja hem observat en el plantejament de l'estudi, no és un invent d'última hora, ni tan sols del Renaixement i dels Reis Catòlics. Des dels inicis de l'Edat Mitjana forma una part molt definida d'Occident i fins i tot d'un projecte constant de construcció política per als qui no han deixat mai de somiar reconstruir la vella unitat visigòtica. Aquest seria el cas d'Alfonso de Santa María, fill del rabí de Burgos, que, després de la seva conversió cap al 1430, esdevindria bisbe d'aquesta ciutat i redactaria, amb motiu del concili de Basilea el 1436, uns minuciosos dictàmens sobre la procedència

d'Espanya en relació amb Anglaterra en el concert de les nacions de la cristiandat i la justificació dels drets de Castella a l'ocupació de les illes Canàries.

Ara bé, d'aquesta Espanya somiada, Castella se'n sent el nucli o eix vertebrador, i els seus monarques, els descendents directes i ininterromputs de la legalitat dinàstica visigòtica. Aquest punt de vista és particularment important, no únicament per a entendre les apetències hegemòniques castellano-lleoneses, sinó sobretot pel que es refereix al nostre estudi; per a comprendre la vocació atlantista dels monarques d'aquesta corona. Com ens recordarà Luis Suárez, recollint el pensament de l'autor que hem esmentat, *los Trastámaras son la gran dinastía hispánica, a la cual corresponde reinar también sobre aquellos territorios que, como el norte de África –Mauritania tingitana– o las islas de Poniente, formaban parte, en tiempo pasado, de la Diócesis de Hispania*.⁶¹

Aquesta observació és particularment important, ja que ens ajuda a comprendre que Colom, quan planteja als Reis Catòlics el seu objectiu d'arribar a les Índies sot el seu patrocini, ho fa a uns monarques, senyors de diversos dominis, però sobretot reis de Castella, l'entitat política que defensava uns drets i en tot cas una tradició constant d'ambicions sobre l'Atlàntic. Espanya encara no existeix com a estructura de poder, però existeix Castella; una Castella que, una vegada assolida la conquesta de Granada, tindrà com a objectius de la seva expansió immediata, el nord d'Àfrica i l'oceà.

Amb raó podem dir, com molt bé ho escriu Jover Zamora, que cadascuna de les grans estructures polítiques de la Península –Portugal, Aragó i Castella– havien arribat al llindar de l'Edat Moderna amb una fisonomia geogràfica, social i política peculiar i amb unes tradicions expansives igualment característiques, que en el cas de Castella i Portugal topaven pel domini de les terres atlàntiques.⁶²

Ja la reina Isabel, en la provisió del 19 d'agost de 1475, havia advertit als seus veïns portuguesos que *los Reyes de gloriosa memoria, de donde yo vengo, siempre tuvieron la conquista de las partes de África e la Guinea e llevaron el quinto de todas las mercaderías que de las dichas partes de África e Guinea se regatavan*.⁶³ Tanmateix, la passivitat del seu germà el rei Enric, com molt bé manifestaria la reina, va permetre la intromissió portuguesa i que Portugal es posés al capdavant de Castella. A més, Portugal, que havia acabat molt més

aviat la reconquesta del seu territori peninsular, podia dedicar-se amb molta més capacitat a l'empresa oceànica i comptava amb personalitats, com l'infant Enric el Navegant, que estaven dedicades a la preparació tècnica i organitzadora dels descobriments. Castella, en canvi, encara pendent de la conquesta de Granada i mancant d'aquest protagonisme directe de la corona, confiaria les navegacions i la conquesta de les terres africanes de l'atlàntic a la iniciativa particular. Així, el 1449, Joan II farà concessió al duc de Medina Sidonia de *cierta tierra que agora nuevamente se ha descubierto allende de la mar al través de las Canarias [...] donde hay muchas pesquerías, e se puede conquistar la tierra adentro*.⁶⁴

És precisament en aquest àmbit geogràfic, on sorgiran les primeres incidències serioses entre els dos veïns peninsulars. Els fets ocorren el 1454, en ser atacades i capturades pels portuguesos diverses caravel·les de Sevilla i de Cadis que tornaven carregades de Guinea, la qual cosa provoca la protesta que Joan II dirigeix a Alfons V de Portugal, i en la qual el castellà afirma contundentment que *la tierra que llaman Guinea, es de nuestra conquista*.⁶⁵

I ara ve la pregunta òbvia: per què els castellans insisteixen en aquestes pretensions sobre Guinea i també sobre les Canàries, com si haguessin estat des de sempre terres seves? La resposta ens connecta novament amb la pretesa herència castellana de la legitimitat visigòtica. El raonament del ja esmentat Alfonso de Cartagena, bisbe de Burgos, en redactar per ordre de Joan II, el 1435, les *Allegationes* per fer cara a les reclamacions portugueses, no pot ser més expressiu. I en resposta als arguments que les Canàries mai no havien estat ocupades per prínceps cristians i que es trobaven més a prop de les costes portugueses que de les castellanques, Castella contesta que les mencionades illes formaven part de la Tingitània, de la mateixa manera que Sicília era part d'Itàlia, i que Tingitània havia estat província de la diòcesi d'Espanya i, per tant, de la monarquia visigòtica; que si bé era cert que la tal província aleshores era ocupada pels sarraïns i cap príncep cristià no hi tenia cap dret, també era indiscutible que continuava essent un objectiu de la reconquesta espanyola, que era la castellana i no cap altra de la Península.⁶⁶

Com a resposta a la debilitat de tals arguments, que solament se sostenen des de l'acceptació del principi discutible que la monarquia castellana fos l'hereva exclusiva de la ja esmentada legitimitat visigòtica.

ca, el fet és que com a arguments sòlids –com molt bé ha precisat García Gallo– van ser recollits en la butlla *Dudum cum ad nos*, del 31 de juliol de 1436, en la qual a la vegada que el papat concedia a Don Duarte les *Lletres de Croada* per a la conservació i defensa de Ceuta, que Portugal havia conquerit el 1415, s'ampliava la concessió per a la recuperació d'altres terres, deixant assegurats els drets de la corona de Castella.⁶⁷

Tanmateix, convé que quedi clar que, malgrat els reconeguts drets castellans, Portugal, amb més dinamisme, s'avança a Castella en el domini de l'Atlàntic. El 1418 colonitzava les illes Madeira, i entre 1427 i 1431, les Açores. El 1434 els portuguesos donaven la volta al cap Bojador, deu anys després al cap Verd, i descobrien una mica més tard les illes del mateix nom i el golf de Guinea, on fundaren la plaça de Sant Jordi de la Mina, i culminaren les exploracions del litoral atlàntic quan el 1487 Bartolomé Díaz arribà al cap de Bona Esperança.

Tot el que hem exposat, resulta fonamental per a entendre l'adscripció de l'empresa colombina a Castella, que, com veurem més endavant, no va ésser per part dels seus reis –els Reis Catòlics– una decisió d'última hora o extemporània. Hem de tenir ben present que en aquells moments, la corona de Portugal tenia a favor seu diverses concessions pontifícies, com la *Sicut carissimus*, del 4 d'abril de 1418, de Martí V, i la *Cum dudum praeclarae*, del 9 de gener de 1433, d'Eugení IV, confirmada el 18 de juny de 1452 per Nicolau. La cort de Lisboa disposava, a més, dels drets reconeguts a favor seu pel tractat d'Alcáçovas, del 4 de setembre de 1479, pactat amb Castella i confirmat per Sixt IV en la seva butlla *Aeterni Regis*, del 21 de juny de 1481. Precisament l'article VIII d'aquest tractat reconeixia que *todo lo que es fallado o se fallare, conquistar o descubrir en los dichos términos, allende de lo que es fallado, ocupado y descubierto, finca a los dichos Rey e Príncipe de Portugal e sus reynos, tirando solamente las yslas de Canaria, e saber, Lançarote, Palma, Fuerte Ventura, La Gomera, el Fierro, La Graciosa, la Grant Canaria, Tenerife, e todas las otras yslas de Canaria ganadas o por ganar, las cuales fincan a los reyes de Castilla*.

El tractat d'Alcáçovas era un instrument ambivalent. Per una banda constituïa un explícit reconeixement castellà a les ambicions atlantistes portugueses, però per l'altra, garantia a Castella una possessió sobre l'immens mar adjudicat a Portugal. És en l'article VIII on els

Reis Catòlics trobaran el suport legal per a fer valer els seus drets sobre les terres descobertes per Colom. Amb gran subtileza, Demetrio Ramos, en analitzar el discurs que el cardenal Bernardino Carvajal pronuncia el 1493 en el Col·legi Cardenalici, tot just arribat a la cort pontificia per instar les famoses butlles d'Alexandre VI, destaca l'afirmació d'aquest personatge quan dóna a entendre que per voluntat de Crist els Reis Catòlics havien subjectat al seu imperi *las islas Afortunadas, y ahora les ha dado otras muchas hacia la India y se espera que serán convertidas a Cristo en breve espacio por las personas que allí mandan los Reyes*.⁶⁸ En aquesta afirmació, Ramos hi veu, no tan sols un gran sentit polític, sinó també la imprescindible connexió amb l'esmentat tractat, *único apoyo legal con el que podía contarse, relacionando las islas descubiertas con las Canarias, además de plantearse el hecho de la presumible rápida evangelización, sino se ponían obstáculos a la empresa de los Reyes*.⁶⁹

En aquells moments delicats, convenia qualsevol agudesa, ja que les pretensions castellaness, basades en el fet que els descobriments colombins eren com una prolongació de la sobirania canària, eren summament discutibles. En honor a la veritat, la pau assolida amb Portugal a través del tractat d'Alcáçovas, implicava el reconeixement dels prodigiosos descobriments portuguesos que atorgaven la primacia absoluta de Lisboa sobre Sevilla, i la renúncia per part de Castella, com bé ha precisat Luis Suárez, a qualsevol tipus de navegació al sud del cap Bojador i en el litoral atlàntic africà; és a dir, la renúncia a les rutes del mar de les caravel·les, demostració del pes en aquells moments de la corona d'Aragó en la monarquia, fent que aquesta assumís aleshores una decidida vocació mediterrània.⁷⁰

Aquesta serà també la tesi de Jover Zamora, quan en analitzar la política exterior del successor dels Reis Catòlics, el seu nét Carles, i constatar en els regnes hispànics –Portugal, Castella i Aragó– tres polítiques exteriors diferenciades, *al haber llegado las tres comunidades a los umbrales de la Edad Moderna con una fisonomía geográfica, social y política peculiar*, reconeix com una constant de la monarquia, l'acceptació prioritària de la política exterior aragonesa –essencialment mediterrània–, la qual cosa produeix, a més, una doble paradoxa: *en tanto la política europea del Emperador* –en sintonia amb la dels seus avis– *va a incorporarse las bases y los objetivos de la política aragonesa, la Corona de Aragón va a quedar so-*

*metida a la progresiva hegemonia política de Castilla; y en tanto esta última -Castilla- va a ver, no sin resistencia, cómo se proyecta la política europea de España en direcciones ajenas a su sentir, la prosecución de su tradicional política de expansión atlántica y americana va a suministrar al Emperador, al correr de los años, el más sólido fundamento de su política continental.*⁷¹

El reconeixement d'aquesta paradoxa i dels seus plantejaments, ens ajuda a comprendre que els Reis Catòlics, en pactar amb Colom i assumir el patrocini dels descobriments oceànics, feien marxa enrera en tot el que havia significat el tractat d'Alcáçovas d'acceptació de la política mediterrània aragonesa, i reasumien unes oblidades ambicions castelleses a través de l'única esclatxa possible: entendre els descobriments com una prolongació a l'oest de la seva reconeguda sobirania com a reis de Castella sobre les Canàries, i salvaguardant en tot cas els drets portuguesos ratificats en el famós tractat.

En aquest sentit, Pérez Embid, quan analitza les pretensions atlantistes castelleses, reconeix que el tractat solament va deixar a Castella les Canàries, però que la lletra dels acords no perjudicava el destí del mar lliure, l'espai cap a Occident i, si s'hi descobrien les Índies, en la discussió subsegüent, si bé una de les parts podia adduir l'esperit dels pactes, l'altra part podia aferrar-se a una interpretació literal.⁷²

Ara bé, totes aquestes observacions ens han de dur a comprendre, no solament la difícil posició dels Reis Catòlics per a legitimar els descobriments colombins en relació amb Portugal, sinó també la seva actuació exclusivament com a reis de Castella, o bé perquè la monarquia unitària encara no existia, o perquè era precisament en condició de monarques castellsans, sobirans de l'arxipèlag canari, com podien amb algun èxit disputar a Portugal les seves pretensions atlantistes. Convé també recordar en aquest sentit que la participació de Ferran en els documents expedits per la corona, no és una intervenció aragonesa; és la conseqüència de la sentència arbitral de Segòvia, segons la qual s'havia deixat ben clar que Ferran era també rei de Castella, com Isabel ho seria d'Aragó, i que els documents serien estesos en nom del rei i de la reina, amb el nom del marit al davant, perquè així ho imposaven els costums de l'Església. I més encara, tots dos administrarien les rendes, aplicarien la justícia i prendrien les decisions de govern.⁷³

Per tant, sembla obvi que fos Castella i no Aragó l'entitat política

que des d'un principi estigués compromesa amb els descobriments colombins. Des de feia temps Aragó havia renunciat a l'aventura atlàntica, tot i que s'havia avançat a Castella, quan al començament del segle XIV, els experts navegants mallorquins arribaren a l'arxipèlag canari.

S'ha al·legat que aquesta renúncia havia estat forçada, quelcom no volgut, derivada del pacte de Monteagudo, establert entre Castella i Aragó el 1291. Evidentment, aquest pacte va frenar les pretensions aragoneses, tant sobre els territoris peninsulars encara per reconquerir, com sobre els nord-africans, al mateix temps que deixava les mans lliures a Jaume II d'Aragó per a l'expansió mediterrània, especialment en relació amb el conflicte de Sicília. El fet és que gairebé simultàniament a la signatura d'aquest tractat, els germans genovesos Vivaldi descobrien les Canàries (1291) i, mentre aquest descobriment deixava indiferents els regnes cristians peninsulars, el mallorquí Angelí Dulcert era el primer cartògraf europeu que el 1339 es fixava en aquell esdeveniment i dibuixava en les seves cartes de navegar l'illa de *Lanzarotus Morocellus* i la de Forte Ventura, al mateix temps que navegants mallorquins, el 1342, dotats dels mitjans tècnics més avançats de l'època, realitzaven quatre expedicions cap a les *Illes de la Fortuna*, a càrrec dels armadors Guillem Pere, Bernat Valls i Guillem Safont, tots ells de Ciutat de Mallorca.⁷⁴

Es conserven les llicències atorgades per la Governació de Mallorca -aleshores sota dinastia pròpia, independent de la corona d'Aragó i, per tant, sense ésser subjecta als termes del tractat de Monteagudo- a favor dels navegants mallorquins «per anar e navegar a les illes trobades en ves occident». Tot el qual ens fa suposar que la navegació atlàntica no es considerava en aquell moment el monopoli de ningú i menys de Castella. En tot cas, en virtut de la suposada senyoria universal dels papes, les illes descobertes o per descobrir podien ser concedides per ells a algun príncep cristià, com així succeí el 1344 quan el pontífex va cedir a Luis de la Cerda el principat de les Illes Afortunades, el qual esdevingué feudatari de la Santa Seu i, per tant, obligat al pagament d'un cens anual.

Però ja entrat el segle XV les coses foren distintes. Catalans i mallorquins, amb tractats de Monteagudo o sense, havien renunciat a l'aventura atlàntica. No serveix de res al·legar que abans de ningú el llegendari Jaume Ferrer havia arribat a Río de Oro. El fet inqüestionable

és que els països marítims de la corona d'Aragó estaven aleshores específicament preocupats per mantenir el domini de la ruta mediterrània de les espècies, mentre que la ruta de l'Atlàntic, disputada entre castellans i portuguesos, semblava assegurada a favor d'aquests últims, amb escassa legitimitat a favor de Castella –després del tractat d'Alcáçovas– i l'absoluta inhibició aragonesa.

Si les coses eren així, veiem, doncs, que la incorporació de les Índies a la corona de Castella no va ésser una operació feta a la lleugera i en perjudici volgut d'altres ambicions, com les aragoneses, ja que tals ambicions no existien. Però era tanmateix la solució més convenient per a garantir les pretensions atlantistes dels Reis Catòlics enfront dels enfortits drets de Joan II de Portugal, que tot just es va assabentar del descobriment colombí, va advertir l'Almirall que les noves terres descobertes eren seves. No en va i per tal d'eludir pretensions com aquesta, les butlles papals –inspirades pels mateixos Reis Catòlics– recordaran: *Hemos sabido ciertamente cómo vosotros que desde hace tiempo os habíais propuesto buscar y descubrir [...] ocupados hasta ahora en la Reconquista del Reino de Granada, no pudisteis [...] ben reconquistado por fin dicho Reino...*⁷⁵ Es tracta, en definitiva, per part dels Reis Catòlics, de desbaratar la imminent reclamació portuguesa, obrint a favor seu, i amb la col·laboració pontifícia, l'única bretxa possible: la mai completament abandonada pretensió atlantista castellana, consolidada en principi sobre l'arxipèlag de les Afortunades.

Hem posat èmfasi en tot el que acabem d'esmentar, ja que, contràriament al que afirmava Bofarull, que veia que en la política del rei Ferran hi havia una clara intencionalitat d'excloure Catalunya dels beneficis dels descobriments,⁷⁶ creiem que si aquests foren adjudicats a Castella era per pura lògica, si es té en compte els interessos que estaven en joc i la ment prudent del monarca aragonès.

Els historiadors aragonesistes han fet sobresortir la preponderant intervenció del rei Ferran en les capitulacions de Santa Fe; la circumstància que aquestes fossin registrades a la Cancelleria de la Corona d'Aragó; la intervenció de personalitats tan destacades com Santàngel, Gabriel Sánchez, etc., en negociacions prèvies. D'acord. Però no creiem que això provi res sinó la gran intuïció del monarca, la confiança que tenia en la seva burocràcia més ben organitzada que la castellana – i el seu protagonisme en la política general de la monarquia,

que incloïa la promoció dels interessos castellans, tant més que aquests coincidien amb els de la parella reial i li donaven suport.

Precisament, respecte als buròcrates aragonesos, José Antonio Escudero ja ens ha advertit, en estudiar la creació de l'aparell de poder d'aquells reis, el pes dels alts funcionaris aragonesos, que sense deixar d'ésser adscrits al servei de la seva Cancelleria, eren, abans que res, homes de confiança dels seus monarques i d'entera lleialtat envers ells.⁷⁷

Existeixen, a més, uns pronunciaments dels monarques, que són especialment significatius per a valorar la seva actuació quant a la incorporació de les Índies a Castella, que evidencien que aquesta actuació fou un projecte molt meditat. Ens referim a les capitulacions de Santa Fe i al nomenament de Colom, abans del descobriment com a almirall castellà.

En efecte, la clàusula primera de les capitulacions, preveu el títol d'almirall per a Colom, segons les preeminències i prerrogatives corresponents a l'Almirallat de Castella. Però, a més, desenvolupant aquest compromís adquirit, la cèdula del 30 d'abril de 1492, atorgada a Granada, declara que és voluntat dels reis, que *después que hayades descubierto i ganado las dichas islas e Tierra firme [...] sea des Nuestro Almirante e Visorrey e Gobernador en ellas [...] e oir e librar todos los pleitos e causas civiles e criminales tocantes al dicho Almirantazgo e de visorrey e gobernador*. ¿Podem posar en dubte la intenció reial de crear un ofici o un càrrec i establir una jurisdicció netament castellana per a les Índies, fins i tot abans de descobrir-les? En tot cas, si hi hagués algun dubte, ens el dissiparà una afirmació que els mateixos monarques fan a la cèdula ja esmentada: *podais punir e castigar los delinquentes, e usades los dichos oficios [...] segun e como lo llevan e acostumbran llevar el Nuestro Almirante Mayor en el Almirantazgo de los Nuestros Reynos de Castilla e los visorreyes e gobernadores de los dichos Nuestros Reynos*.⁷⁸

Aquestes afirmacions d'Isabel i Ferran, que ens semblen concloents per a descobrir el seu premeditat propòsit d'incorporar les noves terres atlàntiques a Castella, queden confirmades per la cèdula atorgada pels reis a Barcelona el 28 de maig de 1493, tot just després de rebre la visita de Colom, vingut amb l'aurèola de l'èxit del descobriment, i gairebé simultàniament amb la concessió de les butlles pontificies. A la cèdula recordaran que *ahora que plugo a Nuestro*

*Señor que nos fallastes muchas de las dichas islas i tierra firme [...] nos facemos e criamos Nuestro Almirante [...] e poder e facultar para que en las dichas islas podades admover [...] librar y determinar todos los pleitos [...] e llevar los derechos y salarios acostumbrados en nuestros Reynos de Castilla e de León, a los dichos oficios anexos y pertenecientes.*⁷⁹

A més, els reis en aquest moment estan ja actuant d'acord amb el que hi ha establert en els títols pontificis, que, obeint segurament al que ells mateixos devien sol·licitar a l'espanyol Alexandre VI, els convertia en sobirans dels nous territoris, per parts iguals. No podia ser altrament, tenint en compte l'estructura de la unió personal establerta entre ells dos, si bé això s'establí per ésser reis de Castella, ja que si no fos així no tindria sentit la donació papal de cadascuna de les illes i terres fermes descobertes o per descobrir –*omnes et singulas insulas et terras firmas inventas et inveniendas*– a ells i als seus hereus els reis de Castella i Lleó –*a vobis hereditibusque et successoribus vestris Castellae et Legionis Regibus in perpetuum*.⁸⁰

Es podran donar les més diverses explicacions del perquè de la decisió dels reis –ratificada per la donació pontificia– d'incorporar les Índies a la corona de Castella, que per a nosaltres no és res més que el resultat de la seva tradició atlantista, que Aragó no tenia; però el que resulta innegable, malgrat que alguns ho posin en dubte, és el fet de la incorporació, sobre la qual estudiarem les motivacions i conseqüències. A més –també ens hi hem referit–, creiem que el fet d'haver atorgat l'almirallat de les Índies a Colom, fins i tot abans del descobriment, constitueix una prova irrefutable que la decisió reial obeïa a un criteri equilibrat i meditat. D'ara endavant la corona de Castella disposarà de dos almirallats, amb distinta jurisdicció territorial. En aquest sentit, ha escrit Martínez Díez: *Ambos Almirantazgos, el de Alfonso Enríquez en Castilla y el de Colón en las Indias son idénticos, únicamente se distinguen por el área geográfica que se les asigna a cada uno de ellos según la línea geográfica que los Reyes Católicos trazan el 28 de mayo de 1493 al confirmar su nombramiento al descubridor [...] Todas las costas del reino de Castilla con Sevilla y toda Andalucía continúan bajo el Almirantazgo de don Alfonso Enríquez; a Colón le corresponde el mismo poder y jurisdicción sobre las islas y tierra firme que se descubran al occidente del meridiano de las Azores*.⁸¹

Els autors que posen en dubte la incorporació de les Índies a la corona de Castella, recorden la circumstància de que el tractat de Tordesillas del 7 de juny de 1494, que, malgrat que variï en perjudici de Castella la línia de delimitació de les possessions d'ultramar, li garanteix el reconeixement portuguès a tals possessions, és firmat per Isabel i Ferran com a reis de Castella i Aragó, i per Joan II com a rei de Portugal. D'acord. Com també és veritat que en les clàusules d'aquest tractat es parla de la llibertat de navegació dels *navíos de los señores Rey y Reina de Castilla, de León, de Aragón, etc.*, sense especificar-hi que els monarques actuen com a reis castellans. Ara bé, això no prova gairebé res. Els reis, quan gestionen assumptes privats de les seves unitats polítiques, acostumen a fer-ho usant tots els seus títols, malgrat que aquests no tinguin res a veure amb la unitat política que en aquell moment capti l'interès de les seves accions. A més a més, pel que fa al tractat de Tordesillas, no hem d'oblidar que els qui portaren el pes de les negociacions –Enrique Enríquez, Gutierre de Cárdenas y Rodrigo Maldonado– van ser exclusivament castellans, i que, segons ho acredita l'historiador Zurita en referir-se a tals negociacions,⁸² les instruccions reservades dels monarques als seus negociadors mostren que el sentit de la gestió d'aquests, havia d'ésser estar al servei dels interessos dels monarques en tant que reis de Castella.

Però si tots aquests arguments esmentats no fossin prou, hi ha una altra raó que els ratifica: la convicció de Colom d'ésser al servei dels Reis com a sobirans de la corona de Castella. Així ho reconeix l'Almirall en el seu *Diario*. Vegem-ho. En les anotacions del primer viatge –dies 11 i 12 d'octubre de 1492– diu: *tomó posesión de la dicha isla por el Rey y por la Reina sus señores*, fórmula coherent amb el que està especificat en les capitulacions, ometent l'exclusiva excepció dels dits reis com a monarques de Castella. De totes maneres, pocs dies després –el 14 d'octubre– es referirà als indis com a gent pacífica, *que puédenlos todos llevar a Castilla o tenellos en la misma isla captivos*. El 16 de desembre manifestarà a Ses Majestats *qu'esta isla y todas las otras son así suyas como Castilla, que aquí no falta salvo asiento y mandarles hacer lo que quieran*. I el 21 del mateix mes l'Almirall farà la precisió que *a los indios los tienen ya por cristianos y por de los Reyes de Castilla, más que a las gentes de Castilla*. Finalment, en retornar del descobriment, deixarà constància de com el rei de Portugal, Joan II, *le recibió con mucha honra, y*

*le hizo mucho favor, y mandó sentar y fabló muy bien, ofreciéndolo que mandaría hacer todo lo que a los Reyes de Castilla y a su servicio cumpliese cumplidamente.*⁸³ És evident que no s'hi troba la més mínima referència a l'àmbit catalano-aragonès.

Així i tot ha cridat l'atenció, precisament per ser incoherent amb el criteri colombí que hem deduït, un document posterior, integrat en el corpus documental de les reclamacions del fill de l'Almirall –Diego Colom– a la corona, que donaren lloc als privilegis atorgats al seu pare pel Consell de Castella a partir de 1506. Una informació dividida en dues parts, sense constància del seu autor, especifica: *Pro utroque regno (Castellae et Aragonum) fuerunt dictae Indiae acquiridae.*⁸⁴ Quin sentit té aquesta informació, que, com es veu, contradiu els criteris de Cristòfol Colom, les butlles pontificies i els mateixos principis de govern dels Reis Catòlics? Som del parer que solament té sentit si ens basem en el desig de Diego Colom de cercar el suport del rei Ferran. Era en el precís moment en què a Diego, tot just arribat de Nàpols, li havia estat denegat el dret a succeir al seu pare en el govern de les Índies, mentre que Ferran veia governar la seva filla Joana com a reina de Castella i de les Índies, exercint-hi els seus drets patrimonials. El moment, com veiem, no deixa de ser delicat, i precisament per raó d'aquest enrariment, la maniobra pot tenir algun sentit.

Però en tot cas, amb aquest curiós document o sense, ja aleshores és prou clara l'adscripció de les Índies a Castella, sobretot si tenim en compte el codicil de la reina Isabel del 23 de novembre de 1504, que en el capítol 29 reconeix *que el dicho Reino de Granada e las islas de Canarias e Islas e Tierra firme del mar Océano, descubiertas e por descubrir, ganadas e por ganar, han de quedar incorporadas en estos mis Reinos de Castilla y León, según que en la Bula Apostólica a Nos sobre ellos concedida se contiene*, al mateix temps que deixa al seu marit el rei Ferran, *en razón que Su Señoría sea en algo servido de mi [...] la mitad de lo que sentaren las islas e Tierra firme del mar Océano, que hasta ahora son descubiertas, e de los provechos e derechos justos que en ellas hubiese, sacadas las costas que en ellas se hicieren, así en la administración de justicia como en la defensa de ellas y en las otras cosas necesarias.*⁸⁵

Quelcom més discutible seria la qüestió de les motivacions per a sostenir aquest criteri: incorporar les Índies a Castella, que ja hem vist

assumit i mantingut inalterablement per Isabel i Ferran. Els reis, ¿haurien pogut adoptar una altra fórmula, sense perdre els seus drets patrimonials, que era el que més semblava interessar-los? Evidentment que sí. Podrien haver acudit al sistema del repartiment. Sobraven territoris perquè poguessin ser distribuïts entre castellans i aragonesos, encara que ells no ho sabessin en temps del descobriment i que la possibilitat de complicacions tampoc no hauria estat escassa. Haurien pogut crear una nova entitat política, sota el seu domini directe, però sense que estigués vinculada ni a la corona de Castella ni a la d'Aragó. Hi haurien exercit el seu poder sobirà, o bé per donació pontificia o bé per dret de descobriment, i hauria estat oberta als repobladors autoritzats per ells, fos d'on fos que procedissin, sempre que oferissin les garanties necessàries que eren fidels súbdits de la monarquia. Tot això hauria estat possible, encara que sempre amb el risc de manca de cohesió ètnica, cultural, etc., la qual cosa hauria fet encara més ingovernable del que ja eren, aquells llunyans territoris.

Tanmateix, creiem que nosaltres sabem quelcom que els reis desconeixien. Situem-nos en el seu lloc. Comencen per manca, fins i tot, d'un projecte d'Estat. Com ha precisat Escudero, ni els Reis Catòlics ni els seus immediats successors no disposen d'un *proyecto de Estado de cara a las Indias*; ni tan sols els virregnats que s'organitzin *serán susceptibles de ser contemplados como peculiares Estados adscritos en el régimen más amplio de la mencionada monarquía universal.*⁸⁶ A més, els monarques solament suposen que s'incorporen al seu patrimoni unes illes, una prolongació més o menys fingida de les Canàries i amb una extensió similar a aquestes; potser també alguna terra ferma de les Índies, però que en tot cas l'empresa, més que dominis territorials, els proporcionarà unes rendes substancials en or i metalls preciosos, i sobretot una ruta més curta que la descoberta pels portuguesos per arribar a les llunyanes terres de les espècies. Des de la seva perspectiva i de la precarietat en què es trobaven, el que calia era assegurar la qüestió dels nous descobriments de la forma menys complicada, sempre que garantís els seus objectius, tot deixant de pensar en un gran projecte repoblador i a forjar un nou regne que implicaria les complicacions d'uns nous quadres administratius i un ordenament jurídic peculiar. Sospesant tots aquests factors i tenint en compte la vocació atlantista castellana i els seus drets sobre el mar oceà en litigi amb Portugal, té ple sentit la incorporació dels nous

territoris a Castella, sobretot quan la corona d'Aragó s'interessava per altres assumptes.

La interpretació que donem correspon, a més, amb la que domina entre els historiadors. Pérez Embid, després de precisar que *la incorporación de las Indias a la Corona castellana es, ante todo, sencillamente un hecho*, es pregunta per què, amb quins títols i en quin moment es produeix tal incorporació, i no defuig l'escabrosa qüestió que es planteja com a conseqüència immediata: la suposada exclusió aragonesa. Per a l'autor esmentat, sembla evident que *las Indias se incorporaron a Castilla por pura ley de gravedad histórico-diplomática*; és a dir, basant-se en uns drets castellans sobre l'Atlàntic que eren reconeguts per Portugal, i que fins i tot *no puede olvidarse que la propia concesión papal tiene en cuenta la situación anterior*; dit en altres paraules, aquests mateixos drets. En aquesta línia afirmarà: *ese corresponderle a Castilla tenía un fundamento jurídico en las negociaciones seculares con Portugal, a lo largo de las cuales el reparto de los espacios localizados en el camino del Océano se había considerado siempre*.⁸⁷ Així, l'autor, en un procés discursiu que ens sembla absolutament lògic, reconstrueix els fets i especifica: *se han descubierto unas tierras cuyo valor y circunstancias se desconocen al principio; son primero las «yslas» y luego las «Yslas y tierra firme del mar océano»*. *La posesión de tales tierras es disputada a los reyes de Castilla por el rey de Portugal. Entonces los Reyes, invocando la tradición castellana y los títulos nuevos, obtienen una donación papal de esas tierras a ellos mismos en cuanto Reyes de Castilla y León y a sus sucesores en ese reino*.⁸⁸

Pel que fa al moment en què es produeix la incorporació –i això és particularment important per a nosaltres–, Pérez Embid, si bé assenyala que des del primer moment les Índies foren castellanès, per la mateixa força que sempre té la història, sobre tota conjuntura d'ordre temporal, considera que no s'incorporen formalment malgrat la voluntat testamentària de la reina Isabel –*han de quedar incorporadas en estos mis reynos de Castilla e Leon*– fins després de la mort de Ferran el Catòlic; és a dir, fins a les corts de Valladolid de 1518, en les quals Carles I va ésser jurat rei del regne de Castella.⁸⁹

García Gallo, amb la seva sensibilitat històrico-jurídica, si bé assumeix en gran part les tesis de Pérez Embid, encara que en alguns aspectes les matisi, es mostra, en canvi, contrari a la funció que aquest

atorga a les corts de Valladolid, quant a la incorporació formal de les Índies a la corona de Castella. Per a García Gallo, *la total incorporación se opera a la muerte del rey Católico y aparece dispuesta en la cláusula de su testamento en que instituye a su hija doña Juana heredera universal de sus estados –los de la Corona de Aragón– y «en la parte a Nos perteneciente en las Indias del Mar océano»*.⁹⁰

Respecte a la possibilitat que les Índies haguessin pogut ser objecte de repartiment o de condomini de les dues corones, García Gallo anota: *por poco sentido que se pueda suponer a los Reyes Católicos –y toda su política revela excepcionales dotes de clarividencia– resulta evidente que las Indias sólo podían incorporarse a un solo reino*.⁹¹

Ara bé, enfront de les tesis de Pérez Embid, assumides i matisades per García Gallo, se situen les de Juan Manzano, el qual fonamenta la incorporació en motius suposadament de caràcter polític, concretament en la voluntat de cercar i consolidar l'absolutisme monàrquic. Manzano destaca el protagonisme que va tenir Ferran en les negociacions amb Colom, prèvies al descobriment, que apareix en diverses circumstàncies: la inscripció de les capitulacions de Santa Fe en el foli 135 dors, del llibre 3.569 de la Cancelleria de la Corona d'Aragó; les manifestacions del fill de l'Almirall, en sol·licitar que el rei Ferran deposés a favor seu com a testimoni de rellevant excepció en el plet que mantenia sobre els privilegis familiars; i el fur de les corts de Montsó de 1585, que és atorgat per Felip II, i en el qual és reconegut expressament pel seu descendent aquest protagonisme com a element que justifica el dret dels naturals d'Aragó a establir-se a les Índies *por cuanto el descubrimiento y principio de la conquista dellas se hizo en el tiempo del serenísimo Rey don Hernando el Católico, de gloriosa memoria, e intervinieron en ello personas deste Reyno*.

Per què, doncs –es pregunta Manzano– les butlles d'Alexandre VI assignaren els nous descobriments a Isabel i Ferran, com a reis de Castella i Lleó, i no com en principi semblaria lògic, als hereus de les seves respectives corones de Castella i Aragó? Manzano descarta cap mena d'error en la butlla, ja que ens dirà que, *tratándose de documentos tan fundamentales, no cabe suponer siquiera descuidos u omisiones en el donante o expedidor*.⁹²

En això l'autor esmentat es distancia de les tesis de Ricardo del

Arco, el qual sense cap altre fonament que el de considerar que les Índies eren béns beneficiaris dels Reis Catòlics, creu que Alexandre VI, per animadversió envers Ferran *le jugó la mala pasada de incorporar a los reinos de Castilla y León solamente, las tierras de Indias en las Bulas de 1493*, i que si Ferran va transigir pel que fa a aquest text, sempre es referí al seu dret a la meitat de les terres descobertes, dret que Isabel mateix va reconèixer en disposar en el seu testament que la meitat de les rendes d'aquestes terres fossin entregades al seu marit.⁹³ Creiem que Ricardo del Arco sembla que no vol comprendre, que el dret a la meitat de les terres descobertes es fonamenta en la circumstància especial que Ferran era també rei de Castella i no simplement rei d'Aragó casat amb una reina castellana, i que, naturalment, les Índies eren béns de guanys de tots dos, però que, d'aquesta circumstància, no se'n derivava cap dret per a la corona d'Aragó.

Però tornem a les tesis de Manzano i, en concret, a la resposta a la seva pregunta sobre el perquè de la incorporació de les Índies a Castella. L'autor no descarta que la possible voluntat de Ferran quant a la incorporació, es degués, en part, al seu agraïment als castellans per la seva ajuda en moments difícils per a la corona d'Aragó, tal com ho expressen els procuradors aragonesos el 1528; ajuda, aquesta, que podria haver estat tant la que li fou donada el 1473 quan va haver de socórrer el seu pare que es trobava assetjat pel francès a Perpinyà, amb tropes castellanes, com la facilitada per a la conquesta de Nàpols sota el comandament de Gonzalo de Córdoba, encara que creu que per molt estimables que haguessin estat aquests serveis per a no ser oblidats, no justificarien per ells mateixos actes tan transcendents, com els que implicaven la cessió de la meitat de les Índies.

On es trobaria aleshores la justificació? Manzano reconduïx el pensament de Mariana i de Zurita, sobretot quan el darrer manifesta que Ferran apreciava molt més *ser gobernador en Castilla que con aquella libertad de sus súbditos reynar en los suyos*.⁹⁴ ¿Seria, doncs, per la por i per la incomoditat de veure's obligat a governar les noves terres amb llibertats com les aragoneses que Manzano creu que ha trobat la clau del comportament del rei Ferran? I això ens dirà: *incorporar a la Corona de Aragón los nuevos reinos adquiridos entrañaba un grave peligro, pues era dar ocasión para que los nuevos vasallos, en más estrecho contacto con los viejos pretendieran alcanzar las mismas exenciones y libertades que éstos*.⁹⁵

La tesi de Manzano, sens dubte atractiva, i, no cal dir-ho, vàlida per a entendre la incorporació a Castella, també per Ferran, del regne de Navarra, quan hauria estat més lògic la incorporació d'aquest al regne d'Aragó, ens sembla tanmateix difícil d'acceptar en el cas de les Índies, sobretot si partim d'un fet fonamental i que precisament Manzano sembla que vol defugir: que la incorporació com a voluntat o projecte polític es produís fins i tot des d'abans del descobriment, tant des del punt de vista dels mitjans utilitzats –exclusivament castellans– com del caràcter amb què actua el descobridor, almirall de Castella i al servei de reis castellans. Manzano ha considerat que els Reis Catòlics exercien el seu domini sobre les Índies a títol personal, no com a reis de Castella. Aquesta confusió és comprensible des de la realitat d'una època en què les rendes i els drets del monarques –el seu patrimoni– es confonien amb els del regne, la qual cosa li fa suposar que la incorporació dels nous territoris a Castella es faria després de la mort de la reial parella. Tanmateix, creiem, seguint la tesi de García Gallo, que tots dos reis sempre van actuar a les Índies com si fossin monarques castellans.⁹⁶ D'altra banda, si quan es va establir la col·laboració de la monarquia amb Colom, Ferran hagués previst la necessitat de lligar estretament a la corona els nous territoris, segur que no hauria permès a Colom d'acumular les prerrogatives i els privilegis que arribà a concedir-li en perjudici dels seus propis drets sobirans.

Recapitulant tot el que s'ha exposat, ens permetem establir el següent: que la incorporació de les Índies a la corona de Castella és un fet inqüestionable; que tal incorporació obeeix a un projecte meditat i constant dels Reis Catòlics, que neix amb les capitulacions de Santa Fe; i que sembla raonable suposar que els motius que portaren a aquesta incorporació, si bé poden ser diversos i discutibles, ja que els qui els tingueren no n'han donat compte clarament, es basessin en la continuïtat de la tradició atlàntica castellana. Tradició que és represa precisament una vegada s'ha conclòs la reconquesta hispànica i quan cal oferir uns arguments jurídics que tinguin una relativa solidesa i que només poden fer-se valer des d'una perspectiva castellana, per a afrontar les sòlides pretensions portugueses sobre el mar oceà.

LES CONSEQÜÈNCIES DE LA INCORPORACIÓ DE LES ÍNDIES A LA CORONA DE CASTELLA

Una vegada analitzat el fet de la incorporació i de les seves possibles motivacions, s'ha de fer una anàlisi de les conseqüències que tingué; conseqüències diverses, en els diferents plans en què aquest esdeveniment hagué de projectar-se: el polític, l'administratiu, el cultural, etcètera.

Tanmateix, a nosaltres, pel que es refereix al nostre treball ens han d'interessar uns punts molt concrets: l'impacte en el camp político-administratiu, l'impacte en la repoblació, i, en darrer terme, el referit als beneficis econòmics, o sigui, el del comerç indià. Vegem-ho per separat.

a) Conseqüències en relació amb l'estructura político-administrativa dels nous territoris

La primera pregunta que ens hem de plantejar és la següent: què van constituir políticament els primers territoris d'ultramar, descoberts i conquerits per Colom? Doncs un domini, i per ser més precisos, un domini a favor dels Reis Catòlics, del qual són cotitulars, incorporat a la porció territorial coneguda amb el nom de Corona de Castella. Fou basant-se en aquesta realitat que es dictaren les capitulacions de Santa Fe i que n'havia pres possessió, un històric 12 d'octubre, l'almirall del Mar Oceà.

Si teníem algun dubte sobre la resposta anterior, per a dissipar-la només hem de consultar el que especifiquen les butlles papals quant a la donació, que en aquell temps, i tal com va passar amb les Canàries, constituïen el millor títol que legitimava les conquestes; un títol que s'assolia mitjançant una investidura papal sobre les illes i els territoris d'infidels i que estava sempre subjecte, en contrapartida, al deure d'evangelització dels territoris lliurats.

Des de la perspectiva d'aquesta fórmula, podem avaluar la naturalesa i el contingut del domini d'Isabel i Ferran sobre els nous territoris d'ultramar. Els reis no menysprearan el principi legitimador del primer ocupant, en consonància amb la nova consciència jurídica del Renaixement,⁹⁷ però les butlles constituiran també un instrument fo-

ramental per a consolidar els seus drets, en primer lloc sobre Portugal, i en aquest sentit els textos pontificis són terminants: *a vosotros y a los citados herederos y sucesores [els reis de Castella i Lleó] os investimos de ellos, y señores de las mismas con plena, libre y absoluta potestad, autoridad y jurisdicción*. Dit en unes altres paraules, el seu domini és sobirà, ja que no depèn de cap altre poder superior, i en aquest mateix sentit continuarà expressant-se el text legal de la donació: *a vosotros y vuestros herederos citados, os concedemos plena y libre facultad de aprehender libremente, con propia autoridad, por vosotros o por otros, la posesión corporal de las islas y tierras citadas, y de retenerlas perpetuamente, así como de defenderlas contra cualquiera que lo impida*.⁹⁸

Ara bé, per *posesió corporal* ningú no dubta que es referia a la terra i a tots els objectes o fruits que se'n derivessin; però, i els indígenes? És que aquests també entraven en la donació? En qualitat de què? D'homes lliures o d'esclaus? Des del primer moment Colom els havia considerat subjectes dels reis. Així ens dirà, en respectar l'autonomia de voluntat d'un vell indi, que considerava *aquellas gentes por de los Reyes de Castilla*, i que, per tant, *no era razón de hacerles agravio*. Els Reis Catòlics eren conscients d'aquesta relació amb els indígenes, relació de dependència mútua, ja que a la subordinació d'aquests corresponia el deure dels monarques de protegir-los. Així quan Herrera ens informà que Colom pacta amb el llevatí Francisco Roldán el repartiment dels indis perquè serveixin els conqueridors, *la Reina estaba muy indignada, de modo que ordenó sin dilación que todos los que poseyeran esclavos indios los devolviesen a la Española, bajo pena de muerte*.⁹⁹

Malgrat aquest criteri dels reis, avalat pels drets sobirans que tenen sobre els nous territoris i la seva gent, la conquesta haurà d'encarar-se amb un gran obstacle: el fet de la impossibilitat dels reis d'afrontar l'empresa directament. Per tant, d'aquesta manera i retrocedint de la visió moderna de la monarquia per apropar-se a models medievals antiquats, seguint el patró de les capitulacions colombines i en un procés que recorda la vella fórmula de les cartes de poblament, els reis pactaran la tasca dels nous descobriments i conquestes amb la iniciativa privada. Es fixaran també els drets que la corona es reserva i els beneficis dels participants com a empresaris i financers. Les conseqüències político-jurídiques, pel que fa a les prerrogatives sobiranes,

havien de ser molt greus. El fonament primer i principal del nou dret en els territoris que s'anaven descobrint, el constituïrien les capitulacions, les quals atorgaven als concessionaris de les empreses colonitzadores uns privilegis d'un caràcter feudal evident, que deixaven els indígenes repartits entre ells i confiats a ells en una situació quasi servil. Això no hauria succeït si la colonització indiana hagués estat portada a terme directament per la corona. *Fué así como la vieja Edad Media castellana* –recordarà Ots i Capdequí– *ya superada o en trance de superación en la metrópoli, se proyectó y se continuó en estos territorios de las Indias*.¹⁰⁰

Una sèrie d'instruments jurídics, propis de la societat castellana medieval, com, per exemple, la capitulació, el repartiment, la *encomienda*, etc., adquiriran plena vigència, malgrat la consciència absolutista dels reis, que haurien desitjat que en els territoris d'ultramar el poder dels grups privilegiats no hagués estat tan elevat com ho era a la metròpoli. Referint-se a aquest fenomen, Tomás i Valiente farà el següent aclariment: *El descubrimiento, las Capitulaciones, la necesidad de organizar jurídicamente las Indias, la implantación en ellas de un aparato de poder que actuase eficazmente en manos del rey y en su nombre, la colonización en todas sus innumerables facetas, constituye un mundo lleno de tensiones entre los intereses particulares y la política real*.¹⁰¹

En tot cas, els instruments jurídics que serviran per a construir l'aparell de poder indià seran assumpte de l'administració castellana. Fins i tot la figura dels virreis, tan afermada a la corona d'Aragó i ben aviat traslladada a Amèrica, no sembla estranya a Castella quan es perfila per als nous territoris, com ho ha fet notar García Marín en analitzar alguns nomenaments de *visorreyes*, tals com els de Ruy López Dávalos, Pedro Fajardo o Pedro Girón, durant els regnats d'Enric II, Joan II i Enric IV.¹⁰²

Aquest mateix fenomen de translació, que veiem amb òrgans delegats de l'administració central, es produeix amb els de l'administració local. El mateix Cristòfol Colom, en escriure als Reis Catòlics per exposar-los el seu criteri sobre la manera de poblar l'illa d'Hispaniola, els havia proposat la implantació del règim municipal que, amb batlles i escrivans, s'havia d'efectuar *según costumbre de Castilla*.^{102b}

També és veritat que des del primer moment hi hagué la ferma intenció de crear un ordenament jurídic especial per a les Índies, però

sempre partint de la base que el dret territorial de Castella s'aplicava amb caràcter subsidiari. En aquest sentit l'emperador recordarà a la reina governadora el 30 de gener de 1538 que als prebendats i als clergues de les Índies, se'ls hauria de permetre fer testament i distribuir béns, *conforme a la costumbre muy antigua usada y guardada en estos nuestros reinos de Castilla*,¹⁰³ i una provisió del 24 d'abril de 1545 adreçada a les audiències indígenes especificarà que *en el conocimiento de los negocios y pleitos civiles y criminales guarden las leyes de estos nuestros Reinos de Castilla [...] y provean de forma que los delitos no queden sin castigo, dentro y fuera de las cinco leguas*.¹⁰⁴

El mateix dret específic indià es configura com una acomodació del dret castellà a les peculiaritats dels nous territoris. Per exemple, aquesta circumstància es manifesta el 1519 quan una provisió reial disposa que les penes pecuniàries establertes per als regnes de Castella, seran vigents també per a l'illa de la Hispaniola, però que el seu import serà duplicat.¹⁰⁵

Aquest sistema coordinat de les fonts del dret, que permet la consolidació pausada d'un ordenament específic, si bé sempre entès com un dret d'excepció respecte a un dret general, que era el de Castella, apareix igualment constatat en una altra provisió reial de 1526, mitjançant la qual es barra el pas a una llei de Las Partidas, l'aplicació de la qual permetia que els serfs que es casaven amb una dona lliure o *ome libre con muger iserva, estando un Señor delante*, adquirissin la llibertat. Per a evitar-ho la provisió ordena *no sean libres los esclavos que casasen [...] a pesar de ser contra las leyes de nuestros Reynos y una ley que sobre lo susodicho habla en la partida quarta, título quynito, ley preimera*.¹⁰⁶

Ara bé, les Índies, malgrat que semblin sotmeses al dret castellà, no seran una simple prolongació ultramarina de la corona de Castella. Des d'un principi, fins i tot acceptant que són territoris de la corona castellana, tenen una personalitat o entitat pròpia. Aquesta identitat pròpia és evident des del moment en què les noves conquestes cauen sota la jurisdicció d'uns *adelantados* per a cadascuna d'elles i d'una delegació específica que es basa en unes *Capitulaciones* creades amb aquesta finalitat.

Quan van desaparèixer els *adelantados* i quan va passar l'etapa de les grans descobertes i les grans conquestes, els virreis i les audiències permetran la consolidació d'aquesta peculiaritat territorial.

Ens crida l'atenció, com a punt de referència que confirma aquesta peculiaritat dels territoris indians, la nota del Còdex de Cédulas que es troba a la Real Academia de la Historia, en la qual s'informa que la primera terra colonitzada, l'illa *Española*, el 1507, *pretendió que se pusiere mitado de aquella isla entre los de los Reinos, y que se respondió que por entonces no convenía, que se miraría en ello*.¹⁰⁷ Què està passant? És que potser la monarquia dubtava sobre la conveniència que aquells territoris pertanyessin a la corona de Castella? Creiem que no. Només demostrin prudència en uns moments que eren difícils per a *La Española*, perquè malgrat que es va crear a Santo Domingo el 1511 la primera Audiència Indiana, aquesta se suprimirà poc temps després per uns conflictes jurisdiccionals amb Diego Colom i no tornarà a restablir-se fins el 1526, un any després de crear-se'n una a *Nueva España*. En tot cas, Ots i Capdequí ens recordarà: *las Audiencias de Indias tuvieron como modelo las Reales Audiencias y Cancillerías de Valladolid y Granada. Pero pronto se diferenciaron de estos productos peninsulares*.¹⁰⁸

Tanmateix, amb peculiaritats més o menys accentuades, la realitat és que tots aquells immensos territoris porten el títol de regnes, províncies o *señorios* i que molt aviat apareixen formalment integrats a la corona de Castella, de la qual han hereditat l'estructura político-administrativa. Per una provisió reial del 9 de juliol de 1520, Carles I reconeixrà que ni ell ni cap dels seus hereus no *apartarán de la Corona de Castilla las islas y provincias de las Indias*.¹⁰⁹ Aleshores la integració és ja un fet inqüestionable; el monarca tracta només de ratificar la voluntat política dels seus antecessors. Poc temps abans, el 14 de setembre de 1519 a Barcelona, Carles i Joana, la seva mare, ja havien dictat una altra provisió, en la qual, després d'afirmar que *las Indias islas e tierra firme del mar océano son de la dicha Corona de Castilla*, a petició del llicenciat Antonio Serrano, que actuava en nombre de la *isla española de las Indias del mar océano*, prometien que *agora e de aquí adelante en ningund tiempo del mundo las dichas isla española ni parte alguna ny pueblo della no será benajenado ny apartaremos de nuestra corona Real nos ni nuestros berederos ny sucesores en la dicha Corona de Castilla, sino que estará e la tendremos como agora incorporada en ella*.¹¹⁰

Seguint aquest criteri, i a mesura que s'anaven descobrint i con-

querint, les annexions formals dels territoris indians van anar continuant. Una provisió reial de 1523 així ho estableix: *no se enagenará de la Corona de Castilla la Nueva España, ni parte alguna ni pueblo della*.¹¹¹

També en relació amb aquests termes annexionistes, les Índies des del principi queden sota la jurisdicció del Consejo de Castilla, fins que es crea, el 1524, el Consejo de Indias. El mateix passarà amb les institucions parlamentàries. Malgrat que les ciutats americanes no eren presents, en principi, a les corts de Castella, algunes en varen formar part. Ja el 1518, els pobladors de la *Española* havien resolt enviar Lucas Vázquez de Ayllón com a *procurador general de la isla a las Cortes de Castilla*.¹¹² Demetrio Ramos ha analitzat el problema que podia comportar per a la monarquia que les ciutats indians pretenguessin ésser acceptades a les corts de Castella i ens ofereix un document que conté la provisió feta per Felip IV, el 1634, convocant quatre procuradors en nom de les províncies indians, *para tratar de los negocios públicos que se ofreciesen, quando se conbocassen Cortes en Castilla para juramento de Príncipes*.¹¹³ El document és ben expressiu dels desigs indians de veure's integrats a la corona castellana en un pla d'igualtat amb els altres regnes de Castella i no com a purs apèndixs colonials.

Però hi ha quelcom més. Les corts castellanes consideraran sempre que els avatars de la política indiana són de la seva competència. La qüestió cabdal del comerç de les Índies, la seguretat del tràfic oceànic, etc., com ho ha estudiat Martínez Cardós molt detalladament, seran motius que preocuparan constantment els procuradors a corts castellanes.¹¹⁴

La integració de les Índies a Castella farà que es projecti sobre elles no solament els interessos polítics i l'estructura administrativa castellana, sino el que és tant o més important: el futur humà que constitueix la classe dels funcionaris. *Puede afirmarse que durante el reinado de la Casa de Austria —ens dirà Sánchez Bella— la inmensa mayoría de los juristas que ocuparon plazas en las Audiencias indianas fueron naturales del Reino castellano y algo semejante puede afirmarse de los gobernadores y corregidores, entre los cuales se dan, sin embargo, apellidos navarros y vascongados que, a estos efectos, parecen equiparados a los naturales de Castilla*.¹¹⁵

Fins i tot per a gaudir d'una *encomienda* d'indis calia ésser natu-

ral de Castella. És a dir, disposar de l'autorització expressa de la Corona per a obtenir els beneficis de les prestacions gratuïtes dels serveis personals dels indis; una prestació que s'obtenia en compensació del deure que tenien d'evangelitzar-los i que per part del *encomendero* també implicava acudir al servei reial, com a bon vassall que gaudia dels beneficis del monarca. Una provisió reial del 22 de febrer de 1549 així ho establirà: *no se han de poder encomendar Indios de repartimiento, ni en otra forma, a estrangeros de estos nuestros Reynos de la Corona de Castilla, que estuvieron y residiesen en las islas, sin expresa licencia nuestra, dada para esto, y los que nos hubiesen servido, y sirvieren, de forma, que merezcan ser gratificados, recivan honra y merced en otras cosas, y no en encomiendas, de las cuales son incapaces.*¹¹⁶

Aquesta disposició, si bé datada el 1549, reflecteix un criteri establert des dels orígens de la conquesta americana. Precisament, de l'any 1512 ens ha quedat el testimoni de la concessió d'una *encomienda* a un súbdit de la monarquia que no era castellà sinó aragonès –Juan de Cabrero– i de la resposta del rei a les propostes fetes per Diego Colom: *deveys saber que a Juan Cabrero mi camarero los di [els indis encomendados] porque trabajo que diere la empresa al almirante vuestro padre e a mi ynfrascrito secretario los mandé dar por oficial y por lo que trabajó en las cosas de sus partes y porque me ha hecho Relación que hasta gora de los dozientos yndios que ha de tener en esa ysla no les aveys dado sino ciento.*¹¹⁷

Un altre aragonès d'extraordinària influència, que des de 1508, junt amb Fonseca, actuà com a secretari per als negocis d'Índies, va ésser Lope de Conchillos, a qui Ferran el Catòlic concedí en comenda un gran nombre d'indígenes americans. Ens trobem davant d'una excepció a la regla, que evidencia el pes del buròcrata eficaç, recompenat per la monarquia i amb independència dels límits que imposa la condició d'ésser natural o estranger d'un determinat regne.

Com a conclusió: els nous territoris indians, sense perdre la seva pròpia fisonomia i adquirint una entitat administrativa pròpia, s'incorporen a la corona de Castella i se'ls estén el dret general castellà i les institucions polític-administratives de Castella tant de nivell intermedi com inferior. Des d'un principi el Consejo de Castilla assumeix les corresponents competències i les corts castellanques es consideren representatives dels nous territoris d'ultramar. Els quadres administra-

tius, els ocuparen nadius de Castella i fins i tot les funcions de poca rellevància, però que comporten un poder important, com eren les *encomiendas*, quedaran reservades als castellans. Als qui no són naturals de Castella, com en el cas dels aragonesos, solament els seran atorgats poders delegats de la monarquia, com a excepció a la regla. Es trobaran en territori estrany.

b) Conseqüències quant a la repoblació

Si la incorporació de les Índies a Castella va produir conseqüències importants pel que es refereix al lligam institucional d'aquests territoris amb els castellans, les que comportà en relació amb el procés repoblador són també ben rellevants. Va ésser a través d'aquest procés que es varen assimilar també els models culturals castellans, que foren els que a poc a poc es van imposar sobre el fons cultural indígena. No s'ha de pensar que les Índies foren uns dominis de la monarquia hispànica oberts generosament a tots els súbdits, d'aquesta monarquia o a qualsevol europeu de bons costums i desitjos d'emigrar per tal d'obrir-se camí en el Nou Continent. Potser ho foren durant un breu parèntesi del regnat de Carles I, però l'experiment va ésser molt aviat descartat. Va ser-ho, bé per les pressions monopolístiques de Castella, o bé pels interessos de la mateixa institució monàrquica, que desitjava que els nous territoris tinguessin una certa cohesió i així evitar les infiltracions de gent que consideraven poc segura a l'hora de defensar aquelles terres de les amenaces de potències polítiques enemigues.

Però vegem amb quin material humà comptava la conquesta i la repoblació. És evident que el primer viatge de Colom es va fer amb tripulacions exclusivament castellanques –per ser més exactes, eren andaluses–, com també és evident que, en canvi, això ja no es va produir en el segon viatge i que en temps del mateix Colom hi havia estrangers –no castellans– a les Índies.

Colom, en el seu primer viatge, ja es va preocupar perquè podrien anar estrangers a les noves terres, i s'hi va posar en contra. En parla en el seu diari, referint-se als Reis: *Y digo que Vuestras Altezas no deben consentir que aquí trate ni faga pie ningún extranjero, salvo católicos cristianos.*¹¹⁸ Ara bé, què entenia Colom en aquell moment per estrangers? Els no castellans o simplement els que no

eren súbdits de tots dos reis? La pregunta queda sense resposta directa del mateix almirall, però ens inclinem per la segona part, ja que prèviament, en el seu diari i calculant les riqueses que produïrien les terres descobertes, escriu que *tendrá toda la cristiandad negociación en ellas* [negociació implica també emigració, residència i colonització] *cuanto más la España* [no diu Castella] *a quien debe estar sujeto todo*.¹¹⁹

Però pensés el que pensés Colom, quan s'organitza el segon viatge colombí, les disposicions reials es dirigeixen exclusivament a les autoritats castellanes, per tal que es preocupin d'obtenir vitualles, soldats, mariners i artesans dels territoris on exerceixen la seva jurisdicció. La cèdula reial del 23 de maig de 1493 dóna instruccions per a abastar l'armada, referint-se a l'àrea geogràfica concreta de *las ciudades de Sevilla e Cadiz e a otras cualesquier ciudades e villas e lugares e puertos de mar de su arzobispado e Obispado*.¹²⁰

Una altra cèdula reial, amb la mateixa data, ordena a Fernando de Zafra *que entre la gente de la Hermandad que están en ese reyno de Granada, escojais las dichas veinte lanzas* [els soldats a cavall que es consideraven necessaris] *que sean hombres seguros e fiables e que vayan con buena gana*.¹²¹ I també es procurarà *porque demás a las veinte lanzas, vayan veinte hombres del campo [...] que no sean moros, que sean hombres seguros e fiables, a los cuales se les pagará a treinta maravedis de sueldo al día e mas el mantenimiento de sus personas*.¹²² Una altra disposició de pocs dies després, el 29 de maig, serà més precisa: *toda la xente que fuese en los navíos, sean personas conocidas e fiables e todas se han de presentar antel dicho Almirante de las Islas como capitan General de la dicha Armada*.¹²³

Com es dedueix de l'anàlisi de les disposicions mencionades, llevat del que es refereix a una expressa prohibició de caràcter religiós –*que no sean moros*–, en principi no hi ha cap mena de limitació, encara que és veritat que el reclutament es fa entre castellans, gent sotmesa a aquelles autoritats a les quals es dirigeixen les instruccions: *Francisco de Bobadilla, Juan de Benavides, Alcayde de Palos, Corregidor de Ecija, etc.*... i que el que és essencial és que la selecció es faci basant-se en el fet que *sean personas conocidas e fiables*. No hi ha cap indicació que faci suposar que es pretén excloure els altres súbdits de la monarquia que no siguin castellans. De fet hi aniran gent

de Catalunya i de Mallorca i de València; i fins i tot Herrera, el cronista castellà que més ha insistit en l'assumpte de l'exclusió catalano-aragonesa, dóna per descomptat que aquesta presència existia quan, en referir-se al tercer viatge de Colom, diu: *esta vez se proveyó que de ninguna nación, sino de la castellana, passasen a las Indias*.¹²⁴ De totes maneres Herrera no estava gaire ben informat sobre aquest aspecte, ja que precisament el 1495 es va fer un contracte amb el florentí Juanoto Berardi per a l'abastament de la *Española*, i les primeres mesures legals contra el pas d'estrangers a les Índies, que es varen dictar el 1501, indiquen que des dels primers viatges de Colom ja hi va haver genovesos.

El que és veritablement important de constatar, però, és que el corrent migratori cap a les Índies –unes Índies descobertes amb tripulacions i vaixells andalusos i incorporades des d'un principi a la corona de Castella– es farà a base de castellans. Seria absurd pretendre el contrari, i més si tenim en compte que aleshores Castella ja posseïa un volum de població i unes exigències d'expansió demogràfica que eren molt superiors a les de la corona d'Aragó. Recordem els seus sis milions d'habitants enfront de poc menys d'un milió en els territoris aragonesos.

A tot això, hi hem d'afegir la inhibició catalano-aragonesa, de la qual tindrem ocasió de parlar amb més detall, i el desencant envers el descobriment, que farà que els primers anys no sigui precisament un període durant el qual els excedents de població sospiressin per establir-se a les Índies. Efectivament, poc temps després de la conquesta de les illes antillanes, com precisa Simpson, *el sueño de Colón de una tierra de oro, leche y miel y de un provechoso negocio de esclavos se había reducido a algo insignificante y en su lugar los chasqueados conquistadores hallaron pobreza, hambre y muerte a cada paso*.¹²⁵

Les coses eren segurament així, no tan sols pel testimoni que els historiadors hagin pogut recollir d'aquella època, sinó també pel que es dedueix dels textos legals contemporanis encaminats cap a l'estímul del procés repoblador. Si la gent hagués competit per tal d'aconseguir les llicències d'emigració, no tindrien sentit les cèdules reials que analitzarem a continuació.

La primera, del 10 d'abril de 1495, no fa altra cosa que establir unes mesures estimulants perquè *nuestros súbditos e naturales ven-*

gan a las dichas islas e Tierra firme, a descubrirlas e contratar en ellas. Aquestes mesures es concreten amb una llicència amplíssima que cualesquier personas que quisieren yr a vivir e morar en la dicha Isla Española, sin sueldo, puedan yr e vayan libremente, acompañada de la concessió de franquícies e que allá sean francos e libres, e non paguen derecho alguno i fins i tot amb la promesa de rebre terres, les quals podran adquirir, com en la *pressura* medieval, merament ocupant-les: *las casas que fizieren, e las tierras que labraren, e las beredades que plantaren, segund que allá en la dicha Isla les serán señaladas tierras e logares para ello.*¹²⁶

La segona, que era un reflex que la primera no havia produït els efectes desitjats e porque aquella non puede basar para que se haga la dicha población, será una mena de carta de perdó o remissió dirigida a los naturales destos reinos, que creiem que es refereix als nadius de Lleó i Castella, encara que no ho esmenti expressament, ja que les mesures es dirigeixen a les autoritats judicials castellanes, per tal que aquells súbdits que estan complint una condemna *por cualquier delito de cualquier natura e calidad que sean, acepto de heregia e Lesae Magestatis o perduliones o traicion o aleve o muerte segura, o fecha con fuego o con saeta, o crimen de falsa moneda o de sodomia o hubiesen sacado moneda o oro o plata, o otras cosas por nos vedadas fuera de nuestros Reynos.* Aquests beneficiaris del poder reial, per a gaudir-ne, hauran de *servir en persona a la Isla Española*, obeint en tot el que *el dicho Almirante les digere o mandase de Nuestra parte*, per un període de dos anys els condemnats a pena de mort, o d'un any aquells que tinguessin una pena inferior. Tanscorreguts aquests períodes establerts per a cada cas, serien *perdonados de cualquier crimen e delitos, e de cualquier manera e calidad e gravedad que sean.*¹²⁷

Quines varen ser les conseqüències d'aquestes mesures? *Los hombres que fueron a la Española en los primeros diez años* –especificarà Simpson, que amb tant de rigor ha estudiat aquest període– *eran la más escogida colección de gentuza que nunca se juntó: ex-soldados, nobles arruinados, aventureros, criminales y convictos. El que hubiere algunos hombres de ideas elevadas entre ellos, no altera apreciablemente el panorama general.*¹²⁸ El mateix Almirall, desolat davant de tal situació, el 1500 escriuria:

Juro que la multitud de hombres que han venido a las Indias

*no merecen el agua de Dios ni del hombre.*¹²⁹

Són exagerades aquestes afirmacions? Un home de criteri com el català fra Bernat Boil, el qual, com a legat pontifici i junt amb altres missioners també catalans, va acompanyar Colom en el seu segon viatge, no dubtarà, de retorn a la metròpoli i desenganyat, de titllar el mateix Almirall i els seus homes de «tribu d'aventurers apàtrides». Aquella era una empresa a la qual solament podien dedicar-se gent molt marginada o desesperada, ja que en tot cas i segons escriu Boil en una carta al mallorquí Arnau Descós el 1494, «el viatge fins a aquestes contrades suposa sempre un gran perill de mort».¹³⁰

Però el que ens importa per la qüestió de què estem tractant, no és la constatació de les penalitats del descobriment, ni tampoc quina classe de gent anà a les Índies durant aquells primers anys, que, segons Pérez Mallaina, eren en un 80 per cent, gent de grups populars: professionals de la guerra, mariners, artesans i pagesos. La resta la integrarien cavallers i nobles pobres, que encara que pocs en nombre, foren els que aconseguirien dirigir les expedicions. I també gent d'estrats urbans mitjans, com escrivans, cirurgians i clergues. S'ha de tenir també present, per a ser verídics, que la set d'or i de sang entre els soldats no era més gran que la de la resta dels homes de guerra que omplien els camps de batalla d'Europa.¹³¹

El que ens importa per al nostre estudi és el grau d'acceptació que tingué des d'un principi i entre els europeus –incloent-hi els catalans– l'aventura indiana. Això s'ha de basar en la ressonància que va tenir l'empresa i la procedència de la gent que la va protagonitzar. D'aquesta manera podrem comprovar el sentit real i no merament legal que pogué tenir la suposada exclusió catalano-aragonesa.

Pel que fa al primer element de judici –la ressonància de l'empresa– és evident que en els anys immediatament posteriors al descobriment varen ser molt pocs els qui se sentiren atrets a viatjar cap a un destí desconegut amb tant de risc. Els informes de les expedicions organitzades després del descobriment sotmesos als reis, segons sembla, pel mateix Almirall, donarien un balanç repoblador a finals de segle que oscil·la entre 300 i 500 castellans a la *Española*.¹³²

D'acord amb els estudis de Pérez de Tudela, *las armadas siguientes conducen ya cristianos que se cuentan por miles, víveres en abundancia, pero con el mal de fondo de depender de bastimentos peninsulares.*¹³³ Sovint les naus no arribaven a temps i, més que

res, transportaven soldats i no tant pagesos i bestiar.

A començaments del segle XVI, quan es descobreix or a la *España*, això permet que Ovando porti una armada a l'illa amb uns 2.500 expedicionaris. Sembla que les coses van canviar, ja que l'emigració és tan gran que el mateix Ovando demana al monarca que s'adoptin una sèrie de mesures que la restringeixin. Aquests són els primers moments en què podem observar que expressament es tanca el pas als estrangers, ja que fins aleshores s'havia només parlat del repoblament de cristians, encara que fossin presidiaris. En tot cas, les dades que tenim a mà dels assentaments de passatgers a Índies, ens indicarien que no es considerarien estrangers, a efecte de les llicències, els catalano-aragonesos que van a Índies en petits nombres, però sense cap impediment. Per a Arranz Márquez, la causa de l'augment del flux migratori, que era fonamentalment castellà, aniria relacionat amb l'etapa de fam que patia Castella des de l'any 1502 al 1508 i que fou deguda a males collites.¹³⁴

Tanmateix, aviat tornà l'atonía en el procés migratori. Per aquesta raó la monarquia suspèn les mesures restrictives i torna a estimular la repoblació amb les cèdules reials del 25 de juliol i del 9 de setembre de 1511. En la primera el rei recomana als oficials de la Casa de la Contratación que *de aquí adelante no aprieten las gentes que para allá quisieren pasar [...] que procuren que vaya toda la más gente que ser pueda*, recomanant especialment que s'insti als habitants de les muntanyes i de Guipuscoa, *en donde hay mucha gente y poco aparejo para vivir*.¹³⁵ La segona cèdula reial dóna fins i tot instruccions als oficials de Sevilla perquè eliminin el sistema d'informacions sobre la idoneïtat dels qui sol·licitaven anar a Índies, per tal que *dexen passar a las Indias a todos los que quisieren con solo escribir sus nombres en la Casa de la Contratación*.¹³⁶

En vista d'aquesta preocupació oficial per repoblar com fos, a vegades mitjançant l'indult als condemnats, a vegades fent els ulls grossos quant a les informacions sobre els prohibits —moros, jueus o estrangers—, sembla dubtós que hi hagués una política efectiva per part dels Reis Catòlics, si és que mai va existir, que exposés que *de ninguna nación, sino de la castellana, passasen a las Indias*. Així ho considerarà Herrera de Tordesillas un segle més tard, i en una publicació —no ho oblidem— tendenciosament triomfalista que pregonava l'epopeia castellana en el Nou Món.

I no tan sols sembla dubtosa aquesta efectivitat real, sinó fins i tot l'existència d'una política que es concretava en l'exclusió catalano-aragonesa expressa, ja que si els Reis Catòlics haguessin volgut que les Índies fossin primordialment poblades per castellans —objectiu prou raonable per a garantir una cohesió més gran entre els repobladors i per a col·locar els excedents de població que tenia Castella— no hi hauria hagut necessitat que adoptessin mesures prohibitives com les exposades per Herrera. En tot cas, els treballs realitzats per Peter Boyd-Bowman, mitjançant l'anàlisi de les llicències de viatge expedides per la Casa de Contratación, són concloents pel que fa al pes migratori a càrrec de Castella entre el 1493 i el 1519, per la mateixa lògica de la seva situació socio-econòmica i la seva política de projecció sobre les Índies. Segons indiquen els gràfics i els mapes elaborats per aquest autor sobre el corrent migratori, l'aportació d'Andalusia hauria estat del 43,5 per cent, seguida de Castella la Vella amb un 17,6 per cent; mentre que d'entre la gent de la corona d'Aragó, gent poc amiga de l'aventura i pertanyent a territoris de poca densitat demogràfica i cap tradició migratòria, la xifra en el regne aragonès no seria superior al de l'1,2 per cent. Catalunya, València i Balears conjuntament se situarien en l'1,6.¹³⁷

D'altra banda, si Castella, malgrat les males collites, la seva tradició aventurera i els seus excedents de població, no es va sentir excessivament atreta per l'aventura indiana, per què hem de pensar que s'hi haurien pogut sentir atrets els aragonesos? Tots els elements de judici que tenim a l'abast ens fan creure que si l'escàs corrent migratori catalano-aragonès cap a Amèrica fou un fet incontrovertible, la clau dels fets, no l'hem de trobar en les prohibicions expressives sinó en la simple inhibició; una inhibició que es produïa per manament d'estímul adequats, sobretot quan l'empresa era castellana i, als riscos de l'emigració, s'hi afegia l'animadversió d'integrar-se a un àmbit socio-econòmic —llengua, dret, etc.— que resultava estrany.

Unes consideracions molt expressives de Luis Arranz ens ajuden encara més a reforçar el nostre criteri i ens refermen en la convicció nostra sobre la inhibició catalano-aragonesa. En aquells anys inicials del segle XVI l'expansionisme catalano-aragonès estava interessat en altres coordenades: *la ruta del Atlántico se ve eclipsada por un Mediterráneo en plena efervescencia y por la calma e introspección peninsular, que sigue a un período de crisis, hambre y epidemias*.

*A nadie parecen interesarle ahora las Indias, lo cual preocupa hondamente al Rey Católico, quien, para instigarlo, manda a la Casa de Contratación reservar tres mil pesos de oro para financiar nuevos descubrimientos.*¹³⁸

Tot serà diferent a partir de les grans exploracions i conquestes iniciades amb la submissió de l'imperi asteca per Hernán Cortés i del fracàs de la política mediterrània i de domini nord-africà de l'Emperador, política seguida d'acord amb els interessos tradicionals catalano-aragonesos. Serà aleshores que probablement es desbordarà el deler de glòria i aventura de l'esperit castellà i, Catalunya, potser una mica tard, es despertarà a l'atractiu comercial i colonitzador de les noves terres, que, a més, serà com una alternativa al fracàs de la política mediterrània.

En contrast amb una anterior etapa antillana, en què la repoblació europea no passà mai d'unes desenes de milers, ve l'allau cap al continent o terra ferma, prometedora de grans beneficis. Carles I de les Espanyes i V d'Alemanya, conscient de la magnitud del fenomen, obrirà a tots els súbdits de l'imperi la gran empresa americana. No és que tracti d'excloure els castellans –cosa que d'altra banda hauria estat impossible–, però sí d'unir esforços perquè tots els que desitgin acudir a la crida puguin fer-ho. Sempre, evidentment, que no siguin enemics de la monarquia. De terres per explorar i colonitzar no els en faltaran.

Però fins i tot en aquesta nova etapa i malgrat l'experiència alemanya en terres de Veneçuela, l'empresa continuarà essent fonamentalment castellana, i pertocaran a Castella tant les pèrdues com els beneficis d'aquest impressionant esdeveniment. Ja ens hem aventurat a opinar que, segurament, si els Reis Catòlics haguessin conegut la magnitud dels territoris que s'havien de conquerir i repoblar, no haurien deixat exclusivament a Castella la responsabilitat dels fets, però les coses són com són.

Carles I hagué de comprendre les noves circumstàncies, i, en iniciar el seu regnat, i no per desfavorir Castella, sinó al contrari, precisament per rellevar-la del pes que queia damunt seu, pogué desaccelerar el seu protagonisme, però, com indica Cadenas Vicent, *era un hecho irreversible la emigración de los castellanos hacia las Indias [...] nada hubiera podido hacer el Emperador, que por otra parte no entraba en su intención, para tratar de evitarlo. Para Castilla*

*se iniciaba una continua sangría, que, constituiría el principio de su decadencia, de los súbditos de ese reino que la curiosidad y la aventura les llamaba a cruzar el océano e intentar mejor vida en las Indias. Castilla da todo cuanto tiene y recibe cuanto puede, pero la epopeya de las Indias constituye lo más grande de la raza castellana, unida a las andanzas de sus vasallos en Europa y por Italia, contribuyendo todo ello a un descenso de su población que no se puede compensar con la natalidad y que proporciona el verdadero origen de su decadencia, eso sí, teniendo la satisfacción de verse duplicada en un facsimil, al otro lado de la Mar Océana.*¹³⁹

¿Fins a quin punt podem afirmar, amb el suport de les paraules emfàtiques de Cadenas Vicent, que el descens de la població a Castella s'esdevingué en relació directa amb la repoblació de les Índies? Podem quantificar l'abast d'aquesta repoblació? Abans hem parlat d'unes desenes de milers d'emigrants durant les primeres dècades de la conquesta i, més endavant, d'una allau repobladora. Vegem, en la mesura que això sigui possible i d'una manera ajustada, els termes d'aquest fenomen.

Les primeres estimacions, que són les formulades per Rubio y Moreno el 1917, revelen que per les llicències atorgades, l'autorització legal per a anar a les Índies no va afectar més de vuit mil passatgers. Aquestes dades es refereixen als primers cinquanta anys. Més recentment, Cristóbal Bermúdez Plata i els seus col·laboradors, amb un exhaustiu estudi sobre les llicències i les informacions, han trobat que entre els anys 1509 i 1559 es deixaren marxar legalment 15.480 passatgers.

Fraide, en fer els seus càlculs, que no es basaven sobre les informacions i llicències, sinó sobre l'element més fiable del nombre de vaixells que arribaren al Nou Continent i de la càrrega que duien: 2.550 vaixells amb uns vint passatgers a cadascun, entre els anys 1504 i 1550, creu que foren uns 45.000 passatgers que anaren a les Índies. Aquesta quantitat, en la qual coincideixen gairebé tots els càlculs, és la que també creuen més fiable autors tals com Céspedes del Castillo i Nadal Oller. Aquest darrer la xifra en 44.081 europeus,¹⁴⁰ quantitat en què també coincideix Boyd-Bowman.¹⁴¹

Amb aquests elements de judici, no podem parlar d'un dens corrent repoblador durant els primers cinquanta anys dels descobriments. Tanmateix, ja hem comentat que el panorama variarà a partir

de finals del segle XVI, i que cap al 1625 el nombre d'uropeus que es traslladaran a Amèrica des dels països hispànics serà de 465.000.¹⁴²

Serà més difícil d'avaluar, com és lògic, la densitat de la població indígena americana durant aquells primers anys de la conquesta. Els càlculs més fiables la situen en uns vint milions cap al 1492, xifra que disminuiria a la meitat del segle vinent, a conseqüència de malalties, guerres i maltractaments –treballs forçats– imposats pels dominadors. D'altra banda, un grup de científics nord-americans, que han utilitzat uns mitjans estadístics molt complexos, donen xifres entre 75 i 100 milions. Si fos així, la davallada demogràfica, amb unes característiques d'autèntica massacre, seria del 90 per cent. Però el problema se situa, si fem una estimació seriosa, com ho ha indicat Pérez Mallaina, en el fet que *antes de la llegada de los españoles no había fuentes dignas de crédito para poder hacer cálculos estadísticos, máxime cuando un mundo como el prehistórico, que no conocía la escritura, no es el más adecuado para realizar complejos cálculos demográficos*.¹⁴³

Si tenim en compte tot el que s'ha exposat, hem de reconèixer que la repoblació de les Índies, per ser adscrites a la corona de Castella i pels estímuls que influïen sobre el teixit socio-econòmic castellà va ésser sobretot castellana. Tanmateix, sempre hi va ésser present, en la repoblació, la intervenció, sempre molt escassa, de gent de la corona d'Aragó; en menor escala també, d'uropeus, als quals, com que no pertanyien a la monarquia hispànica, es feien pagar multes o compensacions per a tenir dret a les Índies. La poca participació de gent procedent de la corona d'Aragó, que mai no van necessitar l'obtenció d'una naturalització com a castellans per a quedar-se a les Índies, és comprensible pels riscos que comportava l'emigració i per haver-se de sotmetre a un nou hàbitat, que, dominat per la cultura castellana, els resultava estrany.

c) Conseqüències dels beneficis econòmics: el monopoli comercial a les Índies

A partir de les capitulacions de Santa Fe, com ho ha assenyalat Hernández Barba, en l'empresa de les Índies hi havia dos tipus d'objectiu que s'havien d'assolir: per una banda, establir un domini militar i po-

lític sobre les terres per descobrir; per l'altra, l'explotació econòmica de les noves terres descobertes i de les rutes marítimes a favor de la monarquia i en un règim de monopoli.¹⁴⁴

Ara bé, ¿només la monarquia, en les persones dels seus reis, seria la beneficiària econòmica de l'empresa? Vegem-ho. En un principi, els beneficiaris eren: d'una banda, Cristòfol Colom, soci comercial, amb el guany de la dècima part i, més endavant, la porció corresponent a la vuitena part que qualsevol altre lliurés als monarques; de l'altra, els mateixos monarques, que, basant-se en l'aportació feta a les despeses de l'empresa, s'enduïen la part del lleó.

La monarquia, per a aconseguir les substancioses riqueses que espera, creu que la millor manera d'organitzar l'explotació del que pot aportar el Nou Continent és en règim de monopoli. No tan sols acudirà a les Índies exclusivament aquells que els monarques autoritzin a anar-hi, siguin castellans o no, sinó que fins de tot l'aparell dels rescats –la contractació–, se'n farà càrrec la lenta i complicada burocràcia reial.

Però, tanmateix, una cosa és el desig i l'altra la possibilitat de convertir-lo en realitat. Aviat els monarques s'adonaran que els manquen els mitjans adequats per a gestionar directament l'empresa i per aquesta raó, a poc a poc s'anirà establint el sistema de concessions –cas Berardi– i sobretot la llibertat de comerç. Encara que, això sí, sota el control de la Casa de Contratación, creada precisament per a la defensa dels interessos econòmics de la monarquia a ultramar.

Una disposició transcendental pel que fa a aquest assumpte és la datada el 15 de febrer de 1504, a través de la qual els monarques reconeixen el fracàs de la política monopolista, i, per tant, els veïns i habitants de la Hispaniola *deixan de ser proveydos de los mantenimientos e mercaderías que an menester para sostenimiento e acrescentamiento de la población*; a més, *se venden las que se llevan a muy altos precios*, i, en conseqüència, instauren la llibertat de comerç i autoritzen a *qualquier personas destos Nuestros Reynos de Castilla por término de diez años primeros siguientes*, amb l'objecte que puguin endur-se'n a les illes recentment descobertes *mantenimientos de comer e beber e vestidos e calzado etc.*¹⁴⁵

Ja tenim, doncs, una vegada reconegut el fracàs monopolístic, oberta la lliure contractació a les Índies; això sí, amb una sèrie de condicionaments que facin possible el control i la participació econò-

mica de la monarquia. Hem de fixar-nos bé que no a tots els seus súbdits, sinó solament als castellans i sempre que no siguin en la nòmina dels *por Nos prohibidos*, que de moment eren els descendents dels conversos, que tenien ja expressament denegada l'anada al Nou Continent. Per a autors com Demetrio Ramos, aquesta disposició no anava dirigida contra els vassalls de la corona d'Aragó, ja que, segons aquest autor, *no era entre ellos normal la posesión de embarcaciones dispuestas para las navegaciones atlánticas*.¹⁴⁶ No tenim cap objecció a aquest punt de vista. És evident que aleshores el comerç català continuava essent fonamentalment mediterrani. Però és que, a més, Demetrio Ramos va més lluny i interpreta l'exclusiva comercial a favor de Castella com a mesura per a interceptar un altre tipus de competències: les derivades de les pretensions atlantistes dels flamencs, encoratjats per la influència creixent de Felip d'Habsburg, gendre dels Reis Catòlics i futur administrador de la seva herència. La interpretació del professor Ramos, avalada amb una sòlida argumentació, resulta convincent, però en tot cas estableix una realitat que ja és inqüestionable: que amb aquesta disposició queda segellat legalment l'exclusivisme castellà sobre els beneficis econòmics del comerç amb les Índies, en línia amb el que ja precisà Haring.^{146b}

A partir d'aquest moment històric, dubtarem de si els catalano-aragonesos gaudien o no gaudien de l'*status* d'estrangers en el Nou Continent, però el que serà indubtable és que qualsevol activitat en aquell territori que involucrés alguna contractació –que n'hi hagués– faria per excepció a la regla i per pura condescendència dels monarques. Per exemple: la concessió que es fa a Juan Sánchez de la tesoreria, natural de Saragossa, pocs mesos després de la disposició abans indicada i que esmenta Demetrio Ramos en el seu treball sobre aquest tema, és una prova inequívoca del que afirmem, en tant que se li permet endur-se a la Hispaniola *las mercaderías e otras cosas que puedan llevar los vecinos e moradores de estos nuestros reynos, segund las provisiones que para ello mandamos dar, non embargante que non seias natural dellos*.¹⁴⁷

A més, no podem oblidar-nos que aquesta disposició coincideix amb el testament d'Isabel la Catòlica. Malgrat les opinions en sentit contrari, aquest testament no diu res respecte que la repoblació hagi de ser un monopoli de Castella, ja que el repoblament es considerava aleshores més una càrrega que no pas un benefici; però el que deixa

inequívocament en mans dels castellans és el *trato e provecho* del descobriment. Per què? La mateixa reina ho aclareix: *por quanto las Yndias e Tierra Firme del mar Oceano e yslas de Canaria fueron descubiertas e conquistadas a costa destos mis reynos e con naturales dellos*.¹⁴⁸

Malgrat aquesta observació de la reina, Demetrio Ramos és del parer que la clàusula testamentària, que també expressa la prohibició de conferir als estrangers cap mena de càrrec o dignitat eclesiàstica, se situa en la mateixa línia a què abans ens hem referit. Per tant, s'ajusta, malgrat que la reina no ho digui, *al pavor que se sentía sobre las decisiones que podría tomar D. Felipe, al que se creía capaz de liquidar la obra de tan fecundo reinado, repartiendo prevendas o voleo entre la numerosa corte de flamencos que le rodeaba, y de desplazar hacia Flandes* –conclourà l'autor– *todo el tráfico y negociación de las Indias*.¹⁴⁹

La interpretació de Ramos és sostinguda pel fet evident que els nadius de la corona d'Aragó mai no fossin exclosos del comerç amb les Índies, encara que, com ja hem assenyalat, haguessin sempre d'actuar com a excepció a la regla. Amb la llei a les mans sempre serien estrangers i, per tant, inhàbils, fins a mitjan segle XVI, per a comerciar amb ultramar, llevat d'acollir-se als estrets marges que la provisió del 5 de març de 1505 permetia. I encara més. Malgrat que una altra disposició de 1525 permetrà a tots els súbdits de l'imperi el pas cap a les Índies, aquesta obertura en res no modificarà l'exclusiva castellana relacionada amb el comerç indià, ja que poc després d'aquesta darrera disposició, el 17 de novembre de 1526, el monarca atorga a Francisco Picó –natural de València– *lizencia y facultad para ir a contratar e mercadear a las nuestras Islas y tierra firme del mar océano* –però, fixem-nos-hi– *como si fuerades natural destos Reinos de Castilla*.¹⁵⁰

Malgrat els entrebancs legals, la presència del comerç català a les Índies des dels primers temps del descobriment és avui dia una realitat àmpliament constatada per la historiografia,¹⁵¹ com també ho són, des de molt de temps abans del descobriment, les estretes relacions mercantils entre Sevilla i les grans ciutats catalanes de la Mediterrània, com Barcelona, València i Mallorca.¹⁵² Fins i tot, el suposat postergament dels catalans per tal d'afavorir els genovesos en temps de Carles I, el qual mantenia unes relacions immillorables amb Gènova, sobretot a partir de l'ajuda d'Andrea Doria a la política imperial, no té

base real. No en té si considerem que Gènova no intervenia en la navegació de les Índies, sinó únicament en la canalització de les inversions derivades de l'arribada de les armades a Sevilla.

Hem de tenir en compte també que la monarquia tenia interès a concedir llicències a favor d'estrangers –incloent-hi els catalans– per a comerciar a les Índies, encara que fos en perjudici dels castellans. La raó era la constant necessitat de diners que tenia l'erari reial i que es pal·liava amb els ingressos procedents de la venda de llicències i amb les compensacions que també s'exigien als estrangers per a poder quedar-se legalment a les Índies. Aquesta manca de coherència entre el que era legislat, de caràcter netament proteccionista per a Castella, i el que era permès gràcies al pagament d'un es taxes, multes o compensacions, havia de preocupar molt els castellans. Per això sorgien tantes protestes a les corts.

La primera, el 4 d'abril de 1520, defensa el privilegi establert a favor de Sevilla, pel qual solament des d'aquest port podran sortir els vaixells cap a Amèrica; un privilegi que afavoria el control de les negociacions i dels beneficis que se'n derivaven per a profit de la monarquia i també, naturalment, per a benefici de l'economia andalusa i la castellana en general. Els procuradors castellans, confrontats amb el projecte d'autoritzar el comerç amb les Índies des d'altres ports, veuen el seu privilegi amenaçat i demanen que *la Casa de Contratación y todas las otras cosas tocante a esto no se muden de Sevilla ni destos reynos agora ni en ningun tiempo, y que todas las personas naturales destos reynos que quisieran tratar en aquellas partes [les Índies] lo puedan hacer*. A la qual cosa l'Emperador contesta: *a esto vos respondo que yo no he inovado ni entiendo inovar en ello cosa alguna*.¹⁵³

Una altra petició, la de les corts de Valladolid de 1523, insistirà en la defensa del monopoli castellà respecte a la contractació a les Índies, i sol·licitarà del monarca que *no de licencia ni permita que los extranjeros traten en las Indias*, a la qual cosa aquest contesta que *ansy se haze y mandaremos que se haga de aquí adelante*.¹⁵⁴ Poca credibilitat, però, podien tenir les insígnies promeses de Carles I, que tot just un any després, el 1524, va permetre que *los extranjeros puedan contratar en las Indias en compañía de naturales y sin pasar a ellas*.¹⁵⁵

I és que les coses han canviat. La política anterior de caire nacio-

nalista castellà dona pas a la nova realitat de la monarquia universal de l'Emperador. Si aquesta monarquia ha d'explotar més intensament els abundosos recursos econòmics indians per a afirmar la seva hegemònia mundial en els camps de batalla d'Europa, ho farà sense preocupar-se gaire pels interessos sectorials de Castella. Més ben dit, si el fet d'obrir les Índies a les grans empreses estrangeres li havia de produir ingressos molt més grans, que eren el producte de llicències o compromisos amb la gran banca internacional del moment, poca importància tindran els petits interessos de l'artesanat i del comerç castellà, que, a més, pateix una tremenda puja de preus com a conseqüència de la demanda d'ultramar.

Per tot el que ha estat dit, són molt valuosos els estudis de Martínez Cardós. Les observacions d'aquest autor indiquen que, evidentment, Carles I era partidari de l'obertura comercial i de la supressió del monopoli sevillà. Segons aquest criteri, va ordenar la creació de la Casa de Contractació de la Corunya per a l'especieria, aprofitant l'èxit del viatge de Magallanes-Elcano i els seus excel·lents resultats econòmics. També va expedir la cèdula reial del 15 de gener de 1529, mitjançant la qual s'autoritzava la sortida cap a les Índies dels vaixells registrats als ports de la Corunya, Baiona de Galícia, Avilés, Laredo, Bilbao, Sant Sebastià, Màlaga i Cartagena, tot i que tenien l'obligació que el retorn es fes precisament per Sevilla i d'atenir-se a les disposicions establertes d'acord amb les ordenances de la Casa de Contractació. Aquestes disposicions eren tan feixugues –observarà aquest autor– que la concessió s'anà fent ineficaç en el lapse de temps que fou vigent, fins que, en accentuar-se les tendències estatalistes i centralitzadores en temps de Felip II, varen ser derogades.¹⁵⁶

De totes maneres val la pena d'examinar amb un cert detall la mencionada cèdula reial del 15 de gener de 1529, ja que evidencia una vegada més allò que hem estat reiterant: que legalment el comerç amb les Índies, en pla d'igualtat amb Castella, continuava vedat als súbdits de la corona d'Aragó. Els qui sostenen el contrari confonen, com sempre, l'obertura comercial amb l'obertura a la repoblació, que aleshores, per als catalano-aragonesos com a súbdits de l'imperi, era ja un fet establert i un dret.

La cèdula reial comença per reconèixer l'estat de la situació. Distingeix l'existència de dues etapes del tràfic comercial amb les Índies. Una primera etapa en què *los católicos Reyes [...] tomaron por sí el*

comercio y contratación de aquellas partes, y sus altezas a su costa mandaban a sus oficiales, que residen en la ciudad de Sevilla en la Casa de la Contratación, proveer de bastimentos y provisiones necesarias a los habitantes. I una segona etapa, que aleshores era la vigent, en la qual, sota el control de la Casa de Contractació, *registrándose primeramente en todo lo que llevasen ante los oficiales de la dicha Casa, s'havia obert la contractació por hacer merced a nuestros súbditos, sempre que partiesen de la dicha ciudad de Sevilla i perquè va voler-se que todos pudiesen tratar y contratar libremente, tan bon punt pareció que así convenía a su servicio y a la contratación de las dichas Indias.*

Quina cosa és, doncs, la que modifica la cèdula reial? És simplement el monopoli de la ciutat de Sevilla: si fins aleshores només des d'allà havia estat possible anar-se'n a les Índies, des d'aquell moment es podrà *partir de los puertos siguientes y de qualquiera de ellos: en el reyno de Galicia, de la Coruña y Bayona; y en Asturias, del puerto de Avilés; y en las Montañas y sus Encartaciones, del puerto de Laredo; y en Vizcaya, del puerto de Bilbao; y en la provincia de Guipúzcoa, de San Sebastián; y en el reino de Murcia, de Cartagena; y en el Reino de Granada, de Málaga; y del puerto de Cadiz.*¹⁵⁷

El pla és idoni per a trencar el privilegi sevillà, però manté intocable l'exclusiva castellana respecte al comerç indià. Els ports que s'obren són tots de la corona de Castella, ja que la llicència o facultat es concedeix *a todos y cualesquier vasallos nuestros, de estos nuestros reynos y señoríos.* Ni un sol port de la corona d'Aragó no és obert al comerç amb Amèrica. Greuge històric? Res d'això. Coherència política, ja que l'Emperador no podia fer taula rasa d'un fet evident: la pertinença de les Índies a la corona de Castella.

Som a la dècada dels anys vint. Ara ja no es pot dir que els catalans se senten aliens a l'empresa indiana. La Mediterrània cada dia és menys navegable i les Índies més atractives. El 1522 els consellers de la Ciutat de Barcelona en són cada vegada més conscients i pregunten al regent de la Cancelleria, misser Frederic de Gualbes, que sol·liciti de l'Emperador *hacer gracia y merced a la dicha Ciudad y a todos y singulares ciudadanos y habitantes de ella presentes y por venir, que libremente puedan ir, navegar, comerciar y negociar en las dichas islas y tierra firme de las Indias hasta aquí balladas y que por delante se ballaran, cualesquiera mercaderías, ropas y haberes no*

prohibidos y de allí sacar especial y cualesquiera otras cosas, pagando tan solamente los derechos ordinarios por su Magestad impuestos.¹⁵⁸ El resultat és negatiu. També ho serà a les corts de Montsó, de 1534, en les quals els estaments, conscients que la negociació i contractació amb Castella és aleshores «més grossa e llarga» perquè molts habitants de Barcelona i del Principat de Catalunya s'han donat totalment als negocis de Ponent, demanen que es redueixen els aranzels a les robes que passen pels ports secs de les entrades a Castella. Tal com s'ha indicat, això no comporta cap resultat positiu, com tampoc no s'obté respecte al nomenament d'un cònsol dels catalans a Sevilla i Cadis, malgrat el notable increment dels negocis en aquelles ciutats. Causes? Carrera Pujal, l'autor que ens ha ofert aquestes dades, creu que la negativa és deguda al disgust que va tenir l'Emperador quan hi va haver oposició de la ciutat sobre la forma d'atorgar-li per part de les corts un servei sol·licitat.¹⁵⁹ Nosaltres creiem que hi podria haver quelcom més: la pressió castellana, temerosa del creixent tràfic mercantil català cap a Amèrica, i la por de la monarquia de perdre el control sobre el comerç, que amb molta comoditat podia exercir a través del monopoli sevillà. És per això que Pierre Vilar, quan enfoca el fracàs descentralitzador iniciat per Carles I amb la cèdula reial de 1529, indicarà que: «allò que interessa la monarquia és el control de les arribades del metall; i com que les concessions de 1529 obren la porta al frau, són gairebé de seguida revocades. El temps de la llibertat encara no ha arribat».¹⁶⁰ El comerç català amb Amèrica continuaria, malgrat el cúmul de dificultats, però de moment es mantindria vigent l'exclusiva castellana i el monopoli de Sevilla i Cadis.

En tot cas, la política de centralització del comerç indià a la zona andalusa indicada, que la monarquia va preconitzar i a la qual les corts castellanes van donar suport decididament, va ser funesta per l'economia castellana i colonial. Això ho podem afirmar avui atenint-nos a les autoritzades paraules de Martínez Cardós, ja que tal política del tràfic mercantil amb Amèrica, al mateix temps que va encarrir enormement el preu dels articles que s'exportaven a les Índies. Això, juntament amb el sistema de comunicacions que es va implantar a base de flotes, contribuï a fer sorgir el contraban estranger en el Nou Món i que s'anés afeblint el comerç amb Espanya.¹⁶¹

Ramon Carande s'ha pronunciat de l'amateixa manera. Els castellans defensaven a ultrança el monopoli sevillà, sense comprendre els

factors negatius que podria comportar per a la mateixa Castella si li mancaven els mitjans per a afrontar el repte plantejat per aquest monopoli. L'augment de la demanda, sense un augment també correlatiu de la producció, només produiria un dramàtic encariment dels preus, tal com va succeir. Si, a més, l'or de les Índies, en lloc de capitalitzar el país amb la creació i ampliació de les indústries, servia primordialment per a finançar les constants guerres europees i pagar els prestadors genovesos i flamencs, es comprendrà el següent quadre denunciat per Carande: *El pretendido monopolio del comercio indiano no consigue abastecer las colonias con mercancías de la metrópoli, ni sirven los metales preciosos para fertilizar la economía nacional* [es refereix a la castellana, és evident]. *La medida del estrago que causa la fuga de las remesas no está en la magnitud de las evadidas; los tesoros que continuaron más tiempo en el país, de haber tenido otras inversiones, hubieran contenido el drenaje e intensificado los rendimientos [...] la política planificadora de la economía nacional no se comprende aquí cuando era indispensable, y la hacienda castellana padece las consecuencias.*¹⁶²

Efectivament, la política de la monarquia pel que fa al tràfic mercantil amb el Nou Món, constitueix una línia zigzaguejant, que podia ser qualsevol cosa menys previsible i planificadora. Hem analitzat ja l'actitud d'obertura que comportava la cèdula reial de 1529, però el quadre legislatiu era molt més complex. Carles I concedeix, el 10 de desembre de 1522, la primera autorització general i trenca el monopoli indià de Castella a favor dels alemanys i del «esterlins»,¹⁶³ cosa que, com ja hem vist, i en dates semblants, no s'atrevirà a concedir als catalans. Poc després, el 1523, i com a conseqüència de la protesta de les corts de Castella, una llei del regne regularà que d'ara endavant no es concedeixi cap llicència ni es permeti que els estrangers comerciïn a les Índies.¹⁶⁴ Tanmateix, dos anys més tard, amb data del 10 de novembre de 1525, dictarà una nova disposició que significarà tornar enrera i fer el pas més important: obrirà el procés repoblador i el tràfic mercantil de les Índies a tots els súbdits del seu imperi. En aquesta disposició s'autoritza expressament *a todos los subditos y naturales del ymperio ansy ginoveses como todos los otros para que puedan pasar a las dichas yndias y estar y contratar en ellas.*¹⁶⁵ Quina ve ésser l'efectivitat real i la vigència d'aquesta disposició? Molt escassa. Si des d'aleshores el pas cap a les Índies serà legal per a tots els cata-

lano-aragonesos, en un procés irreversible i amb avals expressos que tindrem ocasió d'analitzar, en canvi, el tracte mercantil tornarà ben aviat als seus antics beneficiaris. Però, de fet, el llançament econòmic català sobre les Índies experimentarà des d'aquella època un notable increment, com ho ha ben precisat Enrique Otte.¹⁶⁶ Les corts castellanes reunides a Toledo el 1538 reiteraran les seves protestes a l'Emperador *que muchos extranjeros han tomado el trato de las Indias en perjuicio de los naturales*,¹⁶⁷ i aquest, per la cèdula reial del 6 de desembre d'aquell any, ordena als seus oficials: *no consintays ni deys lugar que ningun extranjero deste nuestros reynos, ande en la navegacion de las nuestras Indias, ni los dexays ni consintays passar a ellas por marineros, ni por otro ningun oficio.*¹⁶⁸ Que aquesta disposició anava també dirigida, almenys teòricament, a barrar la contractació als catalans és el més segur, malgrat l'opinió en contra de Martí Shaw.¹⁶⁹ Aquests continuaven essent estrangers a les Índies segons la legislació que era vigent i és precisament per això que en temps de Felip II es necessitarà una normativa expressa per autoritzar als pilots i als mariners de la corona d'Aragó la navegació amb Amèrica, prohibida el 1538.¹⁷⁰

Ara bé, si amb Felip II es fa explícit el reconeixement que ja de fet o per pura tolerància s'havia anat atorgant als catalano-aragonesos per a poder passar i contractar a les Índies més endavant, en canvi, es reiteren les prohibicions per raons d'estrangeria als no espanyols. Aquest és el cas de la cèdula reial del 19 de juny de 1558, que davant del fet de *los muchos navios de extranjeros de estos Reynos que van a las nuestras Indias*, disposa la seva immediata confiscació, *no yendo con licencia nuestra.*¹⁷¹ O una altra de similar, del 27 de novembre de 1560, que es pronuncia en termes anàlegs en relació amb *navios de extranjeros, ansy de franceses como de otras naciones, que pasasen si licencia nuestra.*¹⁷² No s'acabaran les prohibicions als estrangers per a comerciar, tant per al que resta del segle com per al següent. Tanmateix, tanta insistència en la fórmula *no yendo con licencia nuestra* indica clarament que la competència comercial estrangera era un fet i que si els reis tractaven de controlar-la, no era per impedir-la, sinó per evitar que s'exercís sense el pagament dels drets que s'abonaven a la monarquia per la concessió de llicències.

III. El protagonisme català a les Índies

A través de les pàgines que hi ha a continuació, volem avaluar la dimensió de l'aportació catalana durant els primers anys del descobriment –fins a mitjan segle XVI– i fer-ho abans d'entrar en detall en l'estudi dels textos legals, que ens permetrà parlar de l'exclusió catalano-aragonesa. D'aquesta manera distingim una realitat de fet –la presència incontrovertible a Amèrica de gent de la corona d'Aragó des dels dies colombins– d'una situació de dret, que es concreta en la legislació castellana, establerta en perjudici dels estrangers que volen passar i comerciar a les Índies.

No hi ha cap dubte, com hem indicat anteriorment, que el primer viatge de Colom, que el portaria al descobriment, es va fer amb naus, vitualles, pilots i tripulacions exclusivament castellans, però també és cert que, des d'un principi, hi hagué aragonesos de notable importància a la cort dels Reis Catòlics que els influïen perquè hi hagués un redreçament de la balança a favor del projecte colombí. Això significa una cosa: que si bé l'empresa sorgia amb el protagonisme castellà, no era forana als interessos aragonesos, que anhelaven arribar a les terres de les espècies –les Índies– per la ruta més fàcil i segura. Els castellans disposaven aleshores de mitjans tècnics de navegació –les caravel·les– més idonis que els dels aragonesos per a la travessia atlàntica. Tenien, a més, ja ho hem comentat en un capítol anterior, uns suposats drets a la navegació oceànica, gelosament monopolitzada pels portuguesos, gràcies als quals havien consolidat la conquesta de les Canàries. Mancaven, en canvi, de capitals i de l'experiència mercantil catalana. I van ser precisament aquestes fonts financeres i la intuïció aragonesa que l'empresa valia ben bé la pena, els factors principals que van inclinar la decisió monàrquica de patrocinar-la. D'això prové el profund significat de les paraules de l'historiador Miquel Batllori quan diu: «Catalunya, amb totes les altres terres que havien de constituir l'àmbit hispànic de la Corona d'Aragó, té importants precedents a adhuir en la historia de la creació de l'ambient de civilització i de cultura del qual brollarà la Descoberta».¹⁷³

Quins són els personatges clau que encarnen aquesta mentalitat de

les *élites* favorable al descobriment? Doncs el primer seria el valencià Lluís de Santàngel. Aquest personatge és, més que res, un imprescindible col·laborador dels Reis Catòlics en les qüestions financeres de la monarquia. La llegenda que la reina Isabel va empenyorar les seves joies per finançar l'empresa troba precisament una explicació en el fet que sovint aquestes joies van servir de garantia per a préstecs fets a la corona, i arribaren a les arquees del prestador Santàngel. Aquest, que pertanyia a una branca valenciana de l'antiga família judeoaragonesa dels Chinillo, convertits al cristianisme a l'època de la disputa de Tortosa, havia entrat al servei de la casa reial el 1478 i havia obtingut de Ferran el càrrec d'escribà de ració el 1481, càrrec que li permetrà intervenir decididament en les capitulacions de Santa Fe, amb l'aportació d'una anticipació d'1.140.000 morabatins, de la quantitat total que els reis havien d'aportar a l'empresa. La dada és significativa, ja que no tan sols és un fidel exponent de la seva actitud personal respecte al projecte, aleshores molt discutit, sinó sobretot del paper de la ciutat de València com el gran mercat de capitals per a les empreses marítimo-mercantils de l'època. No en va les acaballes del segle XV, tan dures per a l'economia barcelonina, van ser un període òptim de prosperitat mercantil per a València.¹⁷⁴

Havent fet la ressenya de Santàngel, ens ocuparem de Juan de Coloma, nascut a la ciutat de Borja, i que des de 1462 havia entrat al servei de la corona d'Aragó com a secretari de Joan II. El seu fill Ferran el mantindrà com a home de la seva total confiança, i es convertirà, d'aquesta manera, en el buròcrata influent que, juntament amb Santàngel, utilitzarà tota la capacitat de persuasió necessària perquè arribessin a firmar-se les capitulacions de Santa Fe. No té res d'estrany que aquestes apareguin redactades per ell, i que s'autentifiquin i es registrin a la Cancelleria de la Corona d'Aragó, que d'ell depenia. Un document de l'època és prou explícit i concloent: *En nombre del Almirante de las Yndias digo que al tiempo que él vino a S.A. con la impresa de la Yndias, que él demandaba por un memorial muchas cosas, y fray Juan Perez y mosen Coloma, los quales entendían en esto por mandado de S.A. le concertaron que le fizieren su almirante de las yslas y tierra firme que descubriesen Oceano*.¹⁷⁵

Paral·lelament a Coloma, se situa Gabriel Sánchez, tesoror general d'Aragó. El mateix almirall del Mar Ocea havia de tenir prou motius d'agraïment envers ell, per a enviar-li una còpia de la carta dirigida a

Santàngel referint-li el descobriment. Francisco de Villalba, recollint dades del marquès del Risco, ens parla de l'aportació de 176.000 rals de plata feta per Gabriel Sánchez, en qualitat de tesoror reial d'Aragó, al ja esmentat escribà de ració Lluís de Santàngel, precisament per a l'empresa de les Índies, encara que això –el finançament del descobriment– no està confirmat històricament.¹⁷⁶

Ens queda, en darrer terme, un altre personatge clau de les negociacions de Santa Fe i, per tant, del descobriment: el cambrer del rei, Juan Cabrero, el qual, nascut a Saragossa i servidor de confiança com a tal cambrer del rei, tingué una llarga carrera que començà el 1477 i es prolongà durant unes quantes dècades. Queda un bon testimoni de la seva intervenció a favor de Colom referida per Bartolomé de Las Casas en fer la història del descobriment i els seus valedors: *Otro fue Juan Cabrero, aragonés, camarero del rey, hombre de buenas entrañas, que querían mucho el Rey y la Reyna. Y en carta escrita de su mano de Cristobal Colon, vide que decia al Rey que el susodicho maestro del Principe, Arzobispo de Sevilla, don Francisco Diego de Deza y el dicho camarero Juan Cabrero, habían sido causa de que los Reyes tuviesen las Indias*.¹⁷⁷ Però el millor testimoni de la participació d'aquest personatge en l'empresa colombina, ens l'ofereix el mateix rei Ferran quan justifica a Diego Colom haver donat a Cabrero dos-cents indis en comanda, perquè *deveys saber que a Juan Cabrero mi camarero los di por trabajo que diese la empresa al almirante vuestro padre*.¹⁷⁸

Podem, doncs, observar que el descobriment no es realitzà amb la indiferència aragonesa, sinó que precisament varen ser influents aragonesos de la cort els qui més l'encoratjaren. Vegem ara la reacció catalano-aragonesa durant els anys després del descobriment; és a dir, la que podríem anomenar etapa antillana de la conquesta.

Josep Maria Barnadas ens parla d'«un esclat relatiu de catalans i aragonesos a l'etapa antillana», mentre que en el segle XVI hi hauria «l'existència de pocs catalans a l'empresa americana des de llocs de més o menys protagonisme i responsabilitat política: un Joan de Grau, fill de Toloriu, company de Cortés en la conquesta de l'imperi asteca; un Bartomeu Ferrer (Ferrell) membre i després cap d'una expedició a la costa del Pacífic (1542-1543) des de Tehuantepec fins a l'alçada de l'actual estat d'Oregon; o Jaume Rasquí (Rasquín) autor del projecte d'una expedició de poblament al Riu de la Plata (1553-1556) de tal

manera que hem de esperar al segle XVII per trobar catalans i en llocs d'autoritats més respectables». ¹⁷⁹

Fixem-nos en els qui impulsen aquest *esclat relatiu* assenyalat per Barnadas. És evident que els catalans, malgrat que la Mediterrània continuava essent l'àmbit dels seus interessos, no eren indiferents a Colom i al descobriment. Precisament serà un català –Jaume Ferrer de Blanes–, *el último cosmógrafo* segons Juan Gil, *a quien vemos mostrar auténtico entusiasmo por la empresa de Colón en el crítico año de 1495, después del regreso de Buil y Margarit*, ¹⁸⁰ i el seu entusiasme, el fa evident no tan sols en els seus dictàmens, sinó en el seu convenciment i en l'expressa declaració que a l'almirall del Mar Oceà, *la Divina Providencia le tenía por electo por su grande misterio y servicio en este negocio*. ¹⁸¹ Ara bé, també és veritat, com ho va indicar en el seu dia Romeu de Armas, que la triomfal rebuda suposada de Colom a Barcelona no figura registrada ni en el *Dietari del antic Consell Barceloní* ni en el *Llibre de les solemnitats de Barcelona*. L'autor ja esmentat interpreta el que ell anomena «silenci oficial de Catalunya» no a una suposada indiferència de les institucions del Principat vers aquest esdeveniment, sinó que la rebuda no hauria estat tan aparatosa i triomfal com s'ha deixat entendre; hauria estat més aviat discreta i no hauria transcendit més enllà del que era una audiència de tràmit. Motius? Les exigències de discreció i secret davant de la imminència del contenciós que s'aproximava amb Portugal, després que el seu rei, Joan II, hagués manifestat a Colom, que els descobriments s'havien fet en mars que li pertanyien. ¹⁸²

Deixant a banda interpretacions com la formulada per Romeu de Armas, el fet és que, si rastregem el *Dietari* de la Diputació del General de Catalunya, veurem com es registra la notícia que el dimarts 23 d'octubre arriben els Reis Catòlics a Barcelona, així com un any després, un dilluns 4 de novembre surten cap a Saragossa. D'aquesta llarga estada barcelonina dels reis hi figuren recepcions més o menys importants, com l'arribada d'una ambaixada de Gènova el 10 d'abril; la d'una altra ambaixada, aquesta del rei d'Anglaterra, l'1 de juny; així com una altra del rei de França el següent 13 de juliol. Res no es diu sobre Colom. Ni és mencionat.

Des de Barcelona van començar, en canvi, a fer-se els preparatius per al segon viatge colombí i, encara que les instruccions dels reis es dirigiran als seus oficials de la baixa Andalusia, on s'hauran d'arbitrar

els mitjans materials de l'operació, no seran pocs els catalans que s'hi enrolaran; també des de Barcelona van sortir les ordres per a aconseguir de la cúria papal les famoses butlles que legitimarien els descobriments.

Fixem-nos, doncs, en el que més importa: la presència catalana en el segon viatge de Colom. En aquest hi haurà, des de personalitats senzilles com el mariner mallorquí Estefano Nicolau o el valencià Botet, fins a personatges rellevants com un Pere Margarit, Bernat de Boil, Miquel de Ballester o Ramon Pané. Apropem-nos-hi.

Pere Margarit ofereix la imatge del militar veterà, de valor provat i, sobretot, un home de tota confiança dels monarques, potser perquè vigili de ben a prop a un Cristòfol Colom estranger de qui no acaben de fiar-se. Havia entrat al servei del rei Ferran el 1485 i va prendre part en la guerra de Granada, com ho feren també tants altres aragonesos. És curiós d'observar que aquest personatge, malgrat la castellànització del descobriment, participarà en el segon viatge colombí tenint l'autoritat ni més ni menys que de comandant militar de l'expedició. Ja a ultramar, és nomenat governador de Cibao a la Hispaniola i, poc després, el 1494, governador del fort de Santo Tomás a la mateixa illa. Després vindran les seves desavinences amb el descobridor, el seu sobtat retorn a Espanya, segurament per informar els reis sobre les irregularitats de l'administració colombina; en darrer terme, el seu retir, amb una generosa pensió anual de trenta mil morabatins, la qual a la seva mort passà a la seva vídua, Maria Carrillo, acreditada que mai no va perdre l'estima i la confiança dels seus monarques. ¹⁸³

Bernat de Boil apareix en l'escena del descobriment ni més ni menys que com a legat pontifici. No ens ha d'estranyar. Igual que Margarit, és un dels fidels servidors del rei Ferran. Aquest l'havia designat comissari regi per a acompanyar l'expedició contra el marquès d'Oristà a Sardenya. Ordenat sacerdot i malgrat al seu retir montserratí, el rei el cridaria repetidament per a diverses missions diplomàtiques, com la destinada a aconseguir el retorn a la corona d'Aragó dels territoris rossellonesos. És, doncs, des de la perspectiva d'un home de provada confiança del rei i d'una personalitat ponderada, que hem de contemplar el seu nomenament. Així, Ferran, en una carta dirigida als seus procuradors a Roma el 7 d'agost de 1493, manifestarà: *Suplicareys de nuestra parte a nuestro muy Santo padre le plega otorgar por su bula apostólica al dicho fray Buil i a cuales-*

*quier personas o personas eclesiasticas, que nos para ello nombremos, todas las facultades contenidas en un memorial que aquí va [...] Ponet muy grande diligencia en obtener la dicha bulla y breve con todas las clausulas y firmezas necesarias, y porque conviene que vengan antes que la armada se parta.*¹⁸⁴

Tal com ha precisat Català i Roca en el seu vigorós treball sobre els primers missioners a les Índies, «la corresponent butlla d'Alexandre VI és expedida a Roma, el 25 del mateix juny. Boil, per raó de les atribucions que li són atorgades, pot escollir els *Presbíteros seculares vel religiosos* que l'acompanyin a predicar la Fe de Crist *ad insulas et partes predictas*».¹⁸⁵

Aquest home de Déu serà, doncs, el qui el novembre de 1493 celebrà la primera missa en terres americanes i segurament va ésser ell el qui aconsellà a l'Almirall que posés el nom de Montserrat a una illa molt alta, *porque parecía que tenía la figura de las peñas de Monserate*.¹⁸⁶ Després vindrà la seva impossible entesa amb el descobridor i el seu retorn a Espanya. Uns quants anys després, el 1503, el rei Ferran l'ascendí a abat de Sant Miquel de Cuixà, on va romandre fins a la seva mort.

Per Navarrete sabem que el retorn de Boil a la cort va ser realitzat amb el ple consentiment dels monarques. Aquest autor serà precis en dir que el 3 de desembre de 1494, els reis havien expressat a Fonseca –el seu administrador dels negocis de les Índies– que estaven preocupats per l'arribada de les caravel·les i que ordenaven a fra Boil que es presentés a la cort.¹⁸⁷

Quin devia ésser el contingut de les converses dels reis amb els dos catalans de la seva confiança que tornaren a Espanya tan precipitadament sense esperar Colom? Segurament el de constatar la realitat –al marge de la imaginació colombina– de les expectatives que oferien els nous territoris.

En aquest sentit, Pérez de Tudela ens indicarà: *Margarit, jefe que había sido de la guarnición de Santo Tomás, pudo juzgar, aunque en lo profano, de las posibilidades auríferas del Cibao y estimar justamente, lo mismo que más tarde Las Casas, la necesidad de una explotación en regla y mediante personal competente. Es el caso que en Madrid, a 22 de marzo de 1495, tres meses después del desembarco de los desertores, los Reyes asienten con maestro Pablo Belvis, vecino de Valencia, un contrato sobre la ida de éste con*

*cuatro oficiales a «cortar e lavar» el oro de la Española.*¹⁸⁸

Però no ens oblidem dels altres catalans que anaren en el segon viatge, com Ballester i Pané. El primer va ser alcaid de la fortalesa de Concepción de la Vega a la Hispaniola. Polític i negociador, va aconseguir la concòrdia entre Colom i Roldán, que encapçalava el moviment sediciós anticolombí l'octubre de 1498. Més encara. Quan Colom va ésser apressat per Bobadilla i enviat a Espanya amb grillons, Ballester el va acompanyar i va gestionar el millorament de la seva difícil situació. Pel que fa a Pané, el qual Las Casas retrata com un *catalán que había tomado hábito de ermitaño y era hombre simple y de buena intención que sabía algo de la lengua de los indios*,¹⁸⁹ sabem que va escriure una memòria sobre els usos, els costums, la religió i els mites existents a l'illa de la Hispaniola, i que, com ens diu Català i Roca, «fou el primer europeu de qui se sap, en concret, que parlà una llengua d'Amèrica».¹⁹⁰

Veiem, doncs, que a partir del segon viatge colombí la presència catalano-aragonesa a les Índies, encara que reduïda, serà constant. Ja hem parlat de Pau Belvis, el rentador d'or contractat pels reis,¹⁹¹ i igualment volem deixar constància d'aquell Aguilón o Aguiló que, segons el testimoni també de Las Casas, *fue el que primeramente hizo azucar en esta isla [la Hispaniola] y aún en estas Indias, con ciertos instrumentos de madera con que exprimía el zumo de las cañas*.¹⁹²

Respecte a aquest punt –la implantació a les Índies de la indústria sucrera– Fernández de Oviedo deixarà un testimoni de com, el 1546, *en la villa de Bonao, diez e nuevo leguas desde cibdad de Sancto Domingo, está otro buen ingenio de açucar que tienen los hijos de Miguel Jover, catalán, e Sebastián de Fonte, e los herederos de Hernando de Carrión*.¹⁹³

Tot el que hem estat indicant, de la presència catalana a Amèrica, des dels primers anys del descobriment, avala la tesi que situa la política dels Reis Catòlics al marge de qualsevol idea d'exclusió catalano-aragonesa. Precisament, Demetrio Ramos ens demana que ens fixem en la circumstància significativa que quan la corona es decideix el 1502 a cedir el seu monopoli comercial a les Índies, *el único asiento que llegó a convenirse, de las dos personas que participan, el mercader Juan Sánchez de la Tesorería –al que se le concede cargar cinco carabelas– y Alonso Bravo –que podría cargar dos–, sa-*

bemos con toda certeza que el primero era aragonés de Zaragoza concretamente.¹⁹⁴ I aquest també serà el cas, uns quants anys més tard, de Miguel de Pasamonte, tresorer general, una persona que Las Casas descriurà com *de grande cordura, prudencia, experiencia y autoridad, aragonés*, el qual serà destinat a la Hispaniola el 1508, ni més ni menys que per a contrarestar el paper de Diego Colom.¹⁹⁵ Junt amb ell, apareix des de 1511, la figura del lleidatà Joan de Ampies, que mereix que ens n'ocupem amb una atenció especial.

Ramos serà precís sobre el lleidatà: *la figura de Juan de Ampies no ha tenido mucha suerte, pues al pertenecer al grupo de oficiales Reales enviados a La Española por Fernando el Católico en 1511, ha quedado para algunos de los especialistas más caracterizados, como uña y carne del famoso Pasamonte, identificándole como uno más del equipo «aragonés», permanente ejemplo de todo un arte de abusos y avaricias*. I l'autor, una vegada que ha demostrat la manera injusta com l'ha tractat la historiografia, passarà a centrar la seva figura en la realitat, basant-se en el testimoni dels jerònims de la Hispaniola, que, en una carta enviada a Cisneros, afirmaran que *Juan de Ampies es hombre de buena fama e sabe en cualquier negocio, e es de madura edad, e es persona que bien tiene lo que ha de menester*.¹⁹⁶

Ara bé, la ponderada intervenció de Demetrio Ramos reivindicant la figura d'Ampies ens porta a haver de reconèixer l'existència d'una llegenda negra catalano-aragonesa a les Índies, alimentada per un fet evident: el desig castellà d'evitar que hi hagués cap altre protagonisme que no fos el seu. Per una banda Castella és recalitrant al pluralisme. El mateix Fernández de Oviedo ens ha deixat un testimoni significatiu d'aquesta mentalitat quan, per justificar la conveniència de l'exclusiva castellana a les Índies, comentarà: *Aunque eran los que venían vasallos de los reyes de España, ¿quién concertará al vizcaino con el catalán, que son de tan diferentes provincias y lenguas? ¿Cómo se avernarán el andaluz con el valenciano y el de Perpiñán con el cordobés y el aragonés con el guipuzcoano, y el gallego con el castellano (sospechado que es portugués), y el asturiano e montañés con el navarro, etc.? E así, desta manera no todos los vasallos de la Corona real de España son de conformes costumbres ni de semejantes lenguajes*.¹⁹⁷ Però, per l'altra banda, els castellans dels primers temps del descobriment hagueren d'acceptar

una altra realitat inqüestionable: que els catalano-aragonesos ocupessin llocs rellevants de l'administració i de la vida financera, malgrat l'adscripció dels nous territoris a la corona de Castella. Això els devia molestar, sobretot si es té en compte el malestar social produït per aquell món d'intrigues, egoïsmes brutals i desencerts que probablement oferia el poblament i l'administració de les Antilles aquells anys.

El repudi de la majoria castellana a l'escàs nombre d'aragonesos, ¿era potser el desencadenant del retraïment de la gent de la corona d'Aragó a l'aventura indiana? Creiem que no. Aquest repudi, que s'hauria produït també a la inversa si haguessin estat els aragonesos que haguessin tingut el predomini en aquell moment, hi degué tenir alguna influència, però som del parer que no va constituir un factor decisiu del retraïment o la inhibició catalano-aragonesa a les Índies.

On es trobaria, doncs, la clau d'aquesta inhibició, si tenim en compte que aviat la presència de la gent de la corona d'Aragó serà purament testimonial? En el famós testament de la reina Isabel? Nosaltres continuem pensant que en la manca d'estímuls que per a la gent del als catalans i aragonesos oferia la repoblació indiana. Se'ns dirà, i amb raó, que els reis des d'un principi van estimular la repoblació entre els seus súbdits castellans i que el fet que fossin els ports andalusos els beneficiaris del monopoli indià, forçosament afavoria tant l'exportació dels productes d'aquella zona com l'emigració de la seva gent. D'acord. Però l'emigració no era una sort. Al contrari. Era una solució parcial per a resoldre els problemes d'una comunitat que es trobava en expansió demogràfica. En tot cas, les Índies, pel risc que comportaven per al viatger, era el darrer recurs i el menys desitjable. Magnus Mörner ha assenyalat: *Un español del siglo XVI, viviendo en un distrito rural pobre, por ejemplo, se vería forzado a escoger entre buscar una tarea en la gran ciudad cercana, irse a buscar un área rural más próspera en cualquier lugar de la patria, ingresar en el ejército de Italia o Flandes, o finalmente marcharse a las Indias*.¹⁹⁸

No hem d'oblidar, tampoc, que, com ja hem indicat en un altre moment, la repoblació antillana va coincidir amb una època d'aguda depressió econòmica i de collites molt precàries a Castella. Mentrestant, a Aragó la situació era totalment diferent: escassetat de població i necessitat de mà d'obra, com també bones perspectives de desenvol-

lupament econòmic amb vista a l'expansió mediterrània preconitzada per Ferran el Catòlic.

En aquest sentit s'han expressat Jaume Sobrequès i Sebastià Riera quan han analitzat el relleuament de l'economia catalana durant la darrera dècada del segle XV: «El 1495, Ferran II va ratificar el privilegi de Barcelona de nomenar cònsols a les ciutats estrangeres, i al cap de tres anys es va concedir que els comerciants barcelonins no paguessin el peatge al Rosselló i a la Cerdanya. Simultàniament, es va reprendre la ruta d'Alexandria (1495), un dels mercats tradicionals de les mercaderies catalanes durant la baixa Edat Mitjana, i el 1497 es va establir un dret del 50 per cent sobre els teixits francesos que entressin a Sicília, disposició que es va ampliar el 1504 i el 1506 en prohibir la importació de draps francesos a Nàpols i a Sicília, de manera que aquests mercats quedaven reservats als productes tèxtils de procedència catalana».¹⁹⁹

Al paquet de mesures tot just ressenyades i seguint l'exposició dels esmentats autors, hem d'afegir-hi l'impacte de les conquestes d'Orà (1509), Bugia, Alger i Trípoli (1510), «en les quals els catalans van tenir una brillant intervenció, i van afavorir el tradicional comerç del Principat amb el nord d'Àfrica. Amb aquestes conquestes es va aconseguir de limitar la pirateria dels corsaris barberescos i es van obrir nous mercats als productes catalans. Una pragmàtica reial del 1510 donava als mercaders del Principat [i als mallorquins un any després, amb data del 27 de març de 1511] plena llibertat de comerç amb les ciutats conquerides, i l'any següent s'establí una tarifa del 50 per cent que gravava totes les mercaderies no catalanes que desembarquessin a Alger, Bugia i Trípoli».²⁰⁰

¿Es comprèn ara vers on es projectaven els interessos i el comerç exterior català a començaments del segle XVI?

Si a això, hi afegim el desengany inicial del descobriment, en el qual no es fa efectiu ni la cobejada ruta de les espècies, ni els esperats recursos aurífers, no ens ha de sorprendre pas el retraïment o la inhibició catalana. En aquest sentit Vicent Ribes, referint-se a l'àmbit valencià, ha escrit: *Además de las dificultades usuales que la carrera de Indias presentaba, tales como la lentitud de los negocios, riesgos marítimos, etc. ¿qué dificultades podrían considerarse propias del caso valenciano? La teoría de la inicial imposibilidad legal para relacionarse con América no resiste una crítica seria y*

*ahí está el caso catalán para probarlo.*²⁰¹

Avui, amb la investigació portada a cap, no tenim cap dubte que tots els catalans que varen voler anar a poblar les Índies o a comerciar-hi, ho feren sense cap impediment. Per a poder contrarestar el desinterès català potser fou negatiu el monopoli sevillà, però això és matisat per unes encertades paraules de Martínez Shaw, afirmant *que el monopolio no fue un privilegio de Castilla frente a la Corona de Aragón, sino de un puerto de la península, Sevilla, elegido por sus condiciones geográficas y sustituido más adelante por el de Cádiz por los mismos motivos, dentro de una óptica mercantilista que defendía el privilegio, la exclusiva y el control como valores económicos incuestionables.*²⁰²

També és evident que el panorama canviaria sensiblement a partir de la tercera dècada del segle. Si fins aleshores havia resultat difícil impulsar l'emigració cap als nous territoris, la conquesta de l'imperi asteca, amb l'incentiu de les seves fabuloses riqueses, faria canviar radicalment la imatge de les descobertes, mentre que en la vella Europa, dia a dia, la Mediterrània es feia més inaccessible. Des d'aquesta perspectiva hem d'entendre la petició barcelonina de comerciar amb Amèrica el 1522. L'incentiu és evident, encapçalant la petició: *como ahora nuevamente haya llegado a noticia [...] que una de las naves armadas en los años pasados enviadas por su Majestad a ver las islas o tierra firme de la India del mar Océano ha llegado a Sevilla y ha traído algunas especias de aquellas tierras y aun modo de poderse navegar en breve tiempo, por donde se espera que la negociación de aquella tierra llevará muy gran útil a los reinos y vasallos de su Majestad.*²⁰³

El moment és òptim i coincideix, a més, amb l'aixecament de les restriccions als estrangers per a passar i comerciar a les Índies. Enrique Otte ens parlarà de com *los catalanes se apresuran a montar una organización propia en Sevilla, para intervenir de manera intensiva en el comercio americano.*²⁰⁴ També ens recordarà que la primera ocasió que es presenta als catalans per a intervenir de forma legal i col·lectiva en una empresa americana neix com a conseqüència de l'expedició de Sebastià Cabot a les Moluques el 1525. *Sorprende verlos súbitamente en primer plano —ens dirà Otte— poniendo a disposición del veneciano, en competencia con italianos, alemanes e ingleses, capital y hombres. Tres de los armadores de la expedición*

*eran mercaderes catalanes: Miguel Rifós, el primer ayudante de Caboto y después veedor de los armadores, Perot Forcadell y Felipe de Ribas. Este último, además de su aportación, otorgó a Caboto un préstamo a la gruesa de 75.000 maravedís, en el cual Miguel Rifós actuó como fiador. Otros cuatro catalanes se enrolaron en la expedición en posición destacada: Gabriel Rifós, Antonio Pons, Luís Ramírez, a quien debemos uno de los relatos más fascinantes del viaje, y su primo Juan Ramíres.*²⁰⁵

També és d'aquesta època –1525– la primera companyia mercantil transatlàntica exclusivament catalana que coneixem. Es forma a Sevilla. Dos dels seus socis –Domènec Garcia de Pallarès i Jeroni Mayor– dirigiran el negoci des de Sevilla i els altres dos socis es traslladaran a Amèrica: Miquel Jover a Santo Domingo i Joan Anton Jover a Puerto Rico.²⁰⁶

Ara bé, la projecció catalana sobre les Índies patirà d'un greu inconvenient, que no serà precisament degut al monopoli del port de Sevilla sinó als perills derivats de navegar amb les seves mercaderies seguint la costa mediterrània cap a l'Atlàntic en uns moments en què el corsarisme nord-africà, sobretot a partir del fracàs de l'expedició de l'emperador Carles a Alger el 1541, domina la Mediterrània occidental. Com molt bé ha assenyalat Eloy Martín en un recent estudi, el corsari musulmà, que tantes dificultats ocasionà a la navegació cristiana, també tindria efectes nocius per a les naus catalanes en la carrera d'Índies.²⁰⁷ La por del corsari serà reflectida a l'hora de concertar les pòlisses d'assegurança de les expedicions marítimes. La pòlissa firmada en ocasió de la tramesa d'unes mercaderies carregades a Salou amb destinació a Cadis, només seria efectiva a partir del cap de Gata, ja que des d'aquesta zona fins a l'estret era freqüent l'activitat dels corsaris berbers.²⁰⁸ Feliu de la Peña, quan proposa, a finals del segle XVII, la creació d'una companyia de comerç que tingui entre els seus objectius l'establiment de relacions comercials directes Catalunya-Índies, creurà imprescindible que abans de tot es netegi de corsaris la franja marítima de l'Espanya mediterrània.²⁰⁹

Malgrat les dificultats mencionades, el comerç català a Amèrica sempre va ésser un fet. Kellenbenz ens ha donat compte dels components del nucli mercantil català a Cadis cap al 1535, que incloïa Damià Morell (abans instal·lat a Sevilla), Jaume López, Lluís Castelló, Joan Adal i Lluís Desclergue, potser familiar del mercader del mateix

nom establert també en aquell temps a la ciutat de Sevilla.²¹⁰

D'altra banda, el constant corrent d'emigrants catalans a les Índies, segons s'acredita en els assentaments de passatgers que es conserven des dels anys 1509 a 1600,²¹¹ ens permet d'acceptar que en tot cas l'anomenada exclusió catalano-aragonesa no va passar del pla teòric; sens dubte la presència catalana, amb missioners, militars i artesans, no quedaria reduïda a una nòmina on solament hi hauria comerciants espavilats.

Evidentment, tant l'emigració com el comerç català a Amèrica van patir dels frens posats a la seva expansió, com van ser: 1) el rebuig d'una presència de les institucions catalanes –la seva màquina estatal, per dir-ho d'una altra forma–, ja que els nous territoris s'incorporen a Castella i, per tant, tota la relació dels catalans amb el Nou Món s'haurà de fer a títol individual a través de la monarquia i no en el redós de les seves pròpies institucions; 2) la condició d'estrangeria amb què operen els súbdits de la corona d'Aragó fins a mitjan segle XVI, cosa que els fa sentir purament tolerats en els nous territoris i sens dubte estranys a les formes culturals i administratives bastides com una nova Castella a ultramar; 3) el testament d'Isabel la Catòlica i les disposicions legals posteriors, que deixen ben clar, llevat el parèntesi de 1525 i els anys immediats, que el tracte amb les Índies és un monopoli castellà i que, per tant, tota l'activitat catalana és a títol d'excepció; 4) la manca de factors d'impuls a l'emigració, constituïts per condicionaments socio-econòmics, polítics i religiosos, que sí que es trobaven a Castella; així com la manca de factors d'atracció que donessin una bona imatge popular del país de destinació. Factors que enlluernaren les mentalitats castellanes de gent oberta a l'aventura, però que no pogueren fer-ho amb mentalitats com la catalana: gent confortable a casa seva, amb un sentit més pràctic i una desconfiança vers els factors de risc.

IV. L'exclusió catalano-aragonesa des de la condició d'estranger a les Índies

Els capítols anteriors, han permès que aprofundíssim dues qüestions d'especial importància per a entendre el tema de què estem tractant. D'una banda, hem captat el fet i les conseqüències de la incorporació de les Índies a Castella. De l'altra, hem analitzat la incidència de la gent de la corona d'Aragó en l'escenari dels grans descobriments i de la colonització, fins a finals del segle XVI.

A més, hem detectat el que podríem anomenar factors negatius o de fre pel que fa a l'emigració i el comerç catalano-aragonès, i entre ells hem al·ludit a la condició d'estrangeria. Doncs bé, el present capítol tracta d'analitzar aquesta condició. I no havent trobat cap document que acrediti una prohibició expressa de pas a les Índies que es refereixi als catalano-aragonesos, hem de pensar que el tracte discriminatori envers ells respecte als castellans, si va existir, només fou possible pel seu *status* o condició d'estrangers a les Índies.

Entrarem, per tant, a través d'aquest capítol, a la part del present treball que té més contingut jurídic. Tractarem de recollir la normativa que es va dictar a l'efecte, i per precisar-ne més l'abast ens acostarem també a la doctrina jurídica dels grans autors que van tractar d'aquesta qüestió, així com també als documents d'aplicació de l'esmentada normativa, com les llicències, els expedients de naturalització, etc. D'aquesta manera creiem que quedarà suficientment clarificat el perquè i els termes exactes de l'anomenada exclusió.

a) La legislació sobre prohibits a les Índies

Entenem fou per prohibits a les Índies, totes aquelles persones que per una condició o una altra, fos per raça, credo religiós, estat civil o sexe, els fos prohibit legalment el pas i la permanència en els territoris d'ultramar que pertanyien a la monarquia hispànica.

Repassem la legislació en aquest respecte per connectar-la amb la suposada exclusió catalano-aragonesa. I la primera qüestió que hem de resoldre és la de precisar si, amb la informació de què disposem,

tenim dades suficients per a saber si hi hagué una prohibició específica catalano-aragonesa o n'hi hagué una de genèrica, que els convertiria en prohibits per pertànyer a comunitats polítiques diferenciades de la corona de Castella.

Vegem el que diuen els cronistes castellans que han desclòs la qüestió de l'exclusió. Fernández de Oviedo escriu que *no se admitían ni dexaban pasar a las Indias sino a los propios subditos e vasallos de los señoríos del patrimonio de la Reyna*, la qual cosa expressa un exclusivisme castellà de la conquesta, però no la directa prohibició dels catalans. Un exclusivisme que acabarà, segons aquest cronista, *en tiempos del Rey Católico, gobernando los reynos de la serenísima Reyna doña Juana*. Causes d'aquest exclusivisme? Doncs *porque como estas Indias son de la Corona de Castilla, assí quería la serenísima Reyna que solamente sus vasallos pasasen a estas partes*.²¹² Amb posterioritat al testimoni d'Oviedo, el cronista Herrera de Tordesillas, que pretén ser més precís, situa l'exclusivisme castellà a partir del tercer viatge de Colom, ponderant que *esta vez se proveyó que de ninguna nación, sino de la castellana passasen a las Indias*, i fonamenta aquesta mesura en dues causes: el mal comportament dels aragonesos que hi havien anat en el segon viatge *-porque sintió mucho Su Alteza la mala cuenta que dieron Fray Buil y don Pedro Margarit-* i els ja esmentats drets de Castella a les Índies, aquesta vegada legitimats no solament per uns títols, sinó basats en el sacrifici, *pues castellanos llevaban el peso y el trabajo ellos gozasen el fruto*.²¹³

Però Herrera no solament pretén deixar malparats els dos catalans més significatius del segon viatge colombí, que, com ja hem vist, mai no varen perdre el favor dels seus reis, sinó que, a més, en referir-se al nomenament d'un aragonès -Gerónimo de Ortal- com a governador de Paria, en denunciarà la irregularitat per considerar que s'ha atorgat malgrat *la ordenanza que prohibe que no pueden pasar a las Indias sino los naturales de la Corona de Castilla y León*.²¹⁴

Si reunim les dades dels dos cronistes, en traiem dues conclusions: que el que està legislat és l'exclusivitat castellana, no la prohibició directa catalana, com ha estat tractada per alguns estudiosos, i que aquesta exclusiva s'establí basant-se en una ordenança dels reis.

Per tant, el que havíem de fer, si realment volíem assolir la veritat històrica, era trobar aquesta ordenança. Tanmateix, en aquest punt,

els historiadors s'hi han estavellat. Preocupats per buscar la prohibició expressa del pas dels catalano-aragonesos cap a Amèrica, s'han trobat que el que cercaven ningú no havia afirmat que existís. El que s'havia de buscar era la norma, concretada en una ordenança -no en el testament de la reina Isabel, com han fet alguns- que exclogués els no castellans de passar a les Índies.

Després d'una prolongada recerca i anàlisi de textos legals, creiem que aquesta ordenança ha de ser la que fou establerta per a la Casa de Contratación el 1505, que en el seu punt 5è estableix que *non pasen a las Indias ningunos estranxeros so las penas de la prematia*,²¹⁵ la qual coincideix amb les instruccions a Ovando, donades a Granada el 17 de setembre de 1501, establint que a les illes i terra ferma *no pueblen personas estrangeras de nuestros Reynos*, i es complementa amb la cèdula reial del 5 de març, també de 1505, per la qual el rei Catòlic insisteix en la prohibició, encara que la suavitza per als estrangers que *son vecinos y moradores de los dichos Reynos*.

Encinas, en el seu *Cedulario*, es fa ressò d'aquesta ordenança, que creu que va ésser atorgada pels reis a la Casa de Contractació, però cronològicament l'any 1510, i en la qual *manda que no passen a las Indias estrangeros, ni personas prohibidas*.²¹⁶

Ara bé, aquesta ordenança, el text de la qual es justifica per la xenofòbia que va presidir en bona part la política d'Isabel i Ferran, ens porta a preguntar-nos: estava pensada per a barrar el pas de les Índies als catalano-aragonesos, malgrat la seva condició de súbdits de la monarquia? Aquesta és la incògnita que hem d'aclarir. Però, prèviament, fixem-nos en les diferents classes de prohibits respecte a passar i comerciar a Amèrica.

Els primers prohibits ho són per motius religiosos, no per estrangeria. Ja Colom, abans que els reis legislessin en aquest sentit i potser per sintonitzar amb ells, en el seu diari del primer viatge exposa el criteri que a les Índies tan sols hi haurien d'acudir catòlics, *pues esto fue el fin y el comienzo del propósito: que fuese por acrecentamiento y gloria de la religión cristiana*.²¹⁷ Evidentment, les Índies són descobertes i colonitzades obeint al tradicional esperit castellà de croada, i la concessió pontifícia es manté a base de l'evangelització dels nous territoris. Hauria estat absurd repoblar-lo amb gent que possessin en perill aquests objectius. La cèdula reial del 23 de maig de 1493, mitjançant la qual els reis disposen d'una sèrie de mesures

per al segon viatge de l'Almirall, ja tenen en compte les circumstàncies que comentem, i prescriuen, pel que fa als homes que han d'acompanyar-lo, *que non sean moros, que sean hombres seguros e fiables*.²¹⁸

Darrera d'aquesta primera mesura, que exclou per motius religiosos i que és dirigida als musulmans, en vindran d'altres relacionades amb els condemnats pel Sant Ofici i els seus descendents, així com amb els conversos en general, els quals, malgrat ésser cristians, oferien poca fiabilitat. Aquesta qüestió no és la que preocupa en la provisió reial del 10 d'abril de 1495, la qual obra les Índies a *qualesquiera personas subditos nuestros e naturales*, però sí en les instruccions a Ovando de 1501, segons les quals els reis li adverteixen *que no consentireys ni dareys lugar que allá vayan moros, ni judíos, ni herejes, ni reconciliados, ni personas nuevamente convertidos a nuestra Fe*.²¹⁹ Quan el 1511 Ferran ordena als seus oficials de la Casa de Contractació *que de aquí adelante no aprieten la gente que para allá quisiere pasar, como hasta aquí lo han hecho, que antes disimulen lo que buenamente se pueda disimular*,²²⁰ sembla com si els volgués pretendre obrir la mà tant en aquest respecte com en el d'estrangeria.

Malgrat el que hem assenyalat, García de Probian traça les primeres mesures prohibint el pas de conversos en temps de l'emperador Carles, concretament a través de la pragmàtica del 15 de setembre de 1522, la qual ordena que *ninguno nuevamente convertido a nuestra fe católica, de moro, judío, ni sus hijos, puedan pasar a las Indias sin expresa licencia nuestra*.²²¹ Aspurz, per la seva part, dona compte que el 14 de juny de 1513, en una carta del rei Ferran als oficials de la Casa de Contratación, els reitera la prohibició de donar pas als fills dels reconciliats pel Sant Ofici, malgrat la sol·licitud de tolerància que aquest organisme havia presentat.²²²

Cadenas i Vicent indica que el 24 de setembre de 1518 ja s'havia legislat prohibint que passessin a les Índies els reconciliats i fills i néts de cremats, anul·lant una certa permissivitat mostrada, segons sembla, pel rei Ferran.²²³ Les coses devien ser així. La intolerància va seguir una línia ascendent. En tot cas el *Cedulario* d'Encinas inclou una provisió reial de la reina Joana, del 6 d'octubre de 1511, que ordena que *ninguno, ni algunos nietos ni hijos de quemados*, poguessin exercir oficis públics a les Índies, d'acord amb el que estava dis-

posat per a tota la monarquia.²²⁴

Pel que fa a les prohibicions per motius racials, la legislació és més tardana. No hi ha prohibicions especialment per als negres pel sol fet de ser-ho. Si de cas apareixen és en relació amb el tràfic d'esclaus, ja que en la provisió del 15 de febrer de 1530 s'establirà que *no puedan pasar a las Indias, esclavos ni esclavas, blancos, negros, loros, ni mulatos*.²²⁵ A més, l'existència de *muchos esclavos y esclavas, negros y negras, mulatos y mulatas, que han pasado a las Indias, y otros, que han nacido y habitan en ellas* i que han adquirit la llibertat i *tienen grangerias y haciendas*, és reconeguda i regulada per Felip II en la cèdula reial del 17 d'abril de 1574.²²⁶ Les mesures, en canvi, són dràstiques respecte als gitanos. El mateix Felip II, reconeixent que *han pasado y passen a las Indias algunos gitanos, que usan de su traje, lengua, tratos y desconcertada vida entre los indios, a los quales engañan facilmente por su natural simplicidad*, resol que *en cuanto sean ballados los envíen a estos Reynos, embarcándolos en los primeros navíos con sus mujeres, hijos y criados, y no permitan que por ninguna razón o causa que aleguen, quede alguno en las Indias*.²²⁷

Les prohibicions per raons de sexe o estat civil també queden establertes durant tot el segle XVI. Una provisió de l'emperador Carles del 23 de maig de 1539 ordena als seus oficials que *no den licencias a mujeres solteras para pasar a las Indias, porque esto queda a Nos reservado; y las casadas passen precisamente en compañía de sus maridos, o constando que ellos están en aquellas provincias y van a bazer vida maridable*.²²⁸ Precisament de l'estudi fet per Analola Borges, en deduïm que durant el període comprès entre el 1509 i el 1538 partiren cap a les Índies mil quaranta-una dones, de les quals tres-centes cinquanta eren casades, i que la presència de la dona com a grup social es detectà per primera vegada a la Hispaniola el 1509. No sabem si les donzelles que hi anaren es van casar amb homes principals perquè hi havia *falta dellas* o perquè en realitat també elles eren principals.²²⁹

També respecte als homes, en aquest cas no per raó de solteria sinó per raó de ser casats, hi entrava el joc de les prohibicions. Tota llicència per a les Índies, en la informació prèvia, havia de considerar la condició civil. En el cas d'ésser casats i de no emigrar en companyia de les seves dones, se'ls fixava un termini de permanència a les

Índies. Quan es va convertir en pràctica generalitzada que *los vassallos casados o desposados en estos Reynos y ausentes en los de Indias, donde viven y pasan*, no tornessin, l'Emperador va disposar el 1544 que *los hagan embarcar y venir a estos Reynos, sin dispensación ni prórroga de término*.²³⁰

Una clara expressió de la política de prohibicions serà la resposta que l'Emperadriu, en qualitat de governadora dels regnes hispànics per absència del seu marit, donarà a la consulta feta per la ciutat de Màlaga el 25 de febrer de 1530, i que estableix els següents blocs: a) prohibits per raons religioses: *nynguno nuevamente convertido a nuestra fee católica de moro o de judío, ny reconciliado, ni hijo ni nieto de quemado*; b) prohibits per raó del seu *status* de llibertat: *otrosy declaramos por personas proveydas esclavos blancos y negros*; c) prohibits per raó d'estrangeria: *persona alguna que no sea natural de los nuestros Reynos y señoríos*,²³¹ amb la qual cosa sembla clos el període de tolerància instaurat el 1525.

b) Referència especial a les prohibicions per raó d'estrangeria

La primera qüestió que hem de clarificar és el sentit i l'abast de la condició d'estranger en l'àmbit de la corona de Castella i en el context de l'època del descobriment. Ens adonarem que la veu castellana *extrangero*, que deriva de la veu llatina *extraneus*, s'utilitza per a contraposar-la a la de *veí* o *natural*. D'aquesta manera seran *extraneus* o estrangers les persones que manquin de vincles de sang, de naixement o de naturalització que els puguin identificar amb la comunitat política castellana. No hem d'oblidar tampoc que l'estranger, a l'Edat Mitjana, per manca de vinculació amb la comunitat a què era estrany, havia deixat d'ésser protegit per l'ordenament jurídic d'aquella comunitat, encara que en determinats casos, com el dels mercaders o pelegrins, rebia protecció especial del rei. Tanmateix, a mesura que ens anem apropant a l'Edat Moderna, van desapareixent les limitacions a la capacitat jurídica de l'estranger.²³²

Ara bé, el que ens interessa a nosaltres no és, posem per cas, la capacitat d'adquirir béns immobles o de testar d'un estranger; és la de repoblar uns nous territoris, com els de les Índies, i, sobretot, la capacitat de disposar de les prebendes, com poden ser el comerç o l'exercici de càrrecs públics.

En principi, sembla que la repoblació de les Índies s'hauria hagut d'ajustar, com en altres casos, a la tradició jurídica de la Reconquesta, que ofería un model, ben assenyalat per Gibert, que *en los lugares de nueva población y en todos aquellos en los que interesa aumentar el número de pobladores, el forastero sea considerado como poblador, al que se ofrece plenitud de derechos e incluso privilegios*.²³³ Això no obstant, el repoblament americà tindrà unes característiques molt diferents de les de la repoblació de la Península, durant l'Edat Mitjana, com a conseqüència de la reconquesta cristiana. I és que les coses eren diferents. D'una banda hi ha els títols legitimadors de la conquesta, que si bé en els dos casos, es pot afirmar que procedeixen de l'anomenat esperit de croada, pel que respecta a les Índies, de cap manera no es pot al·legar la recuperació del territori d'una monarquia –la visigòtica–, envaïda pels musulmans, o l'ocupació d'una *res nullius*, sobretot quan els conqueridors d'Amèrica es van haver d'enfrontar amb unes estructures de poder colossals, com les dels asteques o els inques. Ara bé, què era el que justificava la dominació d'aquells territoris i la seva consegüent repoblació, superimposant-la a la indígena? Doncs per fràgil que ens sembli, era la donació pontifícia, que comportava l'evangelització i construcció d'una nova cristiandat. I atès que l'evangelització és el gran justificant –algú dirà el gran encert ideològic–, resulta evident que qualsevol política repobladora, almenys en teoria, s'havia de fer amb l'empelt de cristians de fe inequívoca que poguessin ser el llevat per a les masses indígenes. Els estrangers, per a aquesta comesa i en una Europa contagiada pel luteranisme, no eren gaire recomanables.

D'altra banda, la conquesta i la colonització d'Amèrica tenen, des dels seus inicis, un accent peculiarment nacionalista. És la fotesa que li ha pertocat a la corona de Castella, i que la monarquia castellana pretén defensar, primer contra les ambicions d'un altre regne peninsular –Portugal– i després contra una sèrie de comunitats europees –anglesos, flamencs, genovesos– que també volen sucra del Nou Món. Per tant, i ben clarament ho ha indicat Rafael Gibert, la prohibició del pas d'estrangers a les Índies va tenir motius polítics i també religiosos i militars.²³⁴

Lázaro de Aspúrz, ha insistit també, en l'exclusivisme amb què la monarquia tracta la repoblació de les Índies, i destaca que el rei Catòlic ja va procurar tancar les portes de les Índies a tots els elements es-

trany que poguessin fer perillar la seguretat d'aquella afortunada troballa. Això, segons Aspúrz, s'acreditaria a través de la precisió amb què s'expressa aquest punt en les dues butlles pontificies de donació, del 3 i 4 de maig de 1493. En aquestes butlles queda clar que sense llicència dels reis de Castella, ningú, ni cap emperador, ni rei, ni cap persona de la dignitat, grau o condició que sigui, i sota cap pretext no podrà acostar-se a les illes i la terra ferma de les Índies.²³⁵

Vegem a continuació les normes legals en què es concreta aquesta prohibició; son normes establertes des del descobriment fins a l'entrada de la segona meitat del segle XVI, de les quals avaluarem l'abast i efectivitat a través de la doctrina jurídica i els testimonis històrics.

Les primeres normes prohibitives respecte als estrangers apareixen a les *Instrucciones* que els reis donen a Ovando el 16 de setembre de 1501. Adverteixen al seu governador que *cumple a nuestro servicio quen las dichas islas non faya extranxeros de nuestros Reinos e señorios, no dareys logar quen las dichas Islas e Tierra Firme, pueblen personas extranxeros de Nuestros Reynos e señorios; e si alguno agora ayaredes quen ellas an poblado, fareys orden como se vaya de allí*.²³⁶

Per a autors com Vicente Sierra, que reconeix en aquestes instruccions l'exclusivisme castellano-lleonès de la conquesta, es posa en evidència, el que ell qualifica d'*egoisme llogarrenc* d'Isabel, en contrast amb el clar sentit imperial i nacional de Ferran.²³⁷

Això no obstant, Demetrio Ramos farà una interpretació molt diferent de l'abast d'aquestes instruccions. En tot cas, segons ell, es poden interpretar com a excloents per a tots aquells que no fossin súbdits de tots dos monarques, tant d'Isabel com de Ferran. Res d'exclusivisme castellà. Simplement prevenció respecte a les activitats dels poderosos grups italians establerts a la Hispaniola, gràcies al favoritisme colom-bí. Ramos fonamenta la seva interpretació en dues circumstàncies importants: la informació d'Ovando dirigida als reis, que, en parlar de les persones establertes a l'illa, es refereix a quinze persones, evidentment genovesos; i al posterior comportament de la monarquia, en acordar amb l'aragonès Sánchez, de la tresoreria, el 1502, de fer un contracte per a l'aprovisionament de la Hispaniola.²³⁸ Aquest també és el criteri de Konetzke, el qual considera que *se otorgaban a todos los súbditos de las Coronas de Castilla y Aragón los mismos derechos, ya fuera para dirigirse a las Indias solamente como descubri-*

dores de nuevas islas, o nuevas tierras, ya fuese para establecerse com a colons a la Hispaniola.²³⁹ Per què? Doncs basant-se en una disposició anterior de 1495, en la qual els Reis Catòlics, fent ús dels títols de *Rey e Reyna de Castilla, de León, de Aragón, de Sicilia...* en l'encapçalament del document, obrien el pas i la contractació a les Índies *alos dichos nuestros súbditos y naturales*, cosa que fa suposar a l'esmentat autor que en aquest concepte hi entraven tots els que pertanyien als regnes inclosos en l'encapçalament del text legal.

No podem compartir tal interpretació i, si hi hagués algun dubte, el creiem esvaït amb la posterior provisió reial del 15 de febrer de 1504, la qual concreta l'exclusiva indiana de la contractació *a qualesquier personas destos nuestros Reynos de Castilla por término de diez años*.²⁴⁰ No és que aquesta disposició impliqui un canvi radical respecte a la disposició de 1495. Simplement fa explícit el privilegi castellà en l'àmbit que més podia interessar el pas a les Índies, o sigui, el tràfic mercantil; de manera que des d'aleshores queda ben clar que els no castellans no hi podran comerciar, i que, en tot cas, el transport haurà de fer-se també amb naus castellanes.

¿Això volia dir que aquesta norma tan sols tancava el comerç als no castellans o que continuava l'emigració oberta a tots els súbdits de la monarquia, segons la interpretació de Konetzke a la provisió de 1495? No, en absolut. Les ordenances de la Casa de Contractació de 1505 dissiparan els dubtes en precisar: *no passen a las Indias ningunos estrangeros*,²⁴¹ i, d'acord amb l'ordenament jurídic castellà, els catalano-aragonesos eren sense cap dubte estrangers a Castella. El pas i el tracte mercantil a les Índies podria fer-se només a títol d'excepció mentre no es rectificués la legislació. Els castellans tampoc no podrien comerciar en els territoris conquerits al nord d'Àfrica, on els catalans consolidarien, per «capítol de cort», el seu monopoli comercial.²⁴²

L'argument que, en disposicions com la ja esmentada de 1495, el terme *els nostres regnes i dominis* inclou també els aragonesos, col·locant sota el mateix nivell tots els naturals de la monarquia, ens sembla equivocat, ja que aquesta expressió o terme s'utilitza constantment en tota la documentació de la monarquia per a referir-se als assumptes de Castella i Lleó, i solament quan s'especifica a continuació *de Castella i Aragó*, podem acceptar l'àmbit de vigència comú de la norma a totes dues corones.

Aquest ha estat el punt de vista defensat per Haring, que, quan estudia la disposició de 1495 i les instruccions a Ovando de 1501, com també la coneguda autorització a Sánchez de la tesoreria, precisa que la frase *estos reynos* només es referia a Castella i Lleó, no pas a Aragó.^{242 b}

Partint així del principi que els catalano-aragonesos són estrangers a les Índies, té sentit el suposat tracte de favor atorgat per Ferran, ja morta la reina Isabel el 1505, a través de la cèdula reial del 5 de març d'aquell any. És un tracte de favor que el rei no atorga en concret als seus súbdits d'Aragó, sinó genèricament a *los dichos extranjeros vecinos e moradores destos Reynos e Señoríos de Castilla*, amb clars signes liberalitzadors per a estimular l'esmortèit comerç indià del moment. La cèdula s'ha d'entendre dins de la nova política del rei Ferran, encaminada a dotar de noves energies l'empresa americana, aleshores estancada.

Que una disposició d'aquestes característiques hauria de resultar beneficiosa per a l'incipient comerç català a les Índies, no ens ofereix cap dubte. Així ho han entès autors tals com Otte, Soldevila i, més recentment, Martínez Shaw, però de cap manera no significa, com ha assenyalat aquest autor, creiem que equivocadament, que reflectís la posició de Ferran el Catòlic, «prohibint per una banda als estrangers l'accés a les terres descobertes des de feia poc i per altra banda autoritzant als seus súbdits aragonesos el lliure trànsit en aquells territoris i el tràfic amb Amèrica, amb la qual cosa contrariava obertament i conscient l'última voluntat de la reina».²⁴³ De l'anàlisi del text legal, en podem treure dues conclusions: que la mesura es dirigeix als estrangers *vecinos e moradores destos Reynos*, no a qualsevulla, perquè puguin comerciar amb la Hispaniola, sempre que les mercaderies *las enbien e traten en compañía de naturales destos Reynos*, i que evidentment s'adopta amb caràcter transitori, *durante el tiempo que mi merced e voluntad fuese*.²⁴⁴

Aquestes precisions tot just esmentades, són importants, ja que la disposició de 1505, no modifica les limitacions a què estaven sotmesos els aragonesos a les Índies, per la seva condició d'estrangers. Almenys en el pla teòric.

Simplement els permet transitòriament una llibertat comercial, de la qual ja gaudien mitjançant el sistema de llicències, si bé estaven sempre subjectes a la cobertura de socis i experts de navegació caste-

llans, tal com ha posat de manifest Demetrio Ramos.²⁴⁵

Aquesta transitòria llibertat comercial ha de ser contrastada amb la petició que els habitants de l'Espanyola formulen al rei Ferran el 1508, tres anys després. La petició es concreta a sol·licitar la llibertat de comerç per a castellans i aragonesos, des de qualsevol port de la Península, a fi d'eliminar el monopoli sevillà. El rei hi respon amb evasives. ¿Potser és, que el tracte d'igualtat que li reclamen, ell ja el dóna per fet? El cas és que es limita a recordar que el monopoli sevillà és inalterable, i no fa cap declaració expressa sobre si, a les Índies, els aragonesos tenien el mateix tracte que els castellans.^{245 b} Les disposicions excloents dictades per la seva muller eren massa a prop. A les Índies, els aragonesos eren estrangers, i, fos com fos, el comerç que hi feien era garantit per les llicències que atorgava.

Que les coses eren així, ens ho acredita tant la moderna doctrina, quan estudia la condició dels aragonesos en tant que estrangers a la corona de Castella i viceversa, com la doctrina tradicional, quan estudia la llibertat de comerç dels estrangers a les Índies.

Per que fa a la moderna doctrina, només cal destacar els recents treballs de García Marín,²⁴⁶ el qual, amb abundosa documentació, centra els termes de la qüestió a analitzar les pretensions de Felip II quant el nomenament de virreis estrangers en el regne d'Aragó. Es podrà dir si el quid de l'assumpte és saber si els aragonesos eren considerats també estrangers a les Índies, ja que ultramar pertanyia a Castella, però no era Castella. Jesús Lalinde ha analitzat aquest problema i, en detectar que, efectivament, el criteri dominant durant la major part del segle XVI era considerar els aragonesos com a estrangers a les Índies, s'adona que la doctrina aragonesa, en justificar el pas dels nadius d'Aragó a les Índies, no ho fa partint d'una assimilació als castellans, la qual cosa era en aquell moment impossible, i ningú no ho volia, sinó com a premi a l'aportació aragonesa el descobriment.²⁴⁷

Quant a la doctrina tradicional castellana, recapitulant el que ja ha estat exposat en la introducció, veiem que tant Bolaños com Solórzano, consideren els nadius de la corona d'Aragó estrangers a les Índies. Cauen en un error evident, atès que des de la perspectiva de la seva època –finals del segle XVI– ja s'havia produït l'assimilació d'aquests als castellans com a naturals a les Índies; error que no comet Veitia Linaje. No obstant això, els errors i els dubtes de tals autors afermen la tesi que és una opinió generalitzada durant les primeres dècades del

descobriments: que els aragonesos eren gent estranya a les Índies.

Ara bé, que els aragonesos fossin estrangers a les Índies durant les primeres dècades del descobriment, a causa de la normativa legal aleshores vigent, no va impedir ni el seu comerç, ni el fet d'establir-se en el Nou Món. Es va fer, aprofitant la normativa liberalitzadora instaurada per la cèdula reial de 1505, o per la mateixa política dels Reis Catòlics, que mai no va prohibir el seu pas cap a les Índies, com ho acrediten les llicències de viatgers i la inexistència de cap expedient relatiu a naturalitzacions de catalano-aragonesos per passar i residir a les Índies.

Aquesta contradicció, entre una legalitat que atorga el caràcter d'estrangers a les Índies als catalano-aragonesos, i una situació de fet que no posa cap obstacle a la seva presència en aquells territoris, més d'una vegada ha estat detectada pels estudiosos. García Fuente, sobre aquest punt, escriurà: *Habría que distinguir entre los extranjeros, aquellos que lo eran estricto sensu, de aquellos otros que también lo eran pero pertenecían a algún reino de la Corona (extranjeros peninsulares, por ejemplo). Desde un punto de vista estrictamente legal los súbditos de la Corona de Aragón eran extranjeros en Castilla y viceversa. Sin embargo, en 1511 ya no era impedimento para pasar a las Indias el ser aragonés.*²⁴⁸

Nosaltres hem sostingut sempre que, de fet, ser aragonès mai no va ser un impediment per a passar a les Índies. Ni ho fou abans, ni menys encara després de 1511, la qual cosa situa l'exclusió en un pla purament teòric, o en les ments sectàries d'uns quants cronistes castellans. De 1511 ens queden diversos registres de passatgers que són prou expressius. Per exemple, en aquell any, Miguel, *hijo que se dixo ser de Pero Garces y de Maria de Vera, vecinos de Zaragoza*, obté una llicència per a *pasar a las Indias en la nao del maestro Antonio Consino, por quanto nos consta* —diu la informació dels oficials de la Casa de Contractació— *que no es de las personas prohibidas.*²⁴⁹ També d'aquest mateix any és el nomenament de l'aragonès Juan de Ampies com a factor de la Hispaniola, al qual ja hem fet referència. Però fins i tot, si hem de continuar tenint en compte els *Libros de asientos de pasajeros*, malauradament perduts els anteriors a 1509, veiem com ja el 2 de gener de 1510 queda registrada la llicència a favor de Gabriel Forné, català, veí d'Ulldecona, mercader tractant, sense cap constància de condició de prohibit, bé per ser es-

tranger o per qualsevol altre motiu assenyalat.²⁵⁰

Però tornem a l'estudi de la normativa legal. La data indicada de 1511, recordada per García Fuentes com d'una més gran liberalitat envers els naturals de la corona d'Aragó, adquireix més sentit en relació amb les mesures adoptades per Ferran el Catòlic, per tal que *no aprieten la gente que para allá quisere pasar [...] antes disimulen lo que buenamente se pueda dissimular y que procuren que vaya toda la más gentes.*²⁵¹ Tals mesures es complementaran amb les del 9 de setembre del mateix any, que eliminaran les enfarfegadores informacions de passatgers, a fi de *dar licencia a todos los naturales que quisieran yr con solo escribirse en esa cada [la Casa de Contractació] sus nombres y donde son, para que se sepa cada año los que han partido.*²⁵²

Són anys difícils per al repoblament, que es prolongaran pràcticament fins a finals de la dècada. Ens en donaran una bona prova els frares jerònims, encarregats pel cardenal Cisneros d'organitzar els nous territoris, quan aconsellen al regent, en una carta del 22 de juny de 1517, que atorgui lliure permís d'emigració a tots els que vulguin establir-se a les Índies, *ya fuesen naturales de los reinos y señoríos del rey, ya de otros países.*²⁵³ En el mateix sentit el llicenciat Suazo escriurà des de la Hispaniola al flamenc Chièvres, l'influent conseller de Carles V: *Hay necesidad que puedan venir a poblar esta tierra libremente de todas las partes del mundo e que se de licencia para esto, sacando solamente moros e judios e reconciliados, hijos e nietos.*²⁵⁴

Què està passant? Doncs que dels primers poblaments castellans —la Hispaniola i Cuba— n'estan sortint molts homes per a prendre part en els descobriments i la colonització de la terra continental americana, de la qual s'esperen immenses riqueses. I tot això acompanyat de la inevitable conseqüència del despoblament de les illes i la necessitat de compensar aquestes pèrdues de població amb una emigració massiva des d'Europa. Així opinen els mateixos habitants de Santo Domingo, que el 1519 sol·licitaran de la Cort que *permita aquí el establecimiento de extranjeros, con la excepción de franceses y genoveses.*²⁵⁵

Però encara hi ha un altre factor. Com ho ha indicat Luis Arranz, no podem oblidar les epidèmies de verola, les plagues a les plantacions, les dificultats del comerç amb la metròpoli, la pesta, que du-

rant el 1519 farà estralls a la baixa Andalusia, la repercussió de la guerra de les Comunitats, etc. I tot aquest conjunt de factors ens permet parlar sense exageració de la greu crisi de 1520.²⁵⁶

Malgrat aquest quadre, els primers temps del regnat de Carles V no ofereixen cap canvi de criteri. Això demostra l'arrelament del criteri que la repoblació només es podia portar a cap amb *naturales destos Reinos*. Una disposició del 17 de juny de 1520 insistirà en el fet que *extrangeros ni personas prohibidas no pasen a Indias*.²⁵⁷

Persistint en aquesta línia, es fan arribar instruccions a fra Bartolomé de Las Casas, per tal que, seguint les recomanacions proposades per ell a la corona, es puguin repoblar les Índies amb gent honrada i treballadora. El monarca no invita qualsevol, sinó *los vecinos e moradores de estos nuestros Reynos y señorios, nuestros súbditos y naturales*, que naturalment no són qualsevol dels seus súbdits, sinó exclusivament els seus súbdits castellans, a través de *los corregidores o alcaldes de la cibdad, villa o lugar donde os acaescierdes*, que són terres en donde ay muchas personas de trabajo que biben necesyadamente y muchos ay que las tierras en que trabajan y labran son arrendadas que pagan mas de renta que sacan de ganancias.²⁵⁸

Paral·lelament a tals instruccions, una provisió reial de la mateixa data promet a *todos los vecinos e moradores de estos nuestros Reynos y señorios [...] pasaje franco y los mantenymientos que ovyeran menester desde que partyeren de sus casas hasta que lleguen a las dichas Indias*. Queda clar que aquesta disposició, emmarcada en la línia d'una política clarament estimulante de la repoblació, amb suports econòmics inclosos, és dirigida pels monarques, la reina Joana i don Carles, a *todos los Concejos, Corregidores, asystentes, alcaldes, alguaciles, marinos, prebostes, regidores [...] de todas las cibdades, villas e lugares destos nuestros Reynos y señorios e bebetrias*.²⁵⁹ No es dirigeix, per tant, a tots els habitants de l'imperi, dels quals la reina Joana no és sobirana, ni tan sols als de la corona d'Aragó, com es dedueix del context de la provisió i de la relació dels oficis o autoritats a què va destinada, tots ells propis de la corona de Castella.

Això no obstant, l'obertura de les Índies a tots els súbdits de l'imperi i naturalment als aragonesos, als quals –reiterem-ho– no se'ls havia prohibit mai expressament ni el comerç, encara que hi hagués hagut les limitacions ja esmentades, ni la repoblació d'ultramar, arribarà el 1525. Es farà amb la plenitud dels descobriments i de les con-

questes i per la impossibilitat per part de Castella d'atendre per si sola l'enorme esforç que implicava ja aleshores la consolidació de tals conquestes sense una repoblació massiva.

Konetzke ens fa saber d'una cèdula del novembre de 1525 que, segons indica l'autor, *hacía saber que los que fueran súbditos del Emperador, alemanes o genoveses, podían establcerse en las Indias*, però no ens en dóna cap més referència. Nosaltres creiem que és la que figura ressenyada en el còdex d'Ovando, en els següents termes: *Extranjeros puedan poblar y tratar en Indias que sean súbditos de su Magestad y naturales, y del imperio y genoveses, como los naturales de Castilla y León. Año de 25 en noviembre*.²⁶⁰ Si fos així, i la cèdula citada per Konetzke és la ressenyada per Ovando, el seu text íntegre figura registrat entre la documentació de l'Archivo General de Indias, que hem tingut l'oportunitat de consultar. No apareix tanmateix, ni en el *Cedulario* d'Encinas ni en la *Recopilación* d'Índies, la qual cosa s'explica fàcilment, ja que el text en qüestió, en l'època en què es redacten els esmentats treballs recopiladors, havia deixat d'ésser dret vigent. Es podrà dir que el mateix succeïa cap al 1568, l'època de l'obra d'Ovando, però això no ho degué tenir en compte el seu autor que, en lloc d'una recopilació de normes vigents, es limità a deixar uns índexs sistemàtics, amb simples extractes.

De l'anàlisi d'aquest text legal poc conegut, per causa del breu temps en què fou vigent, en podem deduir un important fet que té a veure amb el nostre treball: que fins aleshores les Índies havien constituït, almenys legalment, un vedat a favor de Castella. Menciona el que en podríem dir l'exposició de motius: *al presente proveydo y mandado por nos que ninguna ni algunas personas de ningun estado, calidad, prebeminencia o dignidad que sean, que no sean naturales destos nuestros rreynos e señorios, no puedan yr ni vayan a las nuestras Yndias yslas e tierra firme del mar oceano a mercader, ni contratar, ni estar en ellas*. Se'ns retraurà que fem una interpretació personal de l'abast de la fórmula *nuestros reynos y señorios*; però no és així. El mateix text legal ens ho aclareix quan més endavant, ja a la part dispositiva, estableix: *damos licencia e facultad a todos los nuestros subditos y naturales de todos nuestros rreynos e señorios e asy mismo a todos los subditos y naturales del ymperio ansy genoveses como todos los otros para que puedan pasar a las dichas Yndias y estar y contratar en ellas segund y de forma y*

*manera y en las condiciones que lo hacen y pueden hacer los naturales destos nuestros rreynos e señoríos de Castilla y Leon.*²⁶¹

Ja tenim, doncs, ara inequívocament, a partir de novembre de 1525, obertes les Índies a tots els súbdits de l'Imperi i, per tant, també als dels regnes hispànics heretats dels Reis Catòlics, com són els de la corona d'Aragó. A dir veritat, ho repetim una vegada més, els aragonesos que així ho volgueren, van poder sempre anar a les Índies, però serà només a partir de la data indicada, que aquesta igualtat de tracte amb els castellans adquirirà un reconeixement legal.

Aquest text citat del 1525, l'hem de complementar amb un altre de semblant, que ha estat sovint confós amb aquest, del 17 de novembre de 1526, del qual també Konetzke es fa ressò, encara que el pren per una *ordenanza* per una citació errònia d'Herrera.²⁶² En realitat, amb data de 17 de novembre de 1526 es varen dictar sobre el particular diverses disposicions, però cap *ordenanza*. Les disposicions són aquestes: una *Real Provisión*, en la qual s'adverteix a *los pobladores e conquistadores que con nuestra licencia fueren a rescatar e poblar [...] sean thenidos e obligados de llevar la gente... destos nuestros Reynos de Castilla e de las otras partes que no fueren expresamente prohibidas, sin que puedan llevar de los vezinos e moradores e estantes en las Islas o tierra firme del dicho mar oceano ni de alguna dellas sy no fuesen una o dos personas*,²⁶³ i una cèdula reial a través de la qual s'ordena als *capitanes y oficiales e otros qualesquier nuestros subditos y naturales o de fuera de nuestros Reynos que con nuestra Licencia e mandado huvieren deyr e fuesen a descubrir o poblar o rescatar [...] sean thenidos [...] de llevar a lo menos dos religiosos o clerigos de missa en su compañía*.²⁶⁴

Les dues disposicions, així com una altra de la mateixa data i recollida a la *Recopilación de Indias*, que ordena que *ninguno de nuestros subditos ni otros qualesquier extranjeros sean osados de ir sin nuestra licencia*,²⁶⁵ és evident que es complementen amb la que va ésser atorgada un any abans; en elles es confirma la política liberalitzadora que s'ha emprès, però també s'estableixen una sèrie de mesures correctores que assegurin l'evangelització i eviten el perill de despoblació dels territoris ja colonitzats. També, naturalment, es reafirma el control reial del pas a les Índies, ja que queda clar que la liberalització no elimina l'exigència de llicències règies per a cada cas, que continua vigent, tant per al cobrament de taxes com per a evitar

l'emigració dels prohibits.

Que les coses són així, ens ho acredita un interessant document d'aplicació del dret, com és la llicència concedida a Francisco Picón (Picó), natural de València, per a tractar a les Índies i portar capità i pilot portuguesos, que estava prohibit. A través de la lectura del document, veiem que aquest súbdit de la corona d'Aragó, igual que tants altres d'abans i de després d'aquesta data, és autoritzat perquè *con vuestros navios vos o quien en vuestro poder oviese, pueda contratar e mercadear en las nuestras Indias Islas y tierra firme del mar oceano, como si fuerades natural destos nuestros Reinos de Castilla*.²⁶⁶ No diu perquè sou valencià i natural de la corona d'Aragó, sinó perquè per causa de l'obertura liberalitzadora de 1525, als súbdits que són com ell, se'ls està donant un tracte *como si fuera des natural destos nuestros Reinos de Castilla*. ¿Volem encara una prova més gran de l'exclusió legal catalano-aragonesa, evident en el pla mercantil, i de la consideració d'ells com a estrangers a les Índies?

Continuem, tanmateix, amb l'estudi de la legislació sobre els estrangers en el Nou Continent. Hem detectat un procés d'obertura, però aviat, passada l'eufòria dels grans descobriments i de les conquestes, i la política liberalitzadora no semblant ja tan necessària ni, sens dubte, convenient, el mateix Emperador, d'acord amb el criteri del Consell d'Índies i amb data del 6 de desembre de 1538, suprimeix la llibertat d'emigració i el tracte mercantil atorgat als estrangers de Castella, súbdits o no del seu imperi. El text legal, recollit en el *Cedulario Indiano*, dirà contundentment: *de aquí adelante no consintays ni deys lugar que ningun estrangero destos nuestros reynos, ande en la navegación de las nuestras Indias, ni los dexays ni consintays passar a ellas por marineros, ni por otro ningún oficio*.²⁶⁷

Poc després, el 18 de juny de 1540, l'Emperador reiterarà aquesta nova política restrictiva. Recorda que *està proveydo y mandado que ningun navio, maestro ni marinero ni otras personas portuguesas, ni de otra nación estrangera destos nuestros reynos ni señoríos puedan passar ni passen a las nuestras Indias, ni traer ni llevar a ellas mercaderias ni otras cosas sin nuestra lizencia y mandado*. De tal explicació, en deduïm que el que és més preocupant no és que passin estrangers, sinó que ho facin *sin lizencia y mandado*, vulne-

rant els acords de la monarquia. Perquè, de fet, es continuava permetent el pas i la contractació dels estrangers, si bé amb el pagament previ de llicències i autoritzacions que es traduïa en una cobejada font d'ingressos per al sempre buit erari reial. El mateix monarca ho reconeix quan, alarmat pel tràfic il·legal dels estrangers, diu més endavant: *llevan las mercaderias que cargan sin registrar ni pagar los derechos que dellos se nos deven*. Per aquesta raó disposa que *si de aquí adelante algun navio portugues o ingles o de otra nación estrangera destos nuestros reynos aportare a algun puerto de estas dichas provincias o islas, tomeys por perdidos los tales navios y las mercaderias que en ellos se llevaren*.²⁶⁸

Durant el regnat de Felip II continuaran vigents les mesures establertes. Tanmateix, més que una aversió especial envers l'estranger, el que se'n dedueix és l'alarma pel fet que passen sense permís, com havia succeït durant el regnat del cèsar Carles. Per això ens dirà el rei Felip: *somos informados que muchas personas así estrangeros como naturales contra la dicha prohibición* [la qual continuava vigent per motius religiosos] *y sin tener licencia nuestra, pasan a las dichas Indias ascondidamente*. I a continuació dicta les mesures punitives, entre les quals hi ha l'expropiació dels béns per a aplicar-los a l'erari reial. En tal sentit precisarà que si del dia de la seva carta reial en endavant, *passaren algunos estrangeros destos nuestros Reynos o naturales dellos de qualquier estado y condición que sean a las dichas nuestras Indias, sin expresa licencia nuestra, sino fuere aquellos que pueden passar conforme a lo que por nos está ordenado y mandado, que por el mismo caso ayan perdido y pierdan los bienes que alla adquirieren, y sean para nuestra camara y fisco [...] y demás dello sean luego echados de las nuestras Indias y embiados presos y asu costa a estos Reynos*.²⁶⁹

Pensem que, a més, ara ja no tenia sentit la tolerància envers els habitants de l'imperi que havien deixat de ser, en temps de Felip II, súbdits d'un monarca que era al mateix temps espanyol, com ho havia estat Carles I. En tot cas tindria sentit per als flamencs. I no tant per als genovesos, que en temps de l'Emperador, encara que no fossin súbdits seus, almenys havien estat uns bons aliats per a la defensa de la Mediterrània. En tot cas, l'interès dels flamencs, alemanys, genovesos i italians per comerciar amb les Índies continuava vigent. I aquest interès es veia compensat amb les degudes llicències i amb els expe-

dients de naturalització, dels quals hi ha una bona mostra a l'Arxiu d'Índies. Per a naturalitzar-se, els sol·licitants havien de reunir certs requisits, com el d'ésser casat amb una dona nascuda al regne, portar-hi deu anys o més de residència –a partir de 1608, vint anys o més– i posseir-hi bens immobles. Precisament, de l'examen dels nombrosos expedients, en podem deduir no tan sols l'extensa nòmina de comerciants estrangers residents a la Sevilla del segle XVI, sinó també la gran quantitat de béns en palaus i indústries que tenien a la ciutat.²⁷⁰

I la immediata pregunta que ens hem de fer és la següent: ¿es que el canvi, des de 1525, cap a una política d'obertura més àmplia preconitzada en principi per Carles I, afectava també els catalano-aragonesos, o és que els canvis solament se circumscrivien exclusivament als altres súbdits del regne, com els italians, flamencs o després els portuguesos? La resposta està en aquest últim sentit. L'Emperador i sobretot el seu fill Felip II començaven a entreveure la idea o projecte d'Espanya o les Espanyes com una realitat política compacta i diferenciada dels altres dominis europeus de la mateixa monarquia, i com més s'anava consolidant aquest projecte, més s'anaven reduint les distàncies entre castellans i aragonesos, almenys en tot allò que significava desigualtat de tracte en l'empresa americana. De fet, les Índies es convertien en el caliu del nou *status d'espanyol* com a categoria jurídica; en canvi, a la metròpoli, aquesta categoria només adquirir vigència a partir del segle XVIII, després de la guerra de Successió i de la supressió de les normes sobre estrangeria, que eren fins llavors presents en els ordenaments jurídics dels antics regnes hispànics.

V. La fi de l'exclusió mitjançant la supressió de la condició d'estranger adjudicada als catalano-aragonesos

En el capítol anterior ja hem vist com a partir de 1525 els catalano-aragonesos es beneficiaren legalment de la llicència general de passar i tractar a Índies que va ésser atorgada per l'Emperador tant als seus súbdits de la monarquia hispànica com de l'imperi alemany. Es tracta del reconeixement legal d'una situació de fet que mai no es va negar als naturals de la corona d'Aragó. Però malgrat aquest pas endavant, els catalano-aragonesos van continuar essent estrangers a les Índies. El procés d'equiparació als castellans, per a assumir juntament amb ells la condició jurídica d'espanyols i esborrar així les diferències que hi havia a les Índies, va ser lent.

El sistema de llicències arbitrat per la monarquia i gestionat per la Casa de Contractació, no oferia cap distinció entre castellans i aragonesos. Ja hem narrat el cas del valencià Francisco Picó en la seva aventura mercantil. De la mateixa manera apareix el lleidatà Joan Despés, amb el qual l'11 de març de 1536 la reina governadora arranja unes capitulacions perquè *por Nos y en nuestro nombre y de la Corona de Castilla, podais conquistar y poblar las dichas doscientas leguas de costa en la dicha tierra firme que comiençan y se cuentan desde el dicho rrio Salado que está cerca del golfo de Paria continuados la costa adelante*. La capitulació obliga el català a construir quatre fortaleces per a la defensa de l'ampli territori, la conquesta del qual ha de sufragar ell mateix, si bé amb ajudes, com *veinte y cinco yeguas y otros tantos cavallos de los que tenemos en la ysla de Jamayca*, i també *treçentos mill maravedís, pagados en la dicha vuestra governación, para el artilleria y munición que abeis de llevar a la dicha tierra*. A canvi, Despés fruirà, si bé no *de la merced de algunos vasallos en las dichas tierras*, tal com havia demanat, de la *veintena parte de todos los provechos y renta* de la corona. I pel que fa a la repoblació, es precisa només que *destos nuestros rreinos no vayan ni pasen a la dicha tierra ningunas personas de las proybidas*.²⁷¹

Ara bé, si els castellans continuaven disposant de l'exclusiva comercial a les Índies, solament alterada per la cèdula de 1525, la qual fou suprimida el 1538, hem de creure que legalment, mentre tinguessin la condició d'estrangers, els catalans només podien comerciar amb les Índies a títol d'excepció. I així ho creiem. Joan Reglà, seguint l'opinió autoritzada de Vicens Vives, ens notifica que el 1542, a les corts de Montsó, Carles I va prometre la igualtat entre tots els súbdits dels regnes hispànics en el comerç amb Amèrica.²⁷² No hem tingut la sort de trobar aquesta promesa, que probablement s'estavellà en els obstacles de les prerrogatives castellanes.

En tot cas, l'activitat comercial de la gent del Principat amb ultramar, sempre subjecta al control sevillà, era garantida a través de les llicències particulars concedides per la monarquia. Els mercaders barcelonins Pere Bernat Codina, Francesc Xifré i Jaume Codina, havien fundat el 1536 i coincidint amb l'etapa de liberalització iniciada una dècada abans, una companyia mercantil amb vistes al comerç canari i indià, que el 1539 –no sembla que influeixin en res les mesures restrictives de 1538– es veurà ampliada amb la participació d'un nou soci, el mercader barceloní Jaume Casademont. Es tracta de comprar vi, farina i blat a Sevilla, Perpinyà i València, i vendre'ls o permutar-los per cuir, sucre o altres gèneres a l'illa de la Hispaniola.²⁷³ Vint-i-tres anys després, fos quina fos la sort de la petició de Montsó de 1542, els catalans continuaven integrats en el tràfic indià, ja que per aquestes dates el mercader Jaume Caralps concertarà una assegurança, *sobre qualsevol sort, suma ho quantitat de cuyros, sucs e ho altres qualsevol coses, robes, mercaderies e havers*, que Bartolomeu Gensana o Jeroni Pedralbes havien de carregar a Santo Domingo.²⁷⁴

Com ja hem tingut ocasió de comentar en ocupar-nos en el capítol II del protagonisme català a les Índies, el veritable enemic de les relacions comercials de Catalunya amb Amèrica durant la segona meitat del segle XVI no fou l'exclusivisme castellà, sinó la pressió dels corsaris berbers sobre les costes orientals de la Península, que feia pràcticament inviable la navegació entre el Principat, València i els ports andalusos de la Mediterrània.

Però el que a nosaltres ens interessa, per no apartar-nos de l'objecte del nostre estudi, és saber quan els catalano-aragonesos, al marge de ficcions legals o toleràncies, deixen de ser estrangers a les Índies.

Hem apuntat que el procés de la seva equiparació amb els castellans va ésser lent i també imprecís i zigzaguejant. Tanmateix, és possible de detectar-lo i, per a fer-ho, disposem de dues vies: a) la del seguiment de l'express reconeixement dels catalano-aragonesos com a naturals a les Índies; i b) la de la maduració del concepte d'*espanyol* com a categoria jurídica, que es desenvolupa gairebé en paral·lel, i de la qual ens ocuparem en el proper capítol.

Si ens aproximem al procés per la primera de les vies indicades, veiem que és de capital importància la cèdula reial de Felip II del 31 d'abril de 1564. A través d'aquella disposició, la qual ordena al governador de la província de Guatemala que expulsi els emigrants portuguesos del seu territori per considerar-los estrangers, el rei és precís quant a la legalitat vigent i recorda, que essent encara príncep, o sigui, en data anterior al 1555, ja havia ordenat que s'escrivis a don Luis de Velasco, virrei de Nova Espanya –firmada de mi nombre y refrendada de Juan de Samano nuestro secretario– la següent instrucció: *En lo que dezís que algunos portugueses ay en essa tierra que ha dias que fueron en ella y que de las islas Azores se van algunos a la isla de Cuba, y que de allí se van a essa Nueva España, y suplicays se os embie a mandar si soy yo servido que los echeys de la tierra o si se permitirá queden en ella. Todos los portugueses que huviesen ydo a essa tierra de tres años a esta parte que se hizo prohibición que no passassen, echarlos eys della, y de aqui adelante no consentireys estar en ella los que de nuevo fueren, y lo mismo hareys con otros qualesquier estrangeros que han ydo de fuera de estos Reynos de Castilla y de Aragón.*²⁷⁵ Tenim ja el reconeixement explícit, que per les referències del mateix monarca, hem de situar durant els primers anys de la segona meitat del segle XVI, i que el 1564 és reiterat a l'autoritat competent, ara a través del procediment més solemne d'una cèdula reial, *porque vos mando –dirà el monarca– que veays el dicho capitulo de la carta que de suso va incorporado, y lo guardeys e cumplays y executeys en todo y por todo.*²⁷⁶

El text legal citat és conegut. El recollí Encinas en el seu *Cedulario* de 1596. Tanmateix, no en diuen res autors com Hevia de Bolaños i Solórzano. En cas contrari, des de la perspectiva de la seva època –fins del segle XVI i principis del XVII–, no s'haurien atrevit a silenciar la condició de naturals a les Índies dels catalano-aragonesos o de dub-

tar-ne, afirmant-se en les teories de l'exclusió.

Ve a continuació de la norma citada, el reconeixement exprés, a manera de fur, per als regnícoles d'Aragó, perquè puguin fruir de càrrecs i prebendes indíanes, igual que els castellans. Alguns autors situen l'atorgament d'aquest fur en unes corts que es celebraren a Montsó l'any 1551. Nosaltres creiem que molt possiblement aquesta data podria ser la de la carta reial, al capítol de la qual fa referència Felip II el 1564, i que pogué ser motiu de la confusió. En tot cas, segons testimonia Miguel Mir en fer referència als registres de l'antiga Diputació del Regne d'Aragó ordenats per Fermín Tomás de Lezaun, podríem situar el fur com a emanat de les corts de Montsó de 1551.²⁷⁷ El mateix fur, Francisco de Villalba el situa com a propi de les corts de 1564.²⁷⁸ Nosaltres ens inclinem per l'autoritzada paraula de Bernat de Montsoriu, més proper a la possible data dels esdeveniments, el qual en la seva *Summa* dels furs d'Aragó de 1589, no fa cap mena de referència al 1551 ni al 1564 i inclou el següent fur a les corts de 1585: *Que los naturales del Reyno de Aragón, puedan passar a las Indias, y gozen y puedan gozar de los officios, beneficios, prelacias y dignidades ecclesiasticas y seculares, y de las otras preeminencias y prerogativas, que los naturales del Reyno de Castilla gozan.*²⁷⁹

Pascual Savall i Santiago Penen, autors de l'obra *Fueros, Observancias y actos de Corte del Reino de Aragón*, coincideixen en el fet, que el fur citat, surt de les corts de 1585, sota la rúbrica següent: *Que los Aragoneses gozen de lo que los castellanos en Indias.*²⁸⁰

Tota una altra cosa fóra tractar d'assegurar si abans del fur els aragonesos ja tenien la possibilitat d'exercir càrrecs a les Índies. Sembla lògic de creure que aquesta eventualitat és real des de mitjan segle, des del moment que els fou aixecada la condició d'estrangers. En un altre punt ens hem referit al lleidatà Joan Despès, i el professor González Sansegundo, en un estudi recent, ens ha aproximat la figura de Martín de Espés, natural de Saragossa, que sembla que el 1553 va rebre de la Universitat d'Osca el grau de canons *in forma dignitatis* i en atenció a que S.M. lo ha nombrado *Deán de México por haber conquistado mucha tierra*. Tot plegat sembla indicar que, ja abans de 1585, com precisa l'autor indicat, el rei no devia tenir inconvenient a conferir oficis eclesiàstics als aragonesos destacats a Amèrica.^{280b}

El fur, per ser normativa legal exclusiva del regne d'Aragó, no serà

reconegut per les col·leccions de lleis i recopilacions d'Índies. Potser aquest extrem pot justificar que també el desconeguessin autors castellans com Hevia, Tanmateix, Solórzano i Veitia Linage se'n fan ressò. En tot cas, per als naturals del regne d'Aragó, el fur constitueix una ratificació inalterable de la seva admissió a Índies, basada en una normativa pactada que els fa beneficiaris de la conquesta, amb tracte d'igualtat amb els castellans.

¿I els catalans, valencians, etc., súbdits de la corona d'Aragó, però no del regne? Evidentment, el fur no els concerneix. En tot cas el reconeixement exprés del seu dret d'ésser present a les Índies es veurà de nou rubricat el 1596 per Felip II. En aquella data el rei respon a una consulta sobre els dubtes existents pel que fa a la procedència d'expulsar uns mallorquins de les Índies, expressant: *Está bien el haber suspendido el proceder contra las personas naturales de las islas de Mallorca y Menorca, que decís pretenden ser reservados por la Corona de Aragón*. El monarca aprova la conducta dels seus lloctinents a les Índies, en tant que distingeix que els balears no són estrangers, com ho podrien ser els súbdits sards, sicilians o napolitans, ja que són naturals de la corona d'Aragó, fet que no es pot acreditar dels altres, integrats en el Consell d'Itàlia, malgrat el passat catalano-aragonès que els vincula a la monarquia hispànica.

Però hi ha quelcom més que una ratificació del procedir d'una magistratura, en la disposició que estem analitzant. El rei aprofita la cèdula reial, per a fer una declaració expressa de quins dels súbdits de la seva extensa monarquia, tenen dret a ésser naturals d'Índies i no estrangers. I així ho precisarà: *Declaramos por extranjeros de los Reynos de las Indias, y de sus costas, puertos, e Islas adjacentes, para no poder estar, ni residir en ellas, a los que no fuesen naturales de estos nuestros Reynos de Castilla, Leon, Aragón, Valencia, Cataluña y Navarra, y las Islas de Mallorca y Menorca, por ser de la Corona de Aragón*.

Aquesta cèdula reial, la dicta Felip II quan ja porta anys essent rei de Portugal –el 1581 havia estat proclamat com a tal en les corts de Thomar–, i malgrat aquest fet no s'oblidarà d'especificar que «*asimismo declaramos por extranjeros a los portugueses*».²⁸¹ És clar que en el concepte felipista d'Espanya, dins de la monarquia universal que ell governa, no hi entra el regne de Portugal, i, a més, amb aquest text legal el monarca referma la permanent política de preven-

ció castellana envers la presència portuguesa a les Índies, que, com a conseqüència del tractat de Tordesillas, és, això no obstant, acceptada en el Brasil. Havia estat en virtut del tractat de Tordesillas que d'una manera malapta, i malgrat les advertències de Colom, s'havia fet córrer la línia dels territoris de domini castellà més enllà de les 370 lleugues a l'occident de les illes de Cap Verd, en un moment en què la cort castellana ignorava l'existència de terra ferma ultramarina a menys d'aquesta distància.

Amb els textos legals analitzats no hi ha dubte que els catalano-aragonesos eren reconeguts com a naturals de les Índies i que no hi havia ombra d'exclusió des de mitjan segle XVI. Ara bé, val la pena que ens preguntem si aquesta nova perspectiva en l'àmbit legal comportarà de fet una presència i influència més gran dels súbdits de la corona d'Aragó a ultramar. Creiem que no. La resistència del nacionalisme castellà a entendre que a les Índies n'hi podia haver d'altres que representessin el que era espanyol que no fossin castellans, era encara molt gran. Els naturals de Castella, principalment els seus líders, s'obren a la idea d'Espanya i per aquesta raó –la seva pròpia idea d'Espanya– estimulen la política unitària de la monarquia, però manquen molt de generositat per a poder-la fer efectiva a les Índies, per por de perjudicar els seus propis interessos. Pensem, a més, que la màquina de la monarquia universal hispànica és lentament acaparada pels castellans. Això fa que la voluntat de preconitzar una política a les Índies d'obertura de l'administració a tots els súbdits castellano-aragonesos, en perjudici dels castellans, es mogui amb dificultats.

Per a autors com Gil Pujol, no es coneix la repercussió que varen tenir les mesures com el fur de les corts de Montsó de 1585, que posava en mans aragoneses les magistratures indíanes i que va ser més tard complementat per un altre fur de les corts de Barbastre de 1626;²⁸² cal pensar, però, que foren gairebé nul·les, d'acord amb un comentari del comte de Monterrey a Felip IV.²⁸³

Sánchez Bella, en estudiar la reservació de places de justícia i de govern a les Índies a favor d'aragonesos, assenyala tanmateix que des de finals del segle XVI es nota que a poc a poc, hi ha un canvi respecte als naturals del regne d'Aragó. Segons aquest autor, diversos factors contribueixen a aquesta nova actitud: una més gran subjecció del regne a la monarquia, després dels coneguts fets al voltant d'Antonio Pérez el 1596; la tenaç política d'alguns dels consellers d'Aragó, en-

vers l'assimilisme del vell regne, del qual obtenen constants concessions en el segle XVII; la coneguda política integracionista del favorit de Felip IV, el comte-duc d'Olivares, i del mateix Felip IV, que per al govern civil i eclesiàstic de la monarquia tendeix a servir-se d'individus procedents d'Aragó.²⁸⁴

És evident que aquests factors que hem esmentat, són la base, tant de la important disposició de 1646, en virtut de la qual s'establí la reserva de places de justícia i de govern a les Índies i a Itàlia, com de la de 1678, que amplia aquesta reserva i prorroga el fur. Tanmateix, però, en virtut de l'escàs resultat que aquests mandats legals van produir, podem comprendre la sensació de rebuig, per part de la gran massa de castellans i de les seves *élites*, que varen experimentar els pocs catalans i aragonesos que varen pretendre ocupar llocs d'influència a les Índies durant els primers anys del descobriment. En tot cas, Sánchez Bella conclourà: *La actitud restrictiva y obstruccionista del Consejo y Cámara de Indias, que actúa abiertamente en favor de los naturales del Reino castellano y el abandono de la política integracionista de los reinos impulsada por el Conde-Duque de Olivares y secundada por Felipe IV, redujeron al mínimo los efectos de la mencionada reserva de plazas indianas a súbditos aragoneses.*²⁸⁵

Lalinde Abadía, per la seva banda, s'ha ocupat també d'aquesta mateixa qüestió: la reserva de places per als aragonesos a Índies. En bona part coincideix amb Sánchez Bella, però es referma especialment en el sentit que les reserves obeïen no tant a una política integracionista de la monarquia, sinó a una espècie de contrapartida per tal d'exercir el control sobre el regne d'Aragó, en virtut del qual es nomenen virreis estrangers –no aragonesos– per al seu govern i també com a recompensa per la participació d'Aragó en una unió d'armes amb Castella i altres regnes. *Esto significa que es lógico –dirà l'esmentat autor– que los monarcas hayan adoptado una postura negativa ante la gracia o merced que les ha sido arrancada, acreditada sobradamente en la interpretación restrictiva que hacen de la merced,* i conclou, coincidint amb Sánchez Bella, reconeixent que, si bé els aragonesos van aconseguir des del segle XVI el dret d'ocupar magistratures a les Índies, *este derecho fue de escasa efectividad real.*²⁸⁶

L'apreciació de Lalinde no és banal, i menys encara si la connectem amb l'objecte del nostre estudi. És bo constatar la poca efectivitat d'aquestes mesures, però també és important de poder distingir, si

tals mesures obeïen a una condescendència de la monarquia envers els seus regnes perifèrics o bé a uns principis preconitzats per la mateixa monarquia, per tal d'integrar tots els espanyols a la màquina de la seva administració i sobretot a la gran empresa indiana.

Nosaltres creiem, per la mateixa naturalesa del fur, que unes disposicions com les que hem analitzat i formulades a manera de fur o privilegi, han de néixer de la negociació i el regateig entre el rei i els poders dels estaments del regne. Si l'acció legislativa dels reis s'hagués limitat a consolidar els seus principis integracionistes, no hauria estat necessari l'instrument del fur pactat a les corts. I és precisament això el que detecta la fina sensibilitat jurídica de Jesús Lalinde. Ara bé, tampoc no podem descartar que en aquest àmbit especial, les coses fossin més fàcils perquè, en bona part, la monarquia sintonitzava amb les pretensions dels regnes perifèrics. Els aragonesos volien ésser presents a Itàlia i a les Índies, però la monarquia sabia que el secret de la seva fortalesa estava a incorporar a l'aparell de poder, les energies dels seus regnes, mitjançant el procés unificador que s'entreveia com a solució dels seus problemes.

Més ben dit, la superació per part dels catalano-aragonesos, del seu *status* com a estrangers a les Índies, i, en conseqüència, el fet de sentir-se com si en fossin naturals i integrats plenament a l'empresa americana, ha de connectar-se amb el fenomen paral·lel del debilitament de les diferències entre la gent dels diversos antics regnes de la monarquia. Fets que s'ajusten al nou concepte de súbdit d'aquesta monarquia i que és estimulat per les noves orientacions de l'absolutisme monàrquic, preconitzador de l'anomenat Estat modern.

VI. El nou concepte de natural d'Espanya o espanyol, gestat pel dret indià i a base de la política integradora de la monarquia

Ésser espanyol, a principis del segle XVI, era una categoria assumida en el concert internacional europeu. Es podia parlar i es parlava ja aleshores d'espanyols, de francesos o d'italians, i les noves monarquies, de les quals alguns d'aquests pobles eren súbdits, procuraven proporcionar-los la trama institucional necessària perquè tals categories adquirissin un valor o una justificació jurídica sota l'empara de l'Estat creat per elles.

Precisament per aquest motiu, o sigui, d'acord amb les exigències de l'anomenat *Estat modern*, s'obre pas lentament el concepte de *súbdit*, que més tard, amb l'adveniment del món liberal, coneixerem amb la denominació de *ciutadà*. No serà el mateix un súbdit que un ciutadà, però evidentment la categoria de súbdit haurà estat el gran invent amb el qual se situarà en pla d'igualtat tots els naturals d'una monarquia en relació amb els seus sobirans. Tot això ens serveix per a comprendre, com a mesura que l'Estat modern adquireix cada cop més una gran cohesió en el vell solar hispànic i s'esfumen els regnes que l'integren, i debilitant-se els poders autonòmics respectius, la categoria o *status* de súbdit de la monarquia pren una identitat diferent, que acaba coneixent-se amb el nom d'*espanyol*.

Ara bé, de moment, a partir dels Reis Catòlics i malgrat el procés que varen iniciar cap a la unitat espanyola, ésser espanyol aleshores en el conjunt de *les Espanyes* serà una pura accepció geogràfica, amb la qual aquesta gent es podrà distingir dels francesos o dels alemanys, per exemple, però de cap manera no serà una categoria jurídica, ni tan sols política. Pensem que també eren súbdits dels Reis Catòlics els napolitans i no per això eren anomenats espanyols, malgrat la vinculació que tingueren amb la corona d'Aragó. Hem observat, unes pàgines abans, els dubtes que es presentaven si els mallorquins i menorquins havien d'ésser considerats com a estrangers a Amèrica o no, quan aquests dubtes ja no existien per als catalans i aragonesos. I és que el que determinarà el concepte d'*espanyol* no

serà la condició de súbdit de la monarquia. Per què han de ser espanyols els mallorquins i no els sards? S'argumentarà que aquests darrers es trobaven més aprop d'Itàlia i que en aquell temps pertanyien al Consell d'Itàlia, dins de l'organització polisinodal de la monarquia hispànica. Però també és cert que Sardenya, des del segle XVI, girava sota la influència de la corona d'Aragó.

Però si sota la rúbrica d'*espanyols* no podem agrupar tots els súbdits de la monarquia que els uneix, sinó únicament els naturals dels vells regnes integrats a les corones de Castella-Lleó i d'Aragó, tampoc amb aquesta rúbrica no podem establir una categoria jurídica comuna, un *status* d'*espanyol*, reconegut en els ordenaments jurídics dels regnes integrats a aquestes corones. En l'ordenament jurídic castellano-lleonès, el que acredita la seva condició de natural d'aquests regnes enfront de la d'estranger, sigui per naixement o naturalització, és el seu vincle amb Castella-Lleó. No existeix una tercera categoria jurídica supranacional, que seria la d'espanyol, que es pogués contraposar a la d'estranger. El mateix passa a la corona d'Aragó, però amb una particularitat, afegida com a resultat de l'estructura federal que l'integrava: que un català era també estranger a Aragó o a València i viceversa.²⁸⁷

Per això és precisament a les Índies i segons unes circumstàncies diferents on sorgirà el nou *status* o categoria jurídica d'espanyol. Gradualment i durant tot el segle XVI s'obrirà pas l'acceptació d'espanyol, que transcendeix a castellans i aragonesos i atorga als nadius de les dues corones, uns drets i unes obligacions que els són comuns.

Però abans de passar a l'anàlisi de la normativa legal que consolida l'*status* d'*espanyol* a les Índies, cal constatar que anteriorment a aquesta norma, ja es va anar manifestant un clima d'opinió que va fer que aquest terme s'anés utilitzant cada vegada amb més assiduitat. Als nous territoris, se'ls adjudicà noms com La Española, Nueva España, etcètera, sense perjudici que també hi hagués noms que evocuessin el particularisme dels vells regnes, com Castilla del Oro, Nueva Andalucía, i fins i tot Nueva Cataluña, quan ja en el segle XVII es produí l'esdeveniment colonitzador del català Joan Orpí.²⁸⁸

Ja un contemporani del descobriment, el català Jaume Ferrer de Blanes, en una carta a l'Almirall, dirigida a la Hispaniola, posarà de manifest el sentit totalitzant de l'empresa indiana a favor del conjunt

de la monarquia i del que és hispànic, quan va escriure: *tengo esperanza que serán [els descobriments] a gran servicio de Dios y bien de toda la Christiandad especialmente desta nuestra Spania*.²⁸⁹

Malgrat aquest sentit o visió oberta de l'empresa, quan, per una provisió del 19 d'octubre de 1514, el rei Ferran autoritzi els col·nitzadors de la Hispaniola a casar-se amb indígenes –*mugeres naturales desa ysla syn caer ni yncurrir por ello en pena alguna*– no ho farà pensant en la generalitat de súbdits hispànics que resideixen allà, sinó en *los naturales destos Reynos de Castilla*. D'aquest fet, se'n poden donar diverses explicacions, però en tot cas, el terme *espanyol* per tal de possibilitar una legislació que l'accepti, que hauria estat tan oportuna en una ocasió com l'esmentada, resulta prematur. Haurérem d'esperar més d'una dècada perquè s'hagi convertit en categoria jurídica.

A més, cal que ens preguntem si, quan els castellans d'aquests primers temps de la conquesta empren el terme *espanyolitzar*, volen dir quelcom més que *castellanitzar*, ja que moltes vegades exterioritzant una tendència tradicional, identifiquen Castella amb Espanya. Així, Nicolás de Ovando, en recomanar als reis l'adopció de mesures per a espanyolitzar els indis, es referirà al model d'*un hombre labrador de razonable saber de los que en Castilla viven*.²⁹⁰

Tanmateix, els mateixos castellans i naturalment la monarquia superaran aviat aquesta actitud. Tal com ha indicat Moerner, si en un principi l'acceptació *espanyol* va tenir un sentit restrictiu, ja en el tercer quart del segle XVI i a partir del XVII s'usà d'una manera més àmplia.²⁹¹ Carles I, dirigint-se als funcionaris de Castilla del Oro el 1525, els expressarà el desig que els indígenes d'aquell territori formin una població, *de la misma manera que viven los cristianos españoles*.²⁹² I aquesta identificació del terme *espanyol* en contraposició a indígena, que inclourà criolls i peninsulars, i possiblement també mestissos, sobretot si són legítims, és evident en autors com López de Velasco, que en la seva obra geogràfica de les Índies des de la perspectiva de 1574, es referirà a Espanya, als espanyols i a la gent d'arrel hispànica, amb la sola exclusió dels portuguesos.²⁹³

Una resposta de l'emperador Carles al Consell d'Indies, datada el 30 de juny de 1549, situa altre cop la mentalitat imperial en el sentit que indiquem, vist que es recorda al Consell que tots els estrangers que es proposin de passar a les Índies hauran de comparèixer ells ma-

teixos davant la Casa de Contractació, i alhora s'instrueix els funcionaris de la Casa esmentada perquè «*encuentren excusas a fin de no conceder permiso sino a los españoles*».^{293b}

Es, doncs, ben clar que la immensa empresa de les Índies, malgrat els comprensibles recels nacionalistes de Castella, aviat col·loca sota la mateixa òrbita –la d'*espanyols*– els castellans, catalans i aragonesos. Vegem, per tant, a continuació, l'acció legislativa de la monarquia per consolidar el nou *status* d'*espanyol* a les Índies.

Encara que el títol de monarquia d'Espanya, com bé recorda Salazar de Mendoza, encarregat de fundar en dret la justícia amb què es posseïa Portugal, no és adoptat fins el regnat de Felip II,²⁹⁴ no hem d'esperar aquest regne per a veure afermat l'*status* d'*espanyol* en l'àmbit indià. Veurem que la primera disposició legal en què s'utilitza aquest terme és dictada el 1526 per Carles I, el qual, en obrir les Índies a tots els súbdits del seu imperi i conscient, per tant, que hi aniran a residir europeus de diversa condició, circumscriu als indis o espanyols vassalls seus, el dret de l'extracció a les mines dels metalls preciosos: *que todas las personas, de cualquier estado, condición, preeminencia o dignidad, Españoles e indios, nuestros vasallos, puedan sacar oro, plata, azogue y otros metales [...] en todas las minas que hallasen*, i estableix tot seguit les condicions per a l'ús de tal facultat.²⁹⁵

Uns quants anys més tard, el 21 de maig de 1534, és el mateix cèsar Carles qui torna a distingir, entre tots els seus diferents súbdits, els que són espanyols; és a dir, nadius dels regnes hispànics, per atorgar-los la important facultat de navegar a les Índies com a pilots. Ho disposarà així: *Ordenamos y mandamos, que los maestros de navios, que fuesen a nuestras Indias, sean* [fixem-nos que en aquesta ocasió, segurament per ésser més precís, no utilitza el terme *espanyols*, però s'hi circumscriu, la qual cosa és tant o més important] *naturales de estos Reynos de Castilla, Aragón, Navarra, y personas suficientes, y examinados por el Piloto Mayor y cosmógrafos, com está ordenado en el título antecedente*.²⁹⁶

La qüestió de la navegació a les Índies, les rutes de les quals es guarden gelosament, és molt important. L'Emperador no confia en cap dels seus súbdits, autoritzats des del 1525 a passar a les Índies, sinó únicament en els seus espanyols. S'ha transcendit l'univers castellà, però s'ha posat una tanca a la resta dels súbdits europeus, com els fla-

menes, els alemanys o els italians. Una cosa és anar a les Índies i l'altra participar dels secrets de la seva navegació. Per alguna cosa quan Americo Vespucio, florentí, va passar al servei de la Casa de Contractació, rebé de la reina Joana, carta de naturalesa *destos mis reinos de Castilla y de León* amb la qual cosa superava la seva condició d'extranger.

Sis mesos després de la disposició ressenyada, l'11 de desembre de 1534, de nou ordenarà sobre aquesta qüestió: *El Piloto mayor y cosmógrafos de la Casa no examinen Piloto, ni maestro, si no presentase primero testimonio signado de Escrivano publico, por donde conste de la vezindad de estos Reynos, y si lo quisiere probar por testigos, presente y de información ante el Presidente y jueces de la Casa, con testigos bastantes, y con estos recaudos acuda al Piloto mayor y cosmógrafos, para ser admitido a examen; y si fuese natural de estos Reynos* [ve ara la precisió que demostra com s'ha ampliat el concepte d'*aquests Regnes* que abans només comprenia Castella i Lleó] *de Castilla, Aragón y Navarra, y verificase que es casado, y tiene en ellos su mujer y morada, y si fuese soltero tuviese vezindad por el tiempo necesario para poder tratar y contratar en las Indias, sea admitido a examen, y siendo a propósito désele despacho*.²⁹⁷

Vénen aleshores unes altres disposicions noves, que es continuen referint al nou *status* d'*espanyol* i que impliquen l'acompliment de funcions de confiança de la corona. A mitjan segle XVI ja no es pot dir que espanyol sigui sinònim de castellà, encara que la llengua de Castella –el castellà– com a llengua espanyola s'hagi transformat en llengua oficial de la monarquia pel que es refereix a les relacions internacionals. Per exemple, en el delicat assumpte de les ordres i comunicacions de l'administració –que sempre es tramet a través de personal del qual es coneix la lleialtat– amb data del 9 de juny de 1543 s'establirà: *los correos de a pie y de a caballo, que el correo mayor tuviese para bazer los viajes, han de ser naturales de estos Reynos y de confianza, porque ordinariamente se les fian pliegos y despachos de mucha importancia*.²⁹⁸

Això no obstant, el 7 de març de 1551, de la mà de la reina governadora, firmada a Valladolid, possiblement amb la pressió dels elements més recalitrants del nacionalisme castellà, apareix una cèdula reial que enfosqueix el procés integrador que estem estudiant i per la

qual, en oberta contradicció amb el clima instaurat en dècades passades, disposa *que los maestros que de aquí adelante fueren en los navios a las dichas nuestras Indias, sean marineros e naturales de estos nuestros Reynos y señoríos de la Corona de Castilla*.²⁹⁹

¿Això vol dir que s'ha fet marxa enrera en la integració dels catalano-aragonesos? Creiem que no. Que només s'ha cedit momentàniament. Seria arriscat pensar que es tractés d'un propòsit de canvi mediat i ferm. Recordem que va ésser per aquestes dates que Felip II, seguint el criteri del seu pare, va reconèixer expressament el dret dels nadius de la corona d'Aragó a passar a Amèrica. Precisament, en una altra cèdula reial datada el 1561, deu anys després, precisarà que el motiu de les mesures restrictives establertes anteriorment respecte a l'examen de pilots per a les Índies, es fonamentava en el fet que *se examinaven muchos portugueses y extranjeros de estos Reynos*.³⁰⁰ I això ho aclareix en un moment en el qual ell mateix ha reconegut que els aragonesos no són estrangers a les Índies.

En tot cas, quan el següent primer de maig Felip reitera tot el que s'ha ordenat per tal *que no passen extranjeros a las Indias*, fa la precisió que es consideren com a tals, sense que es pretengui que aquesta relació sigui exhaustiva, *los Ginouveses y Lauanticos y Flamencos y Alamanes*.³⁰¹ I poc després, el 1552, en unes noves ordenances per a la Casa de Contractació, tornarà a referir-se a l'*status* d'espanyol: *Otro si mandamos que ninguna persona de estos nuestros Reynos y Señoríos de España, ni de fuera de ellos, [la referència a dues categories –espanyols i estrangers– és clara] no puedan pasar a las dichas nuestras Indias y Tierra firme, aunque sean como nuestros pilotos o marineros, ni para vivir, ni para tratar, ni comerciar en las dichas nuestras Indias, sin que para ello tengan nuestra lizencia*.³⁰²

Els dubtes semblen definitivament aclarits a partir de 1563, ja que per una cèdula reial del 18 de març, recollida com a llei XV del títol XXIV, llibre IX de la *Recopilación de Indias*, s'estableix el següent: *que los maestros de Navios, que fuesen a nuestras Indias, sean naturales de estos Reynos de Castilla, Aragón y Navarra, y personas suficientes y examinadas por el Piloto mayor*.³⁰³ L'anterior disposició de 1551, ressenyada per Encinas en el seu *Cedulario*, ja no figura recollida en la Recopilació. Des de feia un quant temps havia deixat d'ésser dret vigent.

Pocs anys després, per una cèdula reial del 12 de novembre de

1566, el rei Felip establí les condicions que els pilots de la carrera d'Índies havien de reunir per a ser admesos als exàmens, i entre aquestes prescriu la de *su naturaleza de estos Reynos de Castilla, Aragón y Navarra*.³⁰⁴

I en darrer terme, fixem-nos que quan el 4 de desembre de 1572, s'estableix que a la Casa de Contractació hi hagi càtedra de Cosmografia, es determina que l'art de la navegació *se enseñe a los que quisieren aprender, con que no sean extranjeros, sino naturales de estos Reynos de la Corona de Castilla, Aragón y Navarra*.³⁰⁵ És clar, en el moment en què es legisla, és a dir, els primers anys del darrer quart del segle XVI, que hi ha dues categories d'europèus a les Índies que es distingeixen clarament: els espanyols, o sigui, els naturals de Castella, Aragó i Navarra, i els estrangers, entre els quals es troven, no, òbviament tan sols els estranys a la monarquia, sinó també aquells altres que, tot i ser-ne súbdits, no tenen la categoria anterior d'espanyols, com els flamencs, italians o portuguesos.

VII. Conclusions

Primera

L'estudi, en sentit crític, de l'exclusió catalano-aragonesa, des del punt de vista tradicional i abans d'avaluar els límits exactes de la seva duració, exigeix el coneixement dels qui varen poder imposar-la i les raons per haver-ho fet.

Queda clar que l'exclusió deriva dels únics que tenien dret a imposar-la, que eren els reis Isabel i Ferran, investits senyors dels nous territoris oceànics pel papa Alexandre VI, amb un específic mandat pontifici que heretarien els successors dels reis de Castella-Lleó. Mandat que sembla que sobri i tingui poc sentit, però que en qualsevol cas serveix perquè no hi hagi dubtes sobre el destí dels nous territoris com a ampliació ultramarina dels dominis territorials castellano-lleonesos.

La decisió, malgrat la seva aparença arbitrària o d'ésser producte de la improvisació, adquireix sentit per poc que ens hi endinsem una mica. Està en concordança amb una intencionalitat constantment expressada pels monarques, que té el seu origen en les capitulacions de Santa Fe i en el nomenament de Colom com a almirall de Castella en el mar oceà. Quant a la seva fonamentació, la qual ha originat diverses tesis, pot ser que es trobi principalment en el desig dels Reis Catòlics de retornar a Castella la seva vocació atlantista, una vegada acabada la reconquesta en terra ibèrica; també la necessitat d'oferir a Portugal, que aleshores era mestressa de fet i de dret de l'oceà, uns arguments sòlids que avalessin les seves ambicions, que només des d'una perspectiva castellana se li podien contraposar. Era Castella i no Aragó la que disposava d'un vessant litoral atlàntic i fins i tot d'unes illes a l'oceà: les Canàries o Afortunades.

Segona

La incorporació de les Índies Occidentals a Castella, tancant així el pas a un condomini castellano-aragonès o a un repartiment dels nous territoris, que haurien permès més endavant una nova Castella i un nou Aragó a ultramar, té unes conseqüències transcendents fàcilment distingides en diversos àmbits. En el polític-administratiu, és clar que la filosofia dominant, els instruments jurídics i humans –funcionaris– que s'utilitzaran per a construir l'aparell de poder indià, seran purament assumpte de la tradició castellana de la baixa Edat Mitjana, pràcticament amb tots els seus avantatges i defectes. Això no vol dir que no es produeixin certs particularismes quant al sistema de capitulacions i a la creació dels virregnats. Per que fa a la repoblació, és evident el propòsit reial de repoblar els nous territoris amb súbdits castellans, encara que, en principi, sense excloure'n estrangers i menys encara súbdits de la corona d'Aragó. Conseqüentment, es transferiran al Nou Món, a més de les estructures castelles de poder, els seus elements culturals, com la llengua i els costums. En tot cas, l'operació repobladora s'acompleix, sense que hi hagi cap mena de rivalitat amb possibles aspiracions aragoneses, ja que en principi el repoblament dels nous territoris no ofereix cap atractiu i s'ha de fer concedint avantatges i concessions a uns castellans que, malgrat les seves necessitats d'expansió demogràfica i el seu proverbial esperit d'aventura, miren amb recel la nova experiència indiana, mentre que els catalano-aragonesos continuen mantenint els seus objectius expansionistes i de domini de la conca mediterrània.

L'examen detallat del procés repoblador, mostra que en la pràctica no hi va haver exclusió o rebuig catalano-aragonès, sinó que el que hi va haver per part d'aquests països, que, contràriament al que passava a Castella, patien un dèficit demogràfic, fou purament una inhibició. També s'ha de tenir en compte que, quan des de 1501, s'instaurà una política contrària al pas d'estrangers a les Índies, entre els quals eren inclosos els catalano-aragonesos, la inhibició inicial d'aquests probablement s'incrementà, ja que des d'aleshores, al risc de l'emigració, s'hi sumarien les dificultats d'integrar-se a un àmbit cultural que no era el seu i en el qual no passaven de ser gent tan sols tolerada.

Finalment, en l'àmbit econòmic, l'adscripció de les Índies a la corona de Castella, determina que només els seus nadius puguin benefi-

ciar-se del tràfic mercantil amb les noves terres. El comerç indià, que en principi es configura exclusivament pel benefici de la monarquia, aviat es transforma, per incapacitat de la seva burocràcia, en un privilegi exclusiu i generalitzat dels súbdits castellans. Aquest monopoli castellà deixarà d'exercir-se, només excepcionalment, per raó del sistema de llicències als estrangers i per la política d'obertura de Carles V per a tots els súbdits del seu regne, iniciada el 1525 i closa el 1538. Els catalano-aragonesos, com a estrangers, es veuran afectats pel monopoli comercial castellà fins que a mitjan segle XVI, en ser equiparats com a *espanyols*, amb la mateixa condició que els castellans, a les Índies, això els permetrà d'exercir el comerç indià, sense més entrebancs que el control del port de Sevilla, imposat a tots els súbdits de la monarquia hispànica.

Tercera

Malgrat el fet innegable de la incorporació de les Índies a la corona de Castella, no es pot dir que els catalano-aragonesos queden absolutament fora de l'empresa indiana. En tot cas, tot i tenir en compte la inicial aventura atlàntica dels catalans i mallorquins a les Canàries el segle XIV, és Castella a finals del segle XV la que posseeix els mitjans tècnics –les caravel·les– i l'experiència atlàntica, enfront d'una Catalunya replegada en la Mediterrània. Des d'aquests supòsits, ens sorprèn la notable presència de catalans en el segon viatge colombi, presència discontinuada, que pot explicar-se tant per la decepció que va produir l'empresa en la seva etapa antillana, com per les immillorables perspectives que en aquells anys, s'obriren als catalans, amb la conquesta del regne de Nàpols i les importants places del nord d'Àfrica.

En vista dels comentaris tendenciosos dels cronistes castellans del descobriment i malgrat l'actitud dels reis que en cap moment no van obstaculitzar expressament el pas a Amèrica dels catalano-aragonesos, queda clar que va existir la invenció d'una certa «llegenda negra» respecte a Catalunya, que tenia per finalitat alimentar l'exclusivisme castellà, destacar les virtuts dels seus conqueridors i enaltir l'empresa sota el seu domini.

Malgrat tot el que hem exposat, Catalunya no queda mai al marge

de la colonització i aporta testimonis interessants d'una presència activa en el Nou Continent, una presència que augmenta a mesura que fracassen, amb la pressió turca, els seus objectius anteriors de domini mediterrani.

Des d'aquests supòsits, la tesi de l'anomenada exclusió pregonada per Fernández de Oviedo i ratificada per Herrera, en fer al·lusió a una ordenança dirigida a prohibir el pas a les Índies als catalano-aragonesos, que en tot cas no és altra que la de 1505, prohibint el pas als estrangers, exigeix matisos precisos: cap català que ho sol·liciti no es veurà rebutjat com a persona prohibida en la carrera d'Índies, com bé ho demostren els expedients de llicències; i en el comerç, malgrat l'exclusivisme castellà, els catalans sempre tindran obertes les rutes del Nou Continent, encara que hagin de pagar prèviament les llicències a la monarquia, que en virtut d'elles tenia establert un saludable sistema de recursos financers.

Resumint aquestes consideracions i pel que es refereix als obstacles a l'emigració i al comerç català a les Índies, s'han de tenir en compte els fets següents: *a)* el rebuig lògic, des de l'òptica absolutista de la monarquia, d'una presència institucional catalana en els nous territoris; *b)* la condició d'estrangers amb la qual els catalans havien d'actuar en el Nou Món fins al 1555; *c)* la dinàmica iniciada pel fet del testament de la reina Isabel, que es concretà en l'exclusiva comercial castellana a les Índies; i *d)* la manca, en l'àmbit català, tant de factors que podien impulsar l'emigració i que constituïen els condicionaments econòmics, polítics i religiosos, que sí que eren propis de Castella, com de factors d'atracció propagant la imatge popular de l'empresa, que també existien en l'àmbit castellà.

Quarta

L'anomenada exclusió, matisada pels fets històrics, adquireix consistència legal a partir d'una ordenança: aquella, tal com diu el cronista Herrera, *que prohibe que no puedan pasar a las Indias sino los naturales de la Corona de Castilla*. Ara bé, aquesta ordenança, seguint les referències del mateix Herrera, no havia d'ésser pas expressament dirigida als catalans com a persones prohibides. Tenint en compte tals circumstàncies i concordant amb les instruccions a Ovando de 1501,

no és altra que l'establerta per a la Casa de Contractació el 1505, que ordena *no pasen a las Indias ningunos extranjeros so las penas de la prematica*. Herrera no menteix, ni tampoc s'inventa una disposició prohibitiva, però omet la circumstància que tal disposició legal seria suprimida temporalment per Carles V i, definitivament, a partir de 1555, per Felip II.

Cinquena

L'estudi de l'exclusió ha de connectar-se amb el de la consolidació de l'*status d'espanyol*, desconegut en els diversos ordenaments jurídics hispànics de gènesi medieval. L'exclusió desapareix en imposar-se la condició jurídica d'espanyol precisament en el dret indià. Avançat el segle XVI, la República d'Indis conviurà a Amèrica amb la República d'Espanyols, que no són merament els castellans, sinó tots els naturals dels regnes de Castella i d'Aragó emigrats a les Índies. El procés és lent i zigzaguejant. S'inicia amb les cèdules reials del 21 de març i de l'11 de desembre de 1534, i culmina amb la cèdula reial del 31 d'abril de 1564, la qual només reconeixerà com a estrangers a les Índies els que *han ydo de fuera de estos Reynos de Castilla y de Aragón*.

NOTES

1. LÓPEZ DE GÓMARA, Francisco: *Historia General de las Indias*. Edic. Madrid, 1922, vol. I, pàg. 44.
2. L'esmentat autor, dirigint-se als seus monarques els Reis Catòlics, escriurà: *Havent escrit en deu llibres la història gairebé oblidada de la Península Ibèrica, a qui millor i més dignament la vaig poder consagrar que a vosaltres, Ferran i Isabel, sereníssims monarques d'Aragó i Castella? En pujar al tron dels vostres pares i progenitors heu tornat amb el vostre llaç matrimonial a les Espanyes Citerior i Ulterior aquella unitat que des del temps dels romans i dels visigots havia perdut*. Vegeu TATE, Robert B.: *Joan Margarit i Pau, Cardenal i Bisbe de Girona*. Barcelona, 1976, pàg. 288.
3. SUÁREZ, Lluís: *Fundamentos de la unidad española ante la integración de América*. Piura, 1984, pàg. 122.
4. Recordem que serà Felip II, a partir de mitjan segle XVI, el primer monarca que s'autotitula rei d'Espanya, en un clar procés cap a la unitat dels antics regnes de la monarquia. Però en aquest procés no hi ha dubte que, malgrat el sentiment castellà d'exclusivitzar el terme *espanyol*, també els catalano-aragonesos tenen consciència de ser-ho. Cristòfol Despuig, a principis del segle XVI, després d'insistir que Espanya és una unitat plural, es doldrà d'haver de reconèixer: «la major part dels castellans gosen dir públicament que aquesta nostra província [Catalunya] no és Espanya y por ço que nosaltres no som veraders espanyols». Vegeu SOLERVICENS I BO, Pep: *Els Països Catalans i Espanya: ser o no ser*. València, 1988, pàgs. 38 i 39.
5. Vegeu BRAVO-VILLASANTE, Carmen: *La maravilla de América. Los Cronistas de Indias*. Madrid, 1985, pàg. 8.
6. GÓMARA, López de, obra cit., pàgs. 258 i 259.
7. Fins al 1555, correspon al Consell Suprem d'Aragó el coneixement i la gestió, no tan sols dels assumptes dels territoris d'Aragó, València, Catalunya, Mallorca i Sardenya, sinó també de Sicília i Nàpols, tots ells pertanyents a la corona aragonesa. Tanmateix, en crear-se en la data indicada el Consell d'Itàlia, es trenca la tradicional estructura orgànica i s'estableix l'hegemonia castellana a Itàlia, iniciada en temps de Ferran el Catòlic. Ferran Soldevila recordarà: «Malgrat les protestes que va suscitar la intrusió, Ferran va nomenar prohoms castellans com a virreis de Sicília i Sardenya, i, lluny de cedir davant les protestes, va desoir-les constantment, i va persistir en la seva conducta no sols en la nominació dels virreis, sinó d'altres oficials inferiors. I fins i tot els ambaixadors per a les qüestions d'Itàlia —qüestions privatives de Catalunya-Aragó— són sovint castellans». Vegeu SOLDEVILA, F.: *Història de Catalunya*, II. Barcelona, 1962, pàg. 851.
8. RAMOS, Demetrio: *La aparente exclusión de los aragoneses de las Indias: una medida de alta política de D. Fernando el Católico*, dins *Estudios del Departamento de Historia Moderna de la Facultad de Filosofía y Letras*. Saragossa, 1967, pàg. 9.

9. FERNÁNDEZ DE OVIEDO, Gonzalo: *Historia General y Natural de las Indias*, primera part, llib. III, cap. VII, vol. I, Ed. Madrid, 1851, pàg. 74.
10. LÓPEZ DE GÓMARA, obra cit., pàg. 167.
11. HERRERA, ANTONIO: *Historia General de los hechos de los castellanos en las islas y tierra firme del mar océano*. Década V, llib. V, cap. VI, vol. X. Madrid, 1952, pàgs. 369-370.
12. VEGETI ENCINAS, Diego: *Cedulario Indiano*. Madrid, 1596, llib. I, pàg. 440.
13. LÓPEZ DE VELASCO, Juan: *Geografía y descripción universal de las Indias*, Ed. Madrid, 1971, pàg. 19.
14. HEVIA BOLAÑOS, Juan: *Curia Filipica*, vol. II, llib. I, cap. I. Ed. Madrid, 1825, pàg. 278.
15. OTS CAPDEQUI, JOSÉ MARÍA: Pròleg a la *Política Indiana* de Solórzano Pereyra. Madrid, 1930, pàg. III.
16. SOLÓRZANO Y PEREIRA, Juan: *Política Indiana*, vol. II, llib. IV, Buenos Aires-Madrid, 1930, pàgs. 201-300.
17. CAILLER-BOIS, Ricardo: Pròleg a *Norte de Contratación...* de Veitia Linage. Buenos Aires, 1945.
18. VEITIA Y LINAGE, JOSÉ: *Norte de Contratación de las Indias Occidentales*. Llib. I, cap. XXXI. Buenos Aires, 1945, pàgs. 327-331.
19. ENCINAS, obra cit., llib. I, pàg. 450.
20. ANTÚNEZ Y ACEVEDO, Rafael: *Memorias históricas sobre la legislación y gobierno del comercio de los españoles en sus colonias de las Indias occidentales*. Madrid, 1797, pàg. 269.
21. ARGENSOLA, Bartolomé Leonardo: *Primera parte de los anales de Aragón, que prosigue los del Secretario Gerónimo Çurita desde el año MDXVI del nacimiento de nuestro Redentor*. Saragossa, 1630, pàg. 99.
22. DORMER, Diego José: *Explicación histórica de las inscripciones de los retratos de los reyes*. Saragossa, 1680.
23. DORMER: *Anales de Aragón desde el año 1525 hasta el de 1540*. Saragossa, 1697, llib. II., cap. 41.
24. MIR NOGUERA, Miguel: *Influencia de los aragoneses en el descubrimiento de América*. Palma, 1892, pàg. 86.

25. SERRANO SANZ: *Orígenes de la dominación española en América*. Madrid, 1918, pàgs. CLII i següents.
26. BATLLORI, Miquel: *Pre-descubrimient, descubrimient i període colombi*, dins *Primeres Jornades d'Estudis Catalano-americans*. Barcelona, 1984, pàg. 135.
En línia amb el que assenyalava Batllori en data recent, ha aparegut el treball d'Andrés Martín donant compte de la troballa d'una ordre de pagament d'1.140.000 maravedissos, que correspon a la suma lliurada el 5 de març de 1492 pel tresorer de la butlla de croada de la diòcesi de Badajoz a Luís de Santàngel, el qual l'havia avançat com «la paga de tres carabelas que mandaron ir de armada a las Indias y para pago de Cristobal Colón que va en ellas». VEGETI ANDRÉS MARTÍN, MELQUIADES, *El dinero de los Reyes Católicos para el descubrimiento de América, financiado por la diócesis de Badajoz*, Madrid, 1987.
27. IBARRA, Eduardo: *¿Por qué inició Castilla la colonización española de América?*, dins *Revista de la Universidad de Madrid*, II (1942), pàg. 3-62.
28. BOFARULL Y DE BROCA, Antonio de: *Historia crítica de Cataluña*, llib. VI. Barcelona, 1877, pàg. 406.
29. BALAGUER, VÍCTOR: *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón*, III. Barcelona, 1882, pàg. 668.
- 29b. VEGETI CARRERAS VALLS, R.: *Catalunya descobridora d'Amèrica*. Barcelona, 1921.
30. SANPERE I MIQUEL, S.: *Barcelona en 1492*, dins *Ateneo Barcelonés. Centenario del descubrimiento de América. Conferencias leídas sobre el estado de la Cultura española y particularmente catalana en el siglo xv*. Barcelona, 1892, pàg. 289.
31. *Ibidem*.
32. ROVIRA I VIRGILI, A.: *Història Nacional de Catalunya*, IV. Barcelona, 1934, pàgs. 146-147.
33. SOLDEVILA, Ferran: *Història de Catalunya*, II. Barcelona, 1962, pàg. 857.
34. SÁNCHEZ ALBORNOZ, Claudio: *La Edad Media Española y la empresa de América*. Madrid, 1983, pàg. 98.
35. RAHOLA, Frederic: *El comercio de Cataluña con América en el siglo xviii*. Barcelona, 1931, pàg. 13.
36. DELGADO RIBAS, JOSÉ MARÍA: «América y el comercio de Indias en la Historiografía catalana (1832-1978)», dins *Boletín americanista*. Barcelona, 1978, pàg. 182.
37. ROMEU DE ARMAS, ANTONIO: «Colón en Barcelona», dins *Anuario de Estudios Americanos*, I. Sevilla, 1944, pàg. 73.
38. VICENS VIVES, Jaume: *Els Traslàmars*. Barcelona, 1957, pàg. 242.

39. VILAR, Pierre: *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, vol. II. Barcelona, 1973, pàg. 249.

40. *Ibidem*.

41. *Ibidem*, pàg. 250.

42. KONETZKE, Richard: «Legislación sobre inmigración de extranjeros en América durante la época colonial», dins *Revista Internacional de Sociología*, juliol-desembre 1945. Madrid, pàgs. 276-277.

43. *Ibidem*.

44. ASPURZ, Lázaro: *La aportación extranjera a las misiones españolas del Patronato Regio*. Madrid, 1944, pàgs. 39-40.

45. *Ibidem*.

46. BORGES MORAN, Pedro: *El envío de misioneros a América durante la época española*. Salamanca, 1977.

47. RAMOS: *La aparente exclusión...*, pàg. 21.

48. VILA I COMAPOSDADA, Marc-Aurèli: *Intervenció catalana a Amèrica*. Barcelona, 1987, pàg. 45.

49. OTTE, E.: «Los comienzos del comercio catalán en América», dins *Homenaje a Jaime Vicens Vives*, vol. II. Barcelona, 1967, pàgs 459-480.

50. MOLAS RIBALTA, Pere: *Los Gremios barceloneses en el siglo XVIII*. Madrid, 1970; *Economía i Societat al segle XVIII*. Barcelona, 1975; *Comerç i estructura social a Catalunya i València als segles XVII i XVIII*. Barcelona, 1977.

51. MARTÍNEZ SHAW, Carlos: «Catalunya i el comerç amb Amèrica, final d'una llegenda», dins *L'Avenç*, 15 (1979), pàgs. 19-23; «El comerç català del Mediterrani a l'Atlàntic», dins «*El comerç entre Catalunya i Amèrica (segles XVIII-XIX)*». Barcelona, 1986, pàgs. 23-26. «Sobre el comerç català amb Amèrica al segle XVI», dins *Segones Jornades d'Estudis Catalano-americans*. Barcelona, 1986.

52. MARTÍNEZ SHAW: *Cataluña en la carrera de Indias*. Barcelona, 1981.

53. VEGU MARTÍNEZ SHAW: *El comerç català...*, pàg. 27.

54. *Ibidem*.

55. *Ibidem*.

56. MADURELL MARIMON, J. M.: «Notas sobre el antiguo comercio de Barcelona con las islas Canarias y de Santo Domingo», dins *Anuario de Estudios Atlánticos*, vol. III (1957), pàgs. 563-592.

57. SANCHE DE SOPRANIC, H.: «Las naciones extranjeras en Cádiz durante el siglo XVII», dins *Estudios de Historia Social de España*, vol. IV (1960), núm. 2, pàgs. 639-877.

58. GARCÍA FUENTES, Lúgardo: *El comercio español con América, 1650-1700*. Sevilla, 1982, pàg. 19.

59. BARNADAS I ANDINACH, Josep M.: «Aspectes de la presència catalana a l'Amèrica colonial (1500-1800)», dins *Primeres Jornades d'Estudis Catalano-americans*. Barcelona, 1984, pàgs. 48-50.

60. JAUME I.: *Crònica o Llibre dels Fets*, dins *Les quatre grans cròniques*. Barcelona, 1971, pàg. 55.

61. SUÁREZ, obra cit., pàg. 72.

62. JOVER ZAMORA: *Carlos V y los españoles*. Madrid, 1963, pàg. 32.

63. Provisió recollida per NAVARRETE: *Colección de Viajes*, II, núm. 2, pàgs. 272-274.

64. La carta de Joan II, datada el 8 de juliol de 1449, va ésser publicada en la *Colección de documentos inéditos para la Historia de España* (Madrid 1842-1895), XXXVI, pàg. 499.

65. La carta de Joan II al rei de Portugal de l'1 d'abril de 1454, la recull LAS CASAS en *Historia de las Indias*, llib. I, cap. 18. Edic. d'A. Millares. Mèxic, 1951, pàgs. 97-104.

66. VEGU CARTAGENA: *Allegaciones*, part III, recollides per GARCÍA GALLO, A., a «Las bulas de Alejandro VI y el ordenamiento jurídico de la expansión portuguesa y castellana en África e Indias», dins *Anuario de Historia del Derecho Español* (1958), apèndix 5, pàgs. 292-305.

67. GARCÍA GALLO, obra cit., pàg. 26.

68. La publicació de la part fonamental d'aquest discurs va ésser feta per José María ASENSIO: *Cristóbal Colón: su vida, sus viajes, sus descubrimientos*. Barcelona, 1981, vol. 2, pàgs. 466-467.

69. RAMOS: *Las élites andaluzas ante el descubrimiento colombino*. Granada, 1983, pàg. 22.

70. SUÁREZ: *Fundamentos...*, pàg. 123.

71. JOVER, obra cit. pàg. 51.

72. PÉREZ EMBID, Florentino: «El problema de la incorporación de las Indias a la Corona de Castilla», dins *Revista de Indias*, 31-32 (gener-juny 1948), pàg. 806.

73. Vegeu SUÁREZ: *Fundamentos...*, pàg. 120.

74. Vegeu ROMEU DE ARMAS: *El obispado de Telde. Misioneros mallorquines y catalanes en el Atlántico*. Madrid, 1986, pàg. 53.

75. Text recollit de GIMÉNEZ FERNÁNDEZ: *Nuevas consideraciones...*, pàg. 175.

76. BOFARULL: *Historia crítica...*, vol. VI, pàg. 407.

77. ESCUDERO, José Antonio: *Los Secretarios de Estado y del Despacho I*. Madrid, 1976, pàg. 12.

78. Vegeu CODOIN, I, XXI, pàg. 339.

79. Vegeu CODOIN, I, XXX, pàg. 145.

80. Vegeu la butlla *Dudum siquidem* d'Alexandre VI, concedint als reis de Castella les illes i terres que descobreixin navegant a occident i migdia, del 25 de setembre de 1493, recollida per GARCÍA GALLO: *Antología de Fuentes del antiguo Derecho*. Madrid, 1973, pàg. 649.

81. MARTÍNEZ DIEZ, Gonzalo: «Los Almirantazgos de Castilla y de las Indias después de 1492», dins *Poder y prestación fiscal en la América española (siglos XVI, XVII y XVIII)*. Valladolid, 1986, pàg. 68.

82. Deien els ambaixadors, segons recull Zurita: *Sería buen medio para escusar inconvenientes, que el mar Océano se partiese entre los reyes de Castilla y Portugal por una línea tomada desde las Canarias contra el Poniente, por razón de línea derecha; y que de todas las mares, islas y tierra, desde aquella línea derecha al Poniente hasta el norte, fuesen de los reinos de Castilla y León*. Vegeu *Historia del Rey Don Fernando*, llib. I, cap. 25. Precisament un altre historiador coetani dels fets, Pedro Mártir de Anglería, quan en les seves *Décadas* es refereix als problemes derivats del tractat de Tordesillas, fa al·lusió a com Vicente Yáñez, en la seva disputa amb els portuguesos, se llevó a la Española algunos de los que cogió en el Golfo de Paria, que manifestamente pertenece a Castilla. Vegeu *Décadas del Nuevo Mundo*. Edic. 1989, pàg. 146.

83. Vegeu CRISTÓBAL COLÓN: *Los Cuatro viajes. Testamento*. Edic. Consuelo Varela. Madrid, 1986, pàgs. 61, 62, 66, 131, 141, 201.

84. Vegeu *Algunos papeles del pleito entre el Fiscal del Rey y el Almirante de las Indias*. Academia de la Historia. Col·lecció MUÑOZ, vol. XXV, fol. 19.

85. Vegeu GARCÍA GALLO: *Antología de Fuentes...*, pàg. 655.

86. Vegeu ESCUDERO: «Un proyecto de Estado en el siglo XVI y la cuestión india», dins *Posibilidades y límites de una historiografía nacional*. SCIC, 1984, pàgs. 113-120.

87. PÉREZ EMBID, obra cit., pàg. 817.

88. *Ibidem*, pàg. 819.

89. *Ibidem*, pàg. 833.

90. GARCÍA GALLO: «La unión política de los Reyes Católicos y la incorporación de las Indias», RIEP, 50 (1950), pàg. 191.

91. *Ibidem*, pàg. 185.

92. MANZANO, Juan: *La incorporación de las Indias a la Corona de Castilla*. Madrid, 1948, pàg. 351.

93. DEL ARCO, Ricardo: *Sobre Fernando el Católico*. Saragossa, 1944, pàg. 156.

94. MANZANO, obra cit., pàg. 351.

95. *Ibidem*.

96. GARCÍA GALLO: *La unión política...*, pàg. 186-188.

97. Respecte a aquesta qüestió, Stadtmiller recorda que, si bé els Reis Catòlics van utilitzar la forma jurídica, tan coneguda a l'Edat Mitjana, que el Pontífex els concedís la investidura feudal, donaren ordres a Alonso de Ojeda de marcar les terres descobertes amb fites o escuts o de qualsevol altra manera, *porque se conozca como vos habeis descubierto aquella tierra para que atagies el descubrir de los ingleses por aquella vía*. Vegeu STADTMILLER, Georg: *Historia del Derecho Internacional Público*. Madrid, 1961, pàg. 136.

98. Vegeu GARCÍA GALLO: *Antología de Fuentes...* pàg. 647.

99. HERRERA, obra cit., I, pàg. 256.

100. OTS Y CAPDEQUÍ: *El Estado Español en las Indias*. Mèxic, 1975, pàg. 17.

101. TOMAS Y VALIENTE, FRANCISCO: *La venta de oficios en Indias (1492-1606)*. Madrid, 1972, pàg. 42.

102. GARCÍA MARÍN, JOSÉ M.: *El oficio público en Castilla durante la Baja Edad Media*. Madrid, 1987, pàgs. 97-113.

102b. Vegeu LEUENE, Ricardo: *Las Indias no eran colonias*, Madrid, 1973, pàg. 17.

103. Vegeu DE LA GUARDIA, Miguel: *Las Leyes de Indias*. Madrid, 1889, pàg. 177.

104. Vegeu *Recopilación de Indias*, llib. II, tít. XV, llei LXVI. D'acord amb aquesta realitat, García Gallo insisteix en el fet que el dret indià neix del castellà com a dret

general o comú, en adaptar-se a les circumstàncies del Nou Món. En l'ordre de prelación de les fonts, en primer lloc s'aplicaran les pròpies del dret indià; és a dir, les dictades expressament per al Nou Món, perquè, en tot cas, el dret especial preval sobre el general. Vegeu d'aquest autor *Manual de Historia del Derecho*, Madrid, 1973, pàg. 406. En aquest mateix sentit es pronunciarà Rafael Altamira en «Penetración del Derecho castellano en la legislación indiana», dins *RHA*, 23-25 (1947-1948).

105. Vegeu *Real Provisión* del 14 de setembre de 1519, a l'Archivo General de Indias: Indif. Gral. 420, llib. 8, fol. 140 dors. Diu al respecte: *...mandamos que agora e de aquí adelante quanto nuestra merced e voluntad fuere, que las penas pecuniarias que en estos Reynos conforme a las leyes dellos se llevan un maravedis, se llevan en la dicha islas dos maravedis, de manera que se lleve doblado que en estos Reynos o no mas muy allende [...] Barcelona XIII de septiembre de MDXIX.*

106. Vegeu la provisió reial de l'11 de març de 1526, a l'Archivo General de Indias: Indif. Gral. 420, llib. 10, fol. 350. No en va, una ordenança de Felip II, que recull la llei XIII del títol II del llibre II de la Recopilació de 1680, si bé insisteix al seu Consell d'Índies que, *para aquellos Estados procuren reducir la forma y manera de gobierno de ellos al estilo y orden que son regidos y gobernados los de Castilla y León*, deixa ben clar que tals propòsits uniformistes quedaran supeditats a la *diversidad y diferencia de las tierras y naciones*.

107. Vegeu *Código de Cedularios*, que pertany a la Real Academia de la Historia, fol. 34. El text va ésser publicat dins *CODOIN*, XX-XXV, pàg. 215.

108. OTS: *El Estado...* pàg. 58. Quant a aquest criteri, també hi profunditza l'autoritzada ploma de Ricardo Zorraquín, en insistir que *Castilla y las Indias formaron un solo Estado, aunque para éstas se fueran creando órganos de gobierno propio y un derecho especial*. Vegeu «La condición política de las Indias», dins *Estudios de H. del Derecho*, pàg. 91.

109. Vegeu *Cedulario Indiano*, llib. I, fol. 58 dors.

110. Vegeu la provisió reial del 14 de setembre de 1519, publicada a *CODOIN* II, IX, pàg. 118.

111. Vegeu *Cedulario Indiano*, llib. I, fol. 58 dors.

112. Vegeu GIMÉNEZ FERNÁNDEZ, M.: *Bartolomé de Las Casas*, vol. II. Sevilla, 1960, pàg. 147.

113. RAMOS: «Las Ciudades de Indias y su asiento en Cortes de Castilla». Ponència presentada al Congreso Científico sobre la Historia de las Cortes de Castilla y León. Lleó, 1988. Pendent de publicació.

114. MARTÍNEZ CARDOS, José: «Asuntos americanos tratados en las Cortes de Castilla y León». Ponència presentada al Congreso Científico sobre la Historia de las Cortes de Castilla y León.

115. SÁNCHEZ BELLA, Ismael: «Reserva a aragoneses de plazas de justicia y gobierno en Indias (siglo XVII)», dins *Actas IV Symposium de Historia de la Administración*. Madrid, 1983, pàg. 701.

116. Vegeu *Recopilación de Leyes de Indias*, llib. VI, tít. VIII, llei XIV.

117. Vegeu la cèdula reial del 23 de febrer de 1512, a CHACÓN Y CALVO, José María: *Cedulario Cubano (Los orígenes de la Colonización 1493-1512)*, vol. I. Madrid, 1924, pàg. 422.

118. Vegeu COLÓN: *Los cuatro viajes...*, pàg. 111.

119. *Ibidem*.

120. Vegeu *CODOIN*, I, XXI, pàg. 304.

121. *Ibidem*, pàg. 310.

122. *Ibidem*, pàg. 316.

123. *Ibidem*, vol. XXX, pàg. 145.

124. HERRERA, obra cit., Dècada I, llib. III, cap. II, vol. II, pàgs. 223-226.

125. SIMPSON, Lesley Bird: *Los conquistadores y el indio americano*. Barcelona, 1970, pàg. 45.

126. Vegeu la provisió reial del 10 d'abril de 1495, dins *CODOIN*, I, vol. VI, pàg. 15 i següents.

127. Vegeu la carta reial del 22 de juny de 1497, a l'Archivo General de Indias: Patronato, lligall 295, núm. 36. Publicada dins *CODOIN*, I, vol. XXXVIII, pàg. 386.

128. SIMPSON, obra cit., pàg. 20.

129. Carta de Colom al príncep Joan, recollida per NAVARRETE: *Viajes de Colón*, II, pàg. 271-276.

130. Vegeu FERRÀ, Miquel: *El Pare Boil, Arnau Descós i el Descobriment d'Amèrica*, dins *El Mirall*, 23, desembre 1988, pàg. 40.

131. Vegeu PÉREZ MALLAÍNA, Pablo: *La Colonización. La huella de España en América*. Madrid, 1988, pàg. 34.

132. Vegeu MARTÍNEZ, José Luís: *Pasajeros a Indias*. Madrid, 1983, pàg. 31.

133. PÉREZ DE TUDELA: *Las armadas de Indias y los orígenes de la política de colonización (1492-1505)*. Madrid, 1956, pàg. 31.

134. ARRANZ MÁRQUEZ, Luis: «Emigración española a Indias. Poblamiento y despoblamiento castellanos», dins *América y la España del siglo XVI*, II. Madrid, 1982.

135. Vegeu la cèdula reial del 25 de juliol de 1511, dins *CODOIN*, II, I, pàg. 16.
136. Vegeu la cèdula reial del 9 de setembre de 1511, dins *Cedulario Indiano*, fol. 396.
137. Vegeu BOYD-BOWMAN, Peter: *Índice Geobiográfico de cuarenta mil pobladores de América*, I. Bogotá, 1964, pàg. 36.
138. ARRANZ, obra cit., pàg. 75.
139. CADENAS VICENT, Vicente: *Carlos I de Castilla, señor de las Indias*. Madrid, 1988, pàg. 195.
140. NADAL OLLER, Jordi: *Historia de la población española (siglos XVI a XX)*. Barcelona, 1973, pàgs. 66-67.
141. BOYD-BOWMAN, obra cit., pàg. 168.
142. Vegeu ZARAGOZA, Gonzalo: *América Latina. Época colonial*. Madrid, 1987, pàg. 23.
143. PÉREZ MALLAINA, obra cit., pàg. 70.
144. HERNÁNDEZ SÁNCHEZ-BARBA, M.: *Historia de América*, I. Madrid, 1981, pàg. 165.
145. Vegeu la provisió reial del 15 de febrer de 1504, dins *CODOIN*, vol. XXXI, pàg. 233 i següents.
146. RAMOS: *La aparente exclusión...* pàg. 18.
- 146b. Interpretant les disposicions de 1501 i 1504, Haring afirmarà: En conseqüència, el tracte amb les Índies corresponia la exclusiva al regne de Castella, i únicament era permès als súbdits d'Isabel de comerciar amb les terres acabades de descobrir, atès que les tals regions havien estat trobades i sotmeses per ells i a càrrec de la Corona de Castella. (Vegeu de l'autor esmentat *Comercio y navegación entre España y las Indias*. Mèxic, 1979, Pàg. 123.).
147. Vegeu la cèdula reial del 17 de novembre de 1504, dins *CODOIN*, I, vol. XXXIX, pàgs. 111-112.
148. Vegeu GARCÍA GALLO: *Antología de Fuentes...* pàg. 653.
149. RAMOS: *La aparente exclusión...* pàgs. 22-23.
150. Vegeu la cèdula reial del 17 de desembre de 1526, a l'Archivo General de Indias: Indif. Gral. llib. 421, llib. 11, fol. 332 dret i 332 dors.
151. Vegeu OTTE, obra cit., pàgs. 462-466; KELLENBENZ, Hermann: "Mercaderes extranjeros en América del sur", dins *AEAm*, XXVIII (1971), pàg. 378.

152. Chaunu ha insistit sobre la importància de la seda en aquests centres comercials, sobretot durant les darreres dècades del segle XV. Vegeu CHAUNU, Pierre: *Sevilla y América, siglos XVI y XVIII*. Sevilla, 1983, pàg. 25.

153. Vegeu Sessió de Corts del 4 d'abril de 1520, celebrada a Santiago. *Actas, publicación de la Real Academia de la Historia*, vol. IV, pàg. 370.

154. Vegeu *Actas*, vol. IV, pàg. 370.

155. Vegeu *Papeles del Consejo de Indias. Libro General* any 1524, dins *CODOIN*, II, XIV, pàg. 111.

156. Vegeu MARTÍNEZ CARDOS: "La política económica indiana de las Cortes de Castilla", dins *RIEP*, 82 (juliol-agost 1955), pàg. 176.

157. Vegeu la cèdula reial del 15 de gener de 1529 a *Cedulario Indiano*, llib. IV, pàgs. 133-134.

158. El text és recollit per CARRERA PUJAL, Jaime: *Historia política y económica de Cataluña. Siglos XVI a XVIII*, vol. I. Barcelona, 1946, pàg. 298.

159. *Ibidem*, pàg. 305.

160. Vegeu VILAR, Pierre: *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, II. Barcelona, 1973, pàg. 250.

161. MARTÍNEZ CARDOS: *La política económica...*, pàg. 177.

162. CARANDE, Ramon: *Carlos V y sus banqueros*, II. Madrid, 1949, pàg. 36.

163. El text és recollit per SCHAFER, Ernesto: *El Consejo Real y Supremo de las Indias*. Sevilla, 1935, pàg. 334.

164. Vegeu el text recollit per MARTÍNEZ CARDOS: *La política económica...* pàg. 179.

165. Vegeu Archivo General de Indias: Indif. Gral. 420, fol. 150 dors - 152 dret. També el llibell *Contratación* núm. 5.526, llib. V, fol. 245 dret i dors.

166. Otte distingeix dos períodes en el comerç català amb Amèrica: un d'il·legal, des de 1504 fins que, a començaments de 1524, l'emperador els va permetre comerciar des de Sevilla; i un altre de legal des d'aquesta darrera data, entenent *que la primera ocasión que se presentó a los catalanes para intervenir de forma legal y colectiva en una empresa americana fue la expedición de Sebastián Caboto a las Molucas en 1525*. En tot cas, les dades de què disposa l'autor, confirmen la imatge d'un comerç ininterromput, important els productes bàsics del camp espanyol, entre els quals hi havia la farina i el vi, que ocupaven un lloc destacat. Vegeu obra cit., pàg. 470.

167. Vegeu aquesta petició en *Actas de les corts de Castella*, vol. V, pàg. 141.

168. Vegeu *Cedulario Indiano*, llib. I, pàg. 441.

169. Per a aquest autor, els comerciants catalans solament van patir algunes discriminacions en el període entre 1504 i 1524. De fet pot haver estat així, però el mateix autor reconeix que després de l'etapa de 1520 a 1539, que fou la que va tenir la cota més alta d'emigració catalana, tant en termes absoluts com en percentatge, en els vint anys següents la xifra baixà. L'explicació pot raure en les mesures restrictives de 1538. Vegeu MARTÍNEZ SHAW: *El comerç entre Catalunya...* pàg. 29.

170. Vegeu la cèdula reial del 18 de març de 1563, dins *Recopilación de Leyes de Indias*, vol. III, pàg. 293.

171. Vegeu *Cedulario Indiano*, llib. I, pàg. 444.

172. *Ibidem*, pàg. 446.

173. BATLLORI, Miquel: «Pre-descobriment, descobriment i període colomí», dins *Primeres Jornades d'Estudis Catalano-americans*. Barcelona, 1984, pàg. 7.

174. En aquest sentit, Bauza serà precís: «L'augment de pobladors i la prosperitat econòmica de la regió valenciana a finals del segle XV havien convertit la seva capital en un vertader empori comercial, al nivell de les grans repúbliques italianes». BAUZA, Nicolau: «El tràfic marítim amb les Balears a través d'un notari valencià del segle XV», dins *Estudis Baleàrics*, 9, (juny 1977) pàg. 27. Vegeu també GUIRAL, J.: «València marítima en el segle XV», dins *Nuestra Historia*, III. València, 1978, pàg. 250.

175. Vegeu *Traslado del concierto que fizieron frey Juan Perez e mosen Coloma sobre las cosas que demandava el señor Almirante al tiempo que vino a Sus Altezas*. Publicat per la duquessa d'Alba dins *Nuevos autógrafos de Cristóbal Colón y relaciones de ultramar*. Madrid, 1912, pàgs. 28 a 31.

176. VILLALBA, Francisco: *Fororum ac Observantiorum Regni Aragonum*. Saragossa, 1727, pàg. 707.

177. LAS CASAS, Bartolomé: *Historia de las Indias*, vol. I, pàg. 228.

178. Vegeu la cèdula reial del 23 de febrer de 1512, recollida per CHACÓN Y CALVO, José María: *Cedulario Cubano (Los orígenes de la Colonización) 1493-1512*, vol. I. Madrid, 1924, pàg. 422.

179. BARNADAS I ANDINACH, Josep M^{re}: *Aspectes de la presència catalana a l'Amèrica colonial...* pàg. 30.

180. GIL, Juan: *Mitos y utopías del Descubrimiento: I. Colón y su tiempo*. Madrid, 1989, pàg. 108.

181. *Ibidem*.

182. ROMEU DE ARMAS, obra cit., pàg. 34.

183. PÉREZ DE TUDELA, en referir-se a les friccions de Colom amb Margarit i al precipitat retorn d'aquest darrer a la cort, escriurà: *Con Margarit llegaba a España la más autorizada voz de los expedicionarios españoles [...] El catalán, tras una prolongada ausencia del Almirante que hacía temer por la suerte de éste, disconforme en todo o en parte con la ordenación del establecimiento español, desautorizado en su presunto derecho a dictar normas, debió recordar el juramento por el que se había obligado a hacer saber a Sus Altezas todo lo que cumpliese a su servicio y, en consecuencia, se embarcó sin tardanza*. D'aquest autor vegeu *Las Armadas...*, pàg. 70.

184. Vegeu la correspondència dels Reis Catòlics amb els seus procuradors a Roma, a l'Arxiu de la Corona d'Aragó: reg. 3.685, fols. 26-27. Recollida segons citació de CATALÀ I ROCA, Pere: *Els primers missioners d'Amèrica foren catalans?* Barcelona, 1988, pàg. 45.

185. *Ibidem*.

186. LAS CASAS, obra cit., cap. LXXXV.

187. FERNÁNDEZ NAVARRETE, M.: *Colección de Viajes*, III, pàg. 501.

188. PÉREZ DE TUDELA, obra cit., pàg. 92.

189. LAS CASAS: *Apologetica bystoria sumaria*, cap. XXX.

190. CATALÀ, obra cit., pàg. 56.

191. És interessant el següent document sobre el particular: *Asiento que Sus Magestades mandaron tomar con maestro Pablo Brevis, vecino de Valencia sobre su ida a las Indias, a catar e labar el oro dellas: se le encarga primeramente, que haya de estar en Cadiz en todo el mes de abril de noventa y cinco y que pueda llevar más de los quatro hombres que se le han dado permiso, y que si no quisiere servir mas de dos años, en este caso se le permita ponga otro que sirva de su oficio con los mil ducados señalados, demas de la decima parte del oro etc*. Datat a la vila de Madrid el vint-i-dos de març de l'any 94. Recollit dins *CODOIN*, I, XXI, pàg. 535.

192. LAS CASAS: *Historia de las Indias*. Mèxic, 1951, vol. II, pàg. 273. Vegeu també PÉREZ VIDAL: «Catalanes y valencianos en la propagación de la industria azucarera», dins *España y la América del siglo XVI*, II. Madrid, 1983, pàg. 311.

193. FERNÁNDEZ DE OVIEDO, obra cit. I, llib. IV, cap. VIII.

194. RAMOS: *La aparente exclusión...* pàg. 14.

195. LAS CASAS, obra cit., llib. II, cap. XLII.

196. Vegeu RAMOS: «Un paralelo seglar del P. Las Casas: Juan de Ampíes», dins *AEAm*, XXXIV (1977), pàg. 156.
197. FERNÁNDEZ DE OVIEDO, obra cit., I, llib. II, cap. XIII.
198. MORNER, Magnus: «La emigración española al Nuevo Mundo antes de 1810», dins *AEAm*, XXXII (1975), pàg. 31.
199. SOBREQUÉS, Jaume i RIERA, Sebastià: «Ferran II i la política de redreçament», dins *Història de Catalunya*, III. Barcelona, 1978, pàg. 235.
200. *Ibidem*.
201. RIBES IBORRA, Vicent: *Los valencianos y América*. València, 1985, pàg. 10.
202. MARTÍNEZ SHAW: *Cataluña y el comercio con América. El fin de un debate*, pàg. 232.
203. Vegeu Arxiu Històric de Barcelona, *Notularum*, IX, fol. 316. Text transcrit per CARRERA PUJAL, obra cit., pàg. 298.
204. Vegeu OTTE, obra cit., pàg. 467.
205. *Ibidem*.
206. *Ibidem*, pàg. 468.
207. MARTÍN CORRALES, Eloy: «El corsarismo norteafricano y las embarcaciones catalanas de la Carrera de Indias», dins *Actes-Terceres Jornades d'Estudis Catalano-americans* (en premsa).
208. Vegeu MARTÍNEZ SHAW: *Cataluña y el comercio...* pàg. 39.
209. FELIU DE LA PEÑA, Narcís: *El Fenix de Cataluña. Compendio de las antiguas grandezas y medios para renovarlas*. Barcelona, 1683. Respecte a la personalitat de Feliu i les seves activitats, vegeu MOLAS, Pere: *Comerç i estructura social a Catalunya i València als segles XVII i XVIII*. Barcelona, 1977, pàgs. 121-171.
210. KELLENBENZ, H.: *Die Einwohnerschaft der Stadt Cadix un 1535 und ihre Fremdenkolonie*, segons la citació recollida de MARTÍNEZ SHAW: *Cataluña y el comercio...* pàg. 234.
211. Vegeu AGI, llibres d'assentaments de passatgers, cinc lligalls, 5.536-5.540.
212. FERNÁNDEZ DE OVIEDO, obra cit., pàgs. 74-75.
213. HERRERA, obra cit. Dècada I, llib. III, cap. II, vol. II, pàgs. 223-226.
214. *Ibidem*, Dècada V, llib. V, cap. VI, vol. X, pàgs. 369-370.

215. Vegeu AGI, E. 469, C.1. publicada dins *CODOIN*, I, XXXI, pàg. 323.
216. Vegeu *Cedulario Indiano*, llib. I, pàg. 440.
217. COLÓN, obra cit., pàg. 111.
218. Vegeu *CODOIN*, XXXI pàg. 316.
219. Vegeu *Cedulario Indiano*, llib. I, pàg. 455.
220. Vegeu *Recopilación leyes de Indias*, llib. IX, vol. XXVI, llei XV.
221. GARCÍA DE PRODIAN, Lucía: *Los judíos en América*. Madrid, 1966, pàg. 21.
222. ASPURZ, Lázaro, obra cit., pàg. 20.
223. CADENAS, obra cit., pàg. 217.
224. Vegeu *Recopilación*, vol. II, llib. VII, tit. V, llei I.
225. *Ibidem*, llib. IX, tit. XXVI, llei XVII.
226. Zorraquín, en recollir el criteri exposat ja per Veitia Linage, considera que l'origen de la causa de les exclusions racials és que aquesta gent eren *de casta de moros o que trataban con ellos, y que en una tierra nueva donde se plantava la Santa Fee Católica no convenia, que passase gente desta calidad*. Vegeu obra cit., pàg. 104.
Que preocupava més la possible contaminació religiosa que la diferència ètnica, ens ho reconeix també Konezke, quan menciona que una ordre reial de l'11 de maig de 1526 va prohibir que s'enviessin a les possessions d'ultramar els esclaus negres que haguessin viscut un any als regnes espanyols o a Portugal (negres que parlaven espanyol), i es reduí el transport d'esclaus als negres recentment importats d'Àfrica. Vegeu obra cit., pàg. 66.
227. *Recop.*, vol. II, llib. VII, tit. IV, llei V.
228. *Ibidem*, vol. IV, llib. IX, tit. XXVI, llei XXIII.
229. Vegeu BORGES, Analòla: «La mujer-pobladora en los orígenes americanos», dins *AEAm*, XXIX (1972), pàg. 394.
230. Vegeu *Recopilación*, vol. II, llib. VII, tit. III, llei I.
231. AGI. *Patronat* 275, 11.
232. Vegeu GIBERT, Rafael: «Los extranjeros en el antiguo Derecho español», dins *Recueils de la Société Jean Bodin*. Barcelona, 1958, pàg. 188.
233. *Ibidem*, pàg. 160.

234. *Ibidem*, pàg. 178.
235. Vegeu ASPURZ, obra cit., pàg. 20.
236. Vegeu CODOIN, I, XXXI, pàg. 13-25.
237. Vegeu SIERRA, Vicente: *El sentido misional de la conquista de América*. Madrid, 1944, pàg. 47.
238. Vegeu RAMOS: *La aparente exclusión...* pàg. 15.
239. KONETZKE, obra cit., pàg. 276.
240. Vegeu CODOIN, I, XXXI, pàgs. 233 i següents.
241. Vegeu AGI, E. 469, C.1., publicada dins CODOIN, I, XXXI, pàg. 323.
242. Els privilegis mercantils catalans, que són instaurats a partir de 1510 per Ferran el Catòlic, en donar el plàcet a una petició dels braços de les corts del Principat, basant-se en el fet que *los regnes e terras de Africa, pertañen a la Corona de Aragón de que vostres vasalls sotmesos a la dita Corona, son constituïts en summa contentació*, es confirmen a les corts de 1537 i 1542. Vegeu COROLEU I ANGLADA, J. i PELLA I FORGAS, J.: *Las Cortes Catalanas*. Barcelona, 1876, pàgs. 352-355.
- 242 b Vegeu HARING, Clarence H.: *Comercio y navegación entre España y las Indias*. México, 1979, pàg. 123.
243. Vegeu MARTÍNEZ SHAW: *El comerç entre Catalunya...* pàg. 27.
244. Vegeu CODOIN, II, V, pàgs. 78 i 79.
245. RAMOS: *La aparente exclusión...*, pàgs. 29-30.
- 245 b Vegeu CODOIN, II, V, pàg. 125.
246. GARCÍA MARÍN: *La burocracia castellana bajo los Austrias*. Madrid, 1986, pàg. 279 i següents.
247. LALINDE: "De la nacionalidad aragonesa a la regionalidad", dins *RJC* (juliol-setembre 1973), pàg. 52.
248. GARCÍA FUENTES, Luitgardo: *El comercio español con América*. Sevilla, 1982, pàg. 19.
249. Vegeu AGI *Contratación*, lligall 5.536, llib. I, fol. 59.
250. Vegeu AGI *Contratación*, lligall 5.536, llib. I, fol. 9.
251. Vegeu CODOIN, II, I, pàg. 16.

252. *Ibidem*, vol. V, pàg. 297.
253. Vegeu KONETZKE, obra cit., pàg. 278.
254. *Ibidem*.
255. *Ibidem*, pàg. 280.
256. ARRANZ, obra cit., pàg. 88.
257. Hem de connectar aquesta disposició amb la petició de les corts de Castella del 4 d'abril d'aquell any, reclamant l'exclusivitat castellana en el comerç amb les Índies, i amb la provisió del 9 de juliol, en virtut de la qual el monarca promet no alienar les Índies de la corona de Castella.
258. Vegeu AGI, *Indif. Gral.* 419, 1. 7, fol. 89, publicat dins CODOIN, II, IX.
259. Vegeu CODOIN, II, IX, pàg. 77.
260. OVANDO: *Gobernación espiritual y temporal de las Indias*. Llibre General, 2, fol. 150. Biblioteca de la R.A. de la Historia.
261. Vegeu AGI *Indif. Gral.*, lligall 420, llib. 10, fol. 150 dors i següents. També *Contratación*, lligall 5.536, llib. V, fol. 245 dret i dors. (En aquest darrer registre manca la data del document que apareix transcrit.)
262. Vegeu HERRERA, obra cit., vol. III, llib. X, pàg. 483. Aquest autor manifestarà: *Asimismo se dió licencia general para que todos los súbditos de su Magestad, de los reinos y señoríos de sus Coronas* [suposem que es refereix a les seves corones hispàniques de Castella i Aragó] *y a todos los súbditos de su Imperio, y así genoveses como todos los otros, pudiesen pasar a las Indias y estar y contratar en ellas, según y como lo hacían los naturales de la Corona de Castilla y León. Noviembre de 1526*. Com ja hem pogut observar, la data de la llicència general a la qual es refereix Herrera és la de 1525.
263. Vegeu CODOIN, II, IX, pàg. 279.
264. CODOIN, II, IX, pàg. 269.
265. Vegeu *Recopilación...* llib. IX, títol XXVI, llei 1.
266. Vegeu AGI, *Indif. Gral.*, lligall 421, llib. II, fol. 332 recte i 332 dors.
267. Vegeu *Cedulario Indiano*, llib. I, pàg. 441. No obstant la prescripció legal, ens hem de preguntar si ja amb anterioritat, potser des de 1530, eren gaire excepcionals les llicències a favor dels estrangers. Hem vist com ja el 1530 la reina governadora, en resposta a una consulta de la ciutat de Màlaga sobre persones i coses prohibides, es refereix als estrangers com a inhàbils per a passar i tractar a les Índies. El jurista Ayala, sense tenir en compte el criteri reconegut en aquesta carta, entendrà que va ésser la cèdula de 1538 la que va establir que els jutges oficials de Sevilla *no diessen lugar en adelante, a que extranjero alguno anduviese en las navegaciones*. III. Edic. Madrid, 1988, pàg. 256.

268. *Ibidem*, pàg. 442.

269. *Ibidem*, pàg. 443.

270. Aquest és el cas de *Pedro François, natural del pays de Bravante junto a Bruselas*; de *Guillem Clou, natural de la provincia de Flandes*, o de *Pedro Files, natural de la ciudad de Brujas*. Vegeu AGI, *Contratación*, lligall 50 · B.

271. El text íntegre ha estat publicat per CADENAS, obra cit., pàgs. 281-286.

272. REGLÀ, Juan: *Introducción a la Historia de España*, diversos autors. Barcelona, 1974, pàg. 286.

273. Vegeu MADURELL MARIMON, J. M.: «Notas sobre el antiguo comercio de Barcelona con las islas Canarias y Santo Domingo», dins *AEAT*, 3. Madrid, 1957, pàgs. 563-564.

274. MADURAL: «El antiguo comercio con las islas Canarias y las Indias del mar Oceano (1498-1638)», dins *AEAT*, 7. Madrid, 1961, pàgs. 78-79.

275. La instrucció referida, en tot cas degué dictar-se durant el mandat de l'esmentat virrei, o sigui, entre 1550, en què Velasco és nomenat virrei, i 1555, en què Felip deixa de ser príncep regent. Vegeu SALCEDO, J.: *Instrucciones para los virreyes de México, bajo los austrias (1535-1701)*. Valladolid, 1988. SARABIA, Mª Justina: *Don Luis de Velasco, virrey de Nueva España (1550-1566)*. Sevilla, 1978.

276. Vegeu *Cedulario Indiano*, llib. I, pàgs. 450-451.

277. Vegeu LEZAUN, Tomás Fermín: *Registros de la Antigua Diputación del Reino de Aragón*, pàg. 880, segons citació de MIR NOGUERA, obra cit., pàg. 88.

278. VILLALBA, Francisco de: *Fororum ac Observantiorum Regni Aragonum Codex*. Saragossa, 1727, pàg. 705.

279. MONSORIU, Bernardino de: *Summa de todos los Fueros y Observancias del Reyno de Aragón*. Saragossa, 1589, pàg. 283.

280. SAVALL Y DRONDA, Pascual i PENEN Y DEBESA, Santiago: *Fueros, Observancias y Actos de Corte del Reino de Aragón*. Saragossa, 1866, pàg. 416.

280b. GONZALEZ DE SANSEGUNDO, Miguel Angel: «Sobre los aragoneses y la provisión de oficios de Indias en el reinado de Felipe II» en *Centralismo y autonomismo en los siglos XVI-XVII*, Barcelona, 1990, pàg. 199.

281. Vegeu *Recopilación*, llib. IX, tit. XXVII, llei XXVIII. La malvolença envers els portuguesos, que quedà reflectida durant l'època indicada en les mesures dràstiques d'expulsió de terra americana, ha estat estudiada per ORTÍ, Javier: «Extranjeros en la Audiencia de Quito», dins *América y la España del siglo XVI*, pàgs. 93-103.

282. Vegeu SAVALL Y PENEN, obra cit., pàg. 456.

283. Vegeu GIL PUJOL, J.: «La integración de Aragón en la Monarquía Hispánica del siglo XVII a través de la Administración Pública», dins *Estudios* 78, Saragossa, 1978, pàg. 249.

284. SÁNCHEZ BELLA, Ismael: «Reserva a aragoneses de plazas de justicia y gobierno en Indias (siglo XVII)», dins *Actas IV Symposium de Historia de la Administración*. Madrid, 1983, pàg. 684.

285. *Ibidem*, pàg. 700.

286. Lalinde: «La reserva de magistraturas indianas a aragoneses», dins *Actas VII Congreso de historiadores americanistas* 1984, pàgs. 277-289.

287. Lalinde en aquest sentit concreta: *aragoneses, catalanes y valencianos son extranjeros entre sí; sólo catalanes y mallorquines tienen, en determinados aspectos una común naturaleza jurídica*. Vegeu: *De la nacionalidad...* pàg. 538.

288. Vegeu REIXACH, Pere: «Joan d'Orpí, l'home de la Nova Catalunya», dins *Segones Jornades...*, pàgs. 157-183.

289. Vegeu FERNÁNDEZ NAVARRETE, obra cit., pàg. 115.

290. Vegeu BORGES MORÁN: *Misión y civilización en América*. Madrid, 1987, pàg. 51. El mateix autor cita el testimoni de Rodrigo de Albornoz, el qual, en donar suport a l'expedició de quatre mil pagesos castellans a Nova Espanya, es referirà a la conveniència de tal mesura, perquè ensenyin als indis *las labores y forma de vivir que tienen los labradores en España*. Obra citada, pàg. 53.

291. MÖERNER, Magnus: *La Corona española y los foráneos en los pueblos de indios de América*. Estocolm, 1970, pàg. 113.

292. Vegeu BORGES, obra cit., pàg. 53.

293. LÓPEZ DE VELASCO, Juan: *Geografía y descripción Universal de las Indias*. Edic. Madrid, 1971, pàg. 19.

293b. Vegeu document *Col·lecció Rick*, IV, citat per HARING, pàg. 127.

294. Aquest autor, canonge penitencial de la catedral de Toledo, en el capítol XII de la seva obra *Monarquía de España*, quan justifica la conquesta de les Índies, sempre parla d'*espanyols*. En aquest sentit dirà: «*los españoles pretendieron tratar con los indios la compañía y amistad que naturalmente conviene al hombre*». Vegeu obra cit., edic. Madrid, 1970, pàg. 356.

295. Vegeu *Recopilación*, llib. IV, tit. XIX, llei I.

296. *Ibidem*, llib. IX, tit. XXIV, llei XV.

297. Vegeu *Cedulario Indiano*, llib. I, pàg. 457.
298. Vegeu *Recopilación*, llib. IX, vol. VII, llei XIV
299. Vegeu *Cedulario*, llib. I, pàg. 458.
300. *Ibidem*, pàg. 460.
301. *Ibidem*, pàg. 459.
302. *Ibidem*, pàg. 440.
303. *Recopilación*, vol. III, pàg. 293.
304. *Recopilación*, vol. III, llib. IX, tit. XXIII, llei XV.
305. *Ibidem*, llib. IX, tit. XXIII, llei V.

BIBLIOGRAFIA

- ANDRÉS MARTÍN, Melquiadez: *El dinero de los Reyes Católicos para el descubrimiento de América, financiado por la diócesis de Badajoz*. Madrid, 1987.
- ANTÚNEZ Y ACEVEDO, Rafael: *Memorias históricas sobre la legislación y gobierno del comercio de los españoles en sus colonias*. Madrid, 1797.
- ARCO DEL, Ricardo: *Sobre Fernando el Católico*. Saragossa, 1944.
- ARRANZ MARQUÉS, Luis: «Emigración española a Indias. Poblamiento y repoblación castellana», dins *América y la España del siglo XVI*, II. Madrid, 1982.
- ASENSIO, José M^a: *Cristóbal Colón: Su vida, sus viajes, sus descubrimientos*. Barcelona, 1981.
- ASPURZ, Lázaro: *La aportación extranjera a las misiones españolas del Patronato Regio*. Madrid, 1944.
- BALAGUER, Víctor: *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón*. Barcelona, 1882.
- BARNADAS I ANDIÑACH, Josep M^a: «Aspectes de la presència catalana a l'Amèrica colonial (1500-1800)», dins *Primeres Jornades d'Estudis Catalano-americans*. Barcelona, 1984.
- BATLLORI, Miquel: «Pre-descobriment, descobriment i període colom-bí», dins *Primeres Jornades...* Barcelona, 1984.
- BAUZÀ, Nicolau: «El tràfic marítim amb les Balears a través d'un notari valencià del segle XV», dins *Estudis Baleàrics*, 9 (1977).
- BOFARULL Y BROCA, Antonio: *Historia crítica de Cataluña*. Barcelona, 1977.
- BORGES, Analola: «La mujer pobladora en los orígenes americanos», dins *AEAm* (1972).
- BORGES MORÁN, Pedro: *El envío de misioneros a América durante la época española*. Salamanca, 1977.
- BOYD-BOWMAN, Peter: *Índice geobiográfico de cuarenta mil pobladores de América*. Bogotá, 1964.
- BRAVO-VILLASANTE, Carmen: *La maravilla de América. Los cronistas de Indias*. Madrid, 1985.

- Madrid, 1988.
- CAILLER-BOIS, Ricardo: «Prólogo» dins *Norte de Contratación*, de Veitia Linage. Edic. Buenos Aires, 1945.
- CARANDE, Ramón: *Carlos V y sus banqueros*, II. Madrid, 1949.
- CARRERA PUJAL, Jaime: *Historia política y económica de Cataluña. Siglos XVI al XVIII*. Barcelona, 1946.
- CARRERAS VALLS, R.: *Catalunya descobridora d'Amèrica*, Barcelona, 1929.
- CASAS LAS, Bartolomé: *Historia de las Indias*, I.
- CATALÀ I ROCA, Pere: *Els primers missioners d'Amèrica foren catalans?* Barcelona, 1988.
- COLÓN, Cristóbal: *Los cuatro viajes. Testamento*. Edic. Madrid, 1986.
- CHACÓN Y CALVO, José María: *Cedulario Cubano (Los orígenes de la Colonización 1493-1512)*. Madrid, 1924.
- CHAUNU, Pierre: *Sevilla y América, siglos XVI a XVIII*. Sevilla, 1983.
- DELGADO RIBAS, José María: *América y el comercio de Indias en la Historiografía catalana (1832-1978)*. Barcelona, 1978.
- DORMER, Diego José: *Anales de Aragón desde el año 1525 hasta el de 1540*. Saragossa, 1697.
- ENCINAS, Diego, *Cedulario Indiano*. Madrid, 1596.
- ESCUADERO, José Antonio: «Un proyecto de Estado en el siglo XVI y la cuestión indiana», dins *Posibilidades y límites de una historiografía nacional*, CSIC (1984).
- Los secretarios de Estado y del Despacho*, I. Madrid, 1976.
- FELIU DE LA PEÑA, Narcís: *El Fenix de Cataluña. Compendio de las antiguas grandezas y medios para renovarlas*. Barcelona, 1684.
- FERNÁNDEZ NAVARRETE, Martín: *Colección de los viajes y descubrimientos que hicieron por mar los españoles desde fines del siglo XV*, III.
- FERNÁNDEZ DE OVIEDO, Gonzalo: *Historia General y Natural de las Indias*. Edic. Madrid, 1851.
- FERRÀ, Miquel: «El Pare Boil, Arnau Descós i el Descobriment d'Amèrica», dins *El Mirall*, 23 (1988).
- GARCÍA FUENTES, Lutgardo: *El comercio español con América 1650-1700*. Sevilla, 1982.
- GARCÍA GALLO, Alfonso: «Los orígenes de la Administración territorial de las Indias», dins *AHDE*, XV (1944).

- «La unión política de los Reyes Católicos y la incorporación de las Indias», dins *RIEP*, 50 (1950).
- «Las bulas de Alejandro VI y el Ordenamiento jurídico de la expansión portuguesa y castellana en África e Indias», dins *AHDE* (1958).
- Antología de Fuentes del Antiguo Derecho*. Madrid, 1973.
- «Los sistemas de colonización de Canarias y de América en los siglos XV y XVI», dins *I Coloquio de Historia Canario-americana*. Las Palmas de Gran Canaria, 1977.
- GARCÍA MARÍN, José María: *El Oficio público en Castilla durante la Baja Edad Media*. Madrid, 1987.
- GARCÍA DE PRODIAN, Lucía: *Los judíos en América*. Madrid, 1966.
- GIBERT, Rafael: «Los extranjeros en el antiguo Derecho Español», dins *Recueils de la Societé Jean Bodin*. Barcelona, 1958.
- GIL PUJOL, J.: «La integración de Aragón en la Monarquía Hispánica del siglo XVII a través de la Administración Pública», dins *Estudios* 78. Saragossa, 1978.
- GIMÉNEZ FERNÁNDEZ, Manuel: *Las Bulas Alejandrinas de 1493*. Sevilla, 1943.
- GONZALEZ DE SANSEGUNDO, Miguel Angel: «Sobre los aragoneses y la provisión de oficios de Indias en el reinado de Felipe II» en *Centralismo y autonomismo en los siglos XVI-XVII*. Homenaje a Jesús Lalinde, Barcelona, 1990.
- GUARDIA, Miguel de la: *Las Leyes de Indias*. Madrid, 1889.
- GUIRAL, J.: «València marítima en el segle XV», dins *Nuestra Historia* III. València, 1978.
- HARING, Clarence H.: *Comercio y Navegación entre España y las Indias*. México, 1979.
- HERNÁNDEZ SÁNCHEZ-BARBA, M.: *Historia de América*, I. Madrid, 1981.
- *La monarquía española y América*. Madrid, 1990.
- HERRERA, Antonio: *Historia General de los hechos de los castellanos en las islas y tierra firme del mar océano*. Edic. Madrid, 1952.
- HEVIA BOLAÑOS, Juan: *Curia Filípica*. Edic. Madrid, 1825.
- IBARRA, Eduardo: «¿Por qué inició Castilla la colonización española de América?», dins *Revista de la Universidad de Madrid*, II (1942).
- JAUME I: *Crònica o Llibre dels Feits*, dins *Les quatre grans cròniques*. Barcelona, 1971.
- JOVER ZAMORA, J. Mº: *Carlos V y los españoles*. Madrid, 1963.

- KELLENBENZ, Hermann: «Mercaderes extranjeros en América del sur», dins *AEAm*, XXVIII (1971).
- KONETZKE, Richard: «Legislación sobre inmigración de extranjeros en América durante la época colonial», dins *Revista internacional de Sociología* (1945).
- LALINDE, Jesús: «De la nacionalidad aragonesa a la regionalidad», dins *RJC* (juliol-setembre 1973).
- «La reserva de magistraturas indianas a aragoneses», dins *VII Congreso de historiadores americanistas* (1984).
- LEVENE, Ricardo: *Las Indias no eran colonias*, Madrid, 1973.
- LÓPEZ DE GÓMARA, Francisco: *Historia General de las Indias*. Edic. Madrid, 1922.
- LÓPEZ DE VELASCO, Juan: *Geografía y descripción universal de las Indias*. Edic. Madrid, 1971.
- MADURAL MARIMON, J. M.: «Notas sobre el antiguo comercio de Barcelona con las islas Canarias y de Santo Domingo», dins *Anuario de Estudios Atlánticos*, III (1957).
- MANZANO, Juan: *La incorporación de las Indias a la Corona de Castilla*. Madrid, 1948.
- MARTÍN CORRALES, Eloy: «El corsarismo norteafricano y las embarcaciones catalanas de la Carrera de Indias», dins *III Jornades d'Estudis Catalano-americans* (en premsa).
- MARTÍNEZ, José Luís: *Pasajeros a Indias*. Madrid, 1983.
- MARTÍNEZ CARDOS, José: «La política económica indiana de las Cortes de Castilla», dins *RIEP*, 82 (1955).
- MARTÍNEZ DíEZ, Gonzalo: «Los almirantazgos de Castilla y de las Indias después de 1492», dins *Poder y presión fiscal en la América española (siglos XVI, XVII y XVIII)*. Valladolid, 1986.
- MARTÍNEZ SHAW, Carlos: «Catalunya i el comerç amb Amèrica, final d'una llegenda», dins *L'Avenç*, 15 (1979).
- *Catalunya en la Carrera de Indias*. Barcelona, 1981.
- «El comerç català del Mediterrani a l'Atlàntic», dins *El comerç entre Catalunya i Amèrica (segles XVIII-XIX)*. Barcelona, 1986.
- «Sobre el comerç català amb Amèrica al segle XVI», dins *II Jornades d'Estudis Catalano-americans*. Barcelona, 1986.
- MIR NOGUERA, Miguel: *Influencia de los aragoneses en el descubrimiento de América*. Palma, 1982.
- MOERNER, Magnus: «La emigración española al Nuevo Mundo antes de

- 1810», dins *AEAm* XXXII (1975).
- MOLAS RIBALTA, Pere: *Los gremios barceloneses en el siglo XVIII*. Madrid, 1970.
- *Economía i Societat al segle XVIII*. Barcelona, 1975.
- *Comerç i estructura social a Catalunya i València als segles XVII i XVIII*. Barcelona, 1977.
- MONSORIU, Bernardino: *Summa de todos los Fueros y Observancias del Reino de Aragón*. Saragossa, 1966.
- NADAL OLLER, Jordi: *Historia de la población española (siglos XVI a XX)*. Barcelona, 1973.
- OTTE, E.: «Los comienzos del comercio catalán en América», dins *Homenaje a Jaime Vicens Vives*, II. Barcelona, 1967.
- OTS CAPDEQUÍ, José María: *El Estado Español en las Indias*. Mèxic, 1975.
- OVANDO, Juan: *Gobernación espiritual y temporal de las Indias*, dins *CODOIN*, II. 20-21.
- PÉREZ DE TUDELA, Juan: «Castilla ante los comienzos de la colonización de las Indias», dins *Revista de Indias* (1944).
- *Las Armadas de Indias y los orígenes de la política de colonización (1492-1505)*. Madrid, 1956.
- PÉREZ EMBID, Florentino: «El problema de la incorporación de las Indias a la Corona de Castilla», dins *Revista de Indias*, 31-32 (1948).
- PÉREZ MALLAINA, Pablo: *La Colonización, la huella de España en América*. Madrid, 1988.
- PÉREZ VIDAL: «Catalanes y valencianos en la propagación de la industria azucarera», dins *España y América en el siglo XVI*, II. Madrid, 1983.
- PUIGGRÓS, Rodolfo: *La España que conquistó el Nuevo Mundo*. Bogotá, 1989.
- RAHOLA, Frederic: *El comercio de Cataluña con América en el siglo XVIII*. Barcelona, 1931.
- RAMOS, Demetrio: «La aparente exclusión de los aragoneses de las Indias: una medida de alta política de D. Fernando el Católico», dins *Estudios del Departamento de Historia Moderna*. Saragossa, 1967.
- «Un paralelo seglar del P. Las Casas: Juan de Ampíes», dins *AEAm*, XXXIV (1977).

- Las élites andaluzas ante el descubrimiento colombino*. Granada, 1983.
- REGLÀ, Juan: *Introducción a la Historia de España*. Barcelona, 1974.
- REIXACH, Pere: «Joan d'Orpí, l'home de la Nova Catalunya», dins *I Jornades d'Estudis Catalano-americans*. Barcelona, 1984.
- RIBES IBORRA, Vicent: *Los valencianos y América*. València, 1985.
- ROBERT, B.: *Joan Margarit i Pau, cardenal i bisbe de Girona*. Barcelona, 1976.
- ROMEU DE ARMAS, Antonio: «Colón en Barcelona», dins *AEAm*, I, (1944).
El Obispado del Telde. Misioneros catalanes y mallorquines en el Atlántico. Madrid, 1986.
- ROVIRA I VIRGILI, A.: *Història Nacional de Catalunya*. Barcelona, 1934.
- SÁNCHEZ ALBORNOZ, CLAUDIO: *La Edad Media Española y la empresa de América*. Madrid, 1983.
- SÁNCHEZ BELLA, Ismael: «Reserva a aragoneses de plazas de justicia y gobierno en Indias (siglo XVII)», dins *Actas IV Symposium de Historia de la Administración*. Madrid, 1983.
- SANCHO DE SOPRANIC, H.: «Las naciones extranjeras en Cádiz durante el siglo XVII», dins *Estudios de Historia Social de España*, IV (1960).
- SANPERE I MIQUEL, Salvador: *Barcelona en 1492*. Barcelona, 1892.
- SCHAFER, Ernesto: *El Consejo Real y Supremo de las Indias*. Sevilla, 1935.
- SERRANO SANZ: *Orígenes de la dominación española en América*. Madrid, 1918.
- SIERRA, Vicente: *El sentido misional de la conquista de América*. Madrid, 1944.
- SIMPSON, Lesley Bird: *Los conquistadores y el indio americano*. Barcelona, 1970.
- SOBREQUÉS, Jaume i RIERA, Sebastià: «Ferran II i la política del redreçament», *Història de Catalunya*, III. Barcelona, 1978.
- SOLDEVILLA, F.: *Història de Catalunya*. Barcelona, 1962.
- SOLER VICENCS, Pep: *Els Països Catalans i Espanya: ser o no ser*. València, 1988.
- SOLÓRZANO Y PEREIRA, Juan: *Política Indiana*. Edic. Buenos Aires. Madrid, 1930.

- STADTMILLER, Georg: *Historia del Derecho Internacional Público*. Madrid, 1961.
- SUÁREZ, Luis: *Fundamentos de la unidad española ante la integración de América*. Piura, 1984.
- TOMÁS Y VALIENTE, Francisco: *La venta de oficios en Indias (1492-1606)*. Madrid, 1972.
- VEITIA Y LINAGE, José: *Norte de Contratación de las Indias Occidentales*. Edic. Buenos Aires, 1945.
- VICENCS VIVES, Jaume: *Els Trastàmars*. Barcelona, 1957.
«Precedentes mediterráneos del virreinato colombino», dins *AEAm*, 5 (1948).
- VILA I COMAPOSADA, Marc-Aureli: *Intervenció catalana a Amèrica*. Barcelona, 1987.
- VILAR, Pierre: *Catalunya dins l'Espanya Moderna*. Barcelona, 1973.
- VILLALBA, Francisco: *Fororum ac Observantium Regni Aragonum*. Saragossa, 1727.
- ZARAGOZA, Gonzalo: *América Latina. Época colonial*. Madrid, 1987.
- ZORRAQUÍN, Ricardo: «La condición política de las Indias», dins *Estudios de Historia del Derecho*, I. Buenos Aires, 1988.

Apèndix Documental

1. 30 d'abril de 1492

Cèdula reial nomenant Cristòfol Colom almirall i virrei a les illes i terra ferma del mar oceà.

Segons la transcripció publicada dins *CODOIN*, II, v. X, pàg. 448.

Por quanto vos Cristobal Colon vais por Nuestro mandado a descubrir i ganar con ciertas justas Nuestra e con nuestras gentes ciertas islas e Tierra firme en el mar Oceano... es Nuestra merced e voluntad que vos el dicho Cristobal Colon después que hayades descubierto i ganado las dichas islas e Tierra firme... que seades Nuestro Almirante e Visorrey e Governador en ellas... e oir e librar todos los pleitos e causas civiles e criminales tocantes al dicho oficio de Almirantazgo e de visirrey e Governador, segun faltades por derecho e segun lo acostumbra[n] usar y exercer los Almirantes de Nuestros Reinos, e podais punir e castigar los delinquentes, e usedes de los dichos oficios de Almirantazgo e Visorrey e Governador vos e los dichos oficios e a cada uno dellos anexos e pertenecientes, segun e como lo llevan e acostumbran llevar el Nuestro Almirante Mayor en el Almirantazgo de los Nuestros Reynos de Castilla e los Visorreys e Governadores de los dichos Nuestros Reynos...

2. 23 de maig de 1493

Cèdula reial establint les primeres mesures restrictives del pas de pobladors a les Índies, per motius religiosos.

Segons la transcripció publicada dins *CODOIN*, I, v. XXI, pàg. 304.

... porque demás de las veinte lanzas... habemos acordado que vayan veinte hombres del campo, para que despues que en las dichas Islas sea llegada la Armada descubran la tierra, porque en poco tiempo lo sabran hacer ellos mejor que otros, e que así mismo vaya un hombre que sepa hacer acequias, por ende Nos vos mandamos que luego busqueis en esa frontera los dichos veinte hombres del campo e otro hombre que sepa hacer las dichas acequias, que non sean moros, que sean hombres seguros e fiables, a los quales se les pagará a treinta maravedis de sueldo al dia e mas el mantenimiento de sus personas.

3. 22 de març de 1494

Concert amb el valencià Pablo de Belvis per tal de rentar l'or a les Índies.

Segons la transcripció publicada dins *CODOIN*, I, v. XXI pàg. 535.

Asiento que Sus Magestades mandaron tomar con Maestre Pablo Brevis, vecino de Valencia sobre su ida a las Indias, a catar e labar el oro dellas: se le encarga primeramente, que haya de estar en Cadiz en todo el mes de abril de noventa y cinco y que pueda llevar mas de los quatro hombres que se le han dado permiso, y que si no quisiere servir mas de dos años, en este caso se le permita ponga otro que sirva en su oficio con los mil ducados señalados, demas de la decima parte del oro, etc.

4. 22 de juny de 1497

Cèdula reial oferint l'indult als condemnats «naturals d'aquests Regnes» (s'entén Lleó i Castella) si passen a servir a la Hispaniola. Archivo General de Indias. Patronato, lligall 295, 36.

Don Fernando e Dña. Isabel, por la gracia de Dios, rey e Reyna de Castilla, de León, de Aragón, de Cecilia, etc... a los del Nuestro Consejo e Oidores de la Nuestra Audiencia, Alcaldes e Alguaciles de la Nuestra Casa e Corte e Chancilleria e a todos los Consejos e Justicia... de todas las cibdades e villas e logares de los Nuestros Reynos e Señorios...: Sepades que Nos, habemos mandado a Don Cristobal Colon, Nuestro Almirante de las Indias del Mar Oceano, que vuelva a la Isla Española e a las otras islas e Tierra firme que son en las dichas Indias, e entienda en la conversion e población dellas... e para ello habemos mandado armar ciertas naos e carabelas e que va cierta gente pagada por cierto tiempo, e bastimentos e mantenimientos para ella; e porque aquella non puede bastar para que se faga la dicha población... queremos e ordenamos, que todos e cualesquier personas varones, e muchos Nuestros súbditos e naturales que hubieren cometido fasta el dia de la

publicación desta Nuestra Carta, cualesquier muertes e feridas, e otros cualesquier delitos de cualquier natura e calidad que sean, ecepto de heregia e Lesae Magestatis, o perduliones o traicion, o alevé o muerte segura, o fecha con fuego o con saeta, o crimen de falsa moneda o de sodomia, o hubiesen sacado moneda o oro o plata, o otras cosas por nos vedadas fuera de Nuestros Reynos; que fuesen a servir en persona a la Isla Española, e sirvieren en ella a sus propias costas, e sirvieren en las cosas que el dicho Almirante les dijere o mandase de Nuestra parte, los que merescieren pena de muerte, por dos años, e los que merescieren otra pena menor que no sea muerte, aunque sea perdimiento de miembro, por un año, sean perdonados de cualesquier crímenes e delitos, e de cualquier manera e calidad e gravedad que sean, que hubieren fecho o cometido fasta el dia de la publicación desta Nuestra Carta, ecepto los casos susodichos, presentandose ante el dicho Don Cristobal Colon, Nuestro Almirante de las Islas del Mar Oceano, ante el Escribano publico, desde hoy de la data desta Nuestra Carta, fasta en fin del mes de septiembre primero que viene, para que puedan ir con el dicho Almirante a la dicha Isla Española... Mandamos a los de Nuestro Consejo e oidores de la Nuestra Audiencia, Alcaldes de la Corte e Chancilleria... guarden e complan e fagan guardar esta Nuestra Carta de perdon e remision... e en guardandola e compliendola no procedan contra los tales que asi hobiesen servido en las dichas Indias.

5. 3 de setembre de 1501

Ordre reial donant instruccions perquè només passin a les Índies aquells súbdits o estrangers que portin llicència expressa dels monarques.

Archivo General de Indias. Lligall 418, llib. 1, fol. 26 dret i dors.

Don Fernando e Doña Isabel, etc. a todos los Consejos, correixidores, asistentes, Alcaldes, Alguaciles, Merinos e otras Xusticias e Oficiales, ansí de las cibdades de Sevilla e Cadiz e Xerez, como todas las otras cibdades e villas e logares de los Nuestros Reinos e Señorios, e a los Nuestros Gobernadores que son e fuesen de las Indias e Tierra firme del Mar Oceano, e a cada uno e qualquier de vos en vuestros logares e

xurisdicciones questa Nuestra carta vieredes, e su traslado sinado describano publico; salud: e que vien sabedes e tenedes habien como por otra Nuestra Carta obimos mandado e defendido que nenguna persona nin personas fuesen osados de yr sin Nuestra Licencia, e Mandado a descubrir por el dicho Mar Oceano, nin a las Islas e Tierra firme, quen el dicho Mar son descubiertas e se descubrieren de aquí adelante, so ciertas penas en la dicha Nuestra Carta conthenidas, sigund mas largamente en ella se conthiene; e porque Nuestra Merced e voluntad, es, que lo susodicho se compla e guarde en todo tiempo, e nenguno sea osado de yr nin pasar contra ello, por la presente Ordenamos e Mandamos e Prohibimos e Defendemos, que nengunas nin algunas personas de nuestros subditos, naturales de Nuestros Reinos e Señorios, nin estraños nin fuera dellos, sean osados de yr nin vayan sin nuestra Licencia e Mandado, a descubrir por el dicho Mar Oceano, nin a las islas e Tierra firme quen el fasta agora son de solicitas e se descubrieren de aquí adelante, so pena quel que lo contrario fiziere e contra el dicho Nuestro Mandado e defendimiento fuese e pasare, en qualquier manera, por el mismo fecho sin otra sentencia nin declaracion alguna faya perdido e pierda el navio o navios e mercaderias, e mas, mil maravedis e armas e pertrechos e otras qualesquier cosas que llevare, lo qual todo dende agora lo aplicamos e Abemos por aplicado a Nuestra Camara e Fisco, ques la Nuestra Merced; porque vos Mandamos a todos e a cada uno de vos, que fagades pregonar esta Nuestra Carta e lo en ella conthenido, por pregonero antescribano publico, por las plazas e otros logares acostumbrados de las cibdades e villas, e logares puertos de manera destos terminos e de las dichas Islas e Tierra firme del dicho Mar Oceano; por manera que venga a noticia de todos, e que nenguno dello pueda pretender ygnorar; e ansi pregonado, si alguno o algunas personas fuesen e por arte contra lo que dicho es o qualquier cosa o pasa dello, executedes en ellos e en sus velas dichas penas. E los unos e los otros, etc. Dada en Granada a tres de septiembre de mil e quinientos e un año. Yo el Rey-Yo la Reyna-Yo Gaspar de Grycio, Secretario del Rey e de la Reyna Nuestros Señores, lo fiz escribir por su Mandado.

6. 15 de febrer de 1504

Provisió reial deixant a mans dels castellans el comerç amb les Índies, amb l'obligació de dur en els seus vaixells els naturals e non otros, sempre que non sean de los por Nos prohibidos.

Archivo General de Indias, *Indif. Gral.* 418, llib. I, fols. 127 dors i 128 dret.

El text ha estat publicat dins *CODOIN*, XXXI, pàg. 233 i següents. Por quanto al tiempo que destos Nuestros Reynos fueron algunos pobladores a la Isla Española ques en las Indias del Mar Oceano, por algunas xustas cabsas, mandamos que nengunas personas llevaren mercaderias nin mantenimientos para las dichas Indias, sin nuestra lycencia e mandado, allende de lo questo, Nos, mandamos señalar que podiese llevar cada persona de los tales pobladores; e porque agora somos informados que los vecinos e moradores xpianos de la dicha Isla Española, a cabsa de lo susodicho dexan de ser proveydos de los mantenimientos e mercaderias que an menester para sostenymiento e acrescentamiento de la poblacion de los xpianos en las dichas Islas, por la falta de los dichos mantenimientos e mercaderias, como porque se venden las que se llevan a muy caros precios; e porque Nuestra Voluntad fue e es, de poblar e enoblecer las dichas Islas de xpianos quanto pueda por facer bien e marced a vos los dichos vecinos e moradores de la dicha isla Española que agora son e seran de aquí adelante, que non sean de los por Nos prohibidos que non pueden ser vecinos de la dicha Isla Española, e a qualquier personas destos Nuestros Reynos de Castilla por termino de diez años primeros syguientes... e por el tiempo que mas fuese nuestra merced e voluntad que de aquí adelante cada e quando que fueren, puedan llevar sus navios de Nuestros naturales e non otros a la dicha Isla Española todos mantenimientos de comer e beber e vestidos e calzado e rropas e ganados, e bestias de carga e yeguas e otros animales e plantas e semillas e herramientas e otras qualesquier mercaderias e cosas que fueren menester para mantenymiento e provisión e trato de los vecinos e moradores xpianos de la dicha Isla Española, con tanto que por virtud desta dicha lycencia nenguno pueda llevar nin sacar destos Nuestros Reynos para la dicha Isla Española esclavos nin guanines nin caballos nin armas nin oro nin plata en pasta nin labrado nin amonedado, e que las

personas que lo susodichos llevaren, Nos paguen en la dicha Isla del cargo e descargo e otro tantos derechos como se nos deban pagar...

7. 5 de març de 1505

Cèdula reial de Ferran el Catòlic alliberant el comerç amb les Índies. Fins aleshores reservat als castellans, des d'ara s'estén també als estrangers, sempre que enviïn i tractin les mercaderies en companyia de naturals de Castella, no actuïn com a principals i siguin veïns d'aquests regnes.

Archivo General de Indias. *Indif. Gral.*, lligall 418, llib. I, fol. 150. El text ha estat publicat dins *CODOIN*. I, pàgs. 78 i 79.

El Rey. Por quanto la serenissima Reyna, mi muger que santa gloria aya, por su carta firmada de su nombre e sellada con su sello ovo dado licencia a los vecinos e moradores destos Reynos de Castilla e dello pudiese llevar a la ysla española que es en el mar oceano todas las mercaderias de mantenimiento e vistuarios e ganados e herramientas e plantas e otras cosas qualesquier para las vender e contratar en la dicha ysla con los cristianos della, sin que por ello cayesen ni yncurriesen en pena alguna, ecepto armas e cavallos e oro e plata e otras cosas en la dicha su carta contenidas, segund mas largamente en la dicha su carta se qontiene, e agora por parte de los dichos estrageros-vecinos e moradores de los dichos Reynos e señorios me es fecha Relación que no les consyente llevar a la dicha isla mercaderias ni otras cosas algunas, dicendo que no son naturales destos Reynos, de que disen que reciben mucho agravio, fueme por su parte pedido e suplicado mandase sobre ello proveer como la mi merced fuese e yo tome-lo pro bien, e por la presente doy licencia a quales quier estrangeros, vecinos e moradores destos Reynos para que durante el tiempo que mi merced e voluntad fuese se puedan llevar a vender e contratar a la dicha ysla Española con los vecinos e moradores della las mercaderias e cosas en la dicha carta de su alteza contenidas, syn que por ello cayan ny yncurran en pena alguna, con tanto que las enbien e traten en compañía de naturales destos nuestros reynos e no las enbien ni llevan los dichos estrangeros como principales, e que los faores e personas que en ello por su parte ovieren de entender sean asy mismo

naturales destos dichos Reynos, e mandó a los mis oficiales de la Casa de la Contratacion de las yndias que ansy lo guarden e cumplan e no fagades ende al fecha en toro a cinco de março de MDV años. Yo el Rey por mandado.

8. 1505

Ordenança de la Casa de Contractació en la qual es prohibeix el pas d'estrangers, o sigui, els no naturals de la corona de Castella i Lleó a les Índies.

Archivo General de Indias, 469, C.1. segons la referència de *CODOIN*. No ha estat localitzada per l'autor.

Es transcriu el text publicat dins *CODOIN*, v. XXXI, pàg. 324.. El text, sense cap més variació que la data (1510), va ésser recollit per Diego de Encinas en el seu *Cedulario*, llib. I, pàg. 440.

5ª Que non pasen a las Indias nengunos estranxeros so las penas de la prematica.

....

....

7ª Que nenguno vaya a las Indias, sin licencia de los dichos oficiales; e si alguno quisyere poblar o facer partido para alguna tierra de las descubiertas, acuda a los dichos ofycales.

9. 2 de gener de 1510

Assentament del registre de passatgers de la Casa de Contractació, que acredita la llicència a un català per a poder passar a les Índies, sense que hi hagi cap objecció a a seva condició d'estranger i després d'haver-se informat que no és una de les persones prohibides.

Archivo General de Indias. *Contratación*, lligall 5.536, llib. 1., fol. 9.

Este dicho dia mes y año susodicho parecio ante nos los dichos oficia-

les Gabriel Forne catalan vecino de Huydecona que es en Catalonia hijo de Gabriel Forne e Isabel Prada e dixo por quanto el queria pasar a las Indias en la nao de que es maestro Diego de Basusto nos pidio le diezemos licencia para ello y para informacion de como no era persona de las prohibidas presento por testigos a Antonio Cerdan capellan de la duquesa de Medinaceli y a Lope Hernandez de Hermoa los quales so cargo del juramento que hizieron declararon no ser el dicho Gabriel Forne de las personas prohibidas e que es mercader tratante e por nos vista la dicha informacion dimos lizencia al dicho Gabriel Forne para pasar a las dichas Indias en la nave del maestro Diego de Basurto.

10. 25 de juliol de 1511

Cèdula reial estimulant la repoblació de les Índies amb gent de les muntanyes i de Guipúscoa.

Archivo General de Indias. *Contratación*, lligall 5.089, fol. 24.

... Desplacido me ha de la mucha necesidad que decis que hay en esa isla de gente de servicio y de indios, y yo envio a mandar con este correo a los oficiales de la Casa de la Contratación de las Indias que residen en la cibdad de Sevilla que de aqui adelante no aprieten la gente que para alla quisiere pasar, como hasta aqui lo han fecho, que antes disimulen lo que buenamente se pueda disimilar y que procuren que vaya toda la mas gente que ser pueda, de trabajo, y que para esto publiquen en todas las partes que hubiere, que conviene en el reino, las muchas minas que allí se descubren y la riqueza que alla hay y el aparejo que tienen las gentes para medrar en estas partes, queriendo trabajar, para que se mueva la gente para ir a esas partes, y demás desto les mando que tengan inteligencia en las montañas y Guipuzcoa, que hay mucha gente y poco aparejo para vivir, para que procuren que vaya gente de trabajo de las dichas tierras a esas partes, bien será que vosotros lo soliciteis continuo para ello.

11. 9 de setembre de 1511

Cèdula reial estimulant la repoblació de les Índies a base de «naturals» (entenem que són súbdits de Lleó i Castella), sempre que hagin complert el mínim requisit de la seva inscripció a la Casa de Contractació.

Archivo General de Indias. *Indif. Geral.*, lligall 418, 1. 3, fol. 155.

(En resposta als oficials de la Contractació.)

... lo que decis que os parecia que seria bien dar licencia general a todos los naturales que quisieren pasar a las Yndias puedan yr con solo escrivirse en esa casa sus nombres y donde son para que se sepa cada año los que han partido, pareceme bien y por esto vos envio la presente dedula mia en que doy la dicha licencia beisla hacer luego pregonar en esa ciudad de Sevilla y en las otras que a vosotros pareciere y juntamente con apregonalla debeys de procurar como baya la mas gente que ser pueda especialmente de trabajadores como vos lo tengo escrito y tened este articulo por muy principal en esa negociación.

12. 14 de setembre de 1519

Provisió reial que conté el jurament reial mitjançant el qual es reconeix que l'illa de la Hispaniola pertany a la corona de Castella i per aquesta raó no és susceptible d'ésser alienada.

Archivo General de Indias. *Indif. Gral.* 420, llib. 8, fol. 141 dors. El text ha estat publicat dins *CODOIN*, IX, II, pàg. 118.

Don Carlos etc. e Doña Johana etc. por quanto segund lo que por nos esta jurado e prometido a los nuestros Reynos e señorios de Castilla e de Leon al tiempo que fuimos recibidos e jurados por Reyes e señores dellos a a las indias islas e tierra firme del mar oceano que son de la dicha corona de Castilla ninguna cibdad ny provincia ny isla ni otra tierra aneja a la dicha nuestra corona real de Castilla puede ser henajenada ny apartada della e así es nuestra intencion e voluntad de lo guardar et cumplir e que se guarde et cumpla para siempre jamas e el licenciado Antonio Serrano en nombre dela isla española de las indias del mar oceano nos suplico e pidio... prometemos e damos nuestra

fee e palabra Real que agora e de aqui adelante en ningund tiempo del mundo la dicha isla española ni parte alguna ny pueblo della no sera henajenado ny apartaremos de nuestra corona Real nos ni nuestros herederos ny sucesores en la dicha corona de Castilla sino que estara e la ternemos como agora incorporada en ella.

13. 10 de novembre de 1525

Cèdula reial obrint les Índies a tots els súbdits de l'imperi i als genovesos, en els mateixos termes de què gaudién els naturals de Castella i Lleó.

Archivo General de Indias. *Indif. Gral.*, lligall 420, llib. 10, fol. 150 dors i següents.

Don Carlos por la gracia de Dios rrey de rromanos experador semper augusto doña juana su madre y el mismo don Carlos por la misma gracia rreyes de Castilla, de Leon, etc. al yllstrisimo ynfante don hernando nuestro muy caro e muy amado hijo y hermano y a los duques perlados condes marqueses rricos omes nuestros de las hordenes priores comendadores e subcomendadores alcaides de los castillos y casas fuertes y llanas y a los del nuestro consejo presidentes e oydores de las nuestras abdiencias e chancillerias alcaides alguaziles de nuestra casa y corte a nuestros oficiales de la casa de la contratación de las yndias que rresyde en la cibdad de Sevilla e a todos los corregidores asystentes gobernadores alcaides alguaziles rregidores cavalleros escuderos oficiales e omes buenos de todas las cibdades villas e lugares destos nuestros rreynos e señorios y de las yndias yslas e tierra firme del mar oceano hasta agora descubiertas e a los nuestros oficiales que rresyden en la cibdad de Sevilla en la casa de la contratación de las yndias y a los nuestros oficiales de las dichas yndias y a cada uno y qualquier de vos en vuestros lugares y jurisdicciones y a quien esta nuestra carta fuese mostrada o su traslado signado de escrivano publico o della supiedes por pregon o en otra qualquier manera salud y gracia bien sabeys o deveys saber como hasta agora a estado y al presente esta proveydo y mandado por nos que ninguna ni algunas personas de ningund estado calidad preheminencia o dignidad que sean que no sean naturales destos nuestros rreynos e señorios no puedan yr

ni vayan a las nuestras yndias yslas e tierra fyrmes del mar oceano a mercadear ni contratar ni estar en ellas so las penas que para ello avemos puesto segund que mas largamente en las cartas y provisyones y hordenanças que sobre ello estan hechas se contiene e agora es rrazon que pues a nuestro señor plugo de nos descubrir tantas y tales tierras y provincias ynnocias y que las gentes dellas estan syn conocimiento de dios nuestro señor y de su santa fee catolica que por todas partes se de horden como las dichas tierras e yslas se pueblen de christianos porque este será el medio donde los naturales della vengán en conocimiento de nuestra fee catolica con la comunicacion y conservacion de los christianos que en ella poblasen y de mas de lo susodicho por la mucha voluntad que thenemos a la poblacion de las dichas yndias y porque todos nuestros subditos y naturales que de yusso seran declarados gozen del fruto de las dichas yndias y de su fertilidad y abundancia pues que a dios gracias cada dia se van descubriendo tierras nuevas y ensanchando las poblaciones e asy mismo theniendo rrespeto a las contrarias suplicaciones que nos han sido fechas por las cibdades e villas que estan pobladas en las dichas yndias e personas particulares dellas visto e platicado en el nuestro consejo de las yndias e conmigo el rrey consultado fue acordado que deviamos mandar dar esta nuestra carta para vos en la dicha rrazon e nos tovimosla por bien por la qualdamos licencia e facultad a todos los nuestros subditos y naturales de todos nuestros rreynos e señorios e asy mismo a todos los subditos y naturales del ynperio ansy genoveses como todos los otros para que puedan pasar a las dichas yndias y estar y contratar en ellas segund y de la forma y manera y con las condiciones que lo hazen y pueden hazer los naturales destos nuestros rreynos e señorios de Castilla y Leon por ende nos mandamos que agora y de aqui adelante por el tiempo que nuestra voluntad fuere dexeys e consyntays pasar a las dichas yndias todas y qualesquier personas nuestros subditos y vasallos de todos nuestros rreynos e señorios y estar en ellas libremente y ansy mismo a todos los subditos y naturales del ynperio ansy ginoveses como todos los otros e estar en ellas libremente e hazer todas las otras cosas como de suso se contiene como dicho es e que en todo guardeys e cumplays y executeys y hagays guardar e cumplir y executar esta nuestra carta segund y como en ella se contiene y contra el thenor y forma della e licencia en ella contenida no vayades ni pasades.

14. 17 de novembre de 1526

Provisió reial que manté la política liberalitzant que es va instaurar el 1525, encara que establint diverses càrregues en benefici del bon tracte i l'evangelització dels indis.

Archivo General de Indias. *Indif. Gral.*, lligall 421, llib. 11, folis 332 i següents.

Item ordenamos y mandamos que los pobladores e conquistadores que con nuestra licencia agora e desquí adelante fuesen a rescatar y poblar y descubrir dentro de los limites de nuestra demarcacion sean thenidos e obligados de llevar la gente que con ellos ovieren deyr a qualquiera de las dichas cosas destos nuestros Reynos de Castilla o de las otras partes que no fuesen expresamente prohibidas sin que puedan llevar ni lleven delos vezinos e moradores e estantes en las Islas o tierra firme del dicho mar oceano ni de alguna dellas sy no fueren una o dos personas y no mas en cada descubrimiento, para lenguas y otras cosas necesarias a los tales viajes so pena de perdimiento de la mitad de sus bienes para nuestra camara al poblador y conquistador o maestro que los llevase sin dicha licencia expresa.

....

....

Otro sy ordenamos y mandamos que agora e de aqui adelante qualesquier capitanes y oficiales e otros qualesquier nuestros subditos y naturales o de fuera de nuestros reynos que con licencia e mandado hoviesen de yr e fuesen a descubrir o poblar o rescatar qualquiera delas islas o tierra firme del mar oceano en nuestros limites o demarcación sean thenidos e obligados antes que salgan destos nuestros Reynos quando se embarcasen para hacer un viaje an de llevar a lo menos dos religiosos o clérigos de missa en su compañía los quales nombren ante los de nuestro consejo de las yndias o porellos avida información de su vida doctrina y exemplo sean aprobados por tales que les conviene al servicio de dios nuestro señor et para la ynstruccion y enseñanza de los dichos yndios et predicación et conservacion dellos conforme ala bulla dela conseccion delas dichas Indias a la corona Real destos reynos.

15. 17 de novembre de 1526

Cèdula reial que dóna llicència a Francisco Picó, natural de València, per a contractar a les Índies i portar un mestre i un pilot portuguesos.

Archivo General de Indias. *Indif. Gral.*, lligall 421, llib. 11, fol. 332 dret i 332 dors.

Por quanto vos francisco picon natural del reyno de Valencia me hizites Relacion que bien sabiamos como nos por una nuestra cedula vos dimos lizençia y facultad para que con vuestros navios vos o quien en vuestro poder oviese de ir a contratar e mercadear a las nuestras Indias Islas y tierra firme del mar oceano como si fueredes natural destos nuestros Reinos de Castilla segund que mas largamente la dicha mi cedula se contiene y me suplicasteis e pedisteis por merced que porque vos tractais en portugal y teneis necesidad de llevar en nuestros navios algunos portugueses, vos diese licencia para la poder hazer, yo como la mi merced fuere por ende por la presente vos doy facultad para que en cada un navio de los que llevaredes o enviaredes a aquellas en la dicha contratación puedan ir un maestro y un piloto portugueses no mas sin que en ello vos sea puesto embargo ni impedimento alguno contando que toda la otra gente sean naturales destos nuestros reynos de Castilla. Fecha en Granada a diez e siete del mes de noviembre de mil e quinientos veintiseis años. Yo el Rey por mandado de su magestad Francsico del Cobo.

16. 25 de febrer de 1530

Carta reial de la reina governadora que precisa l'abast de les «coses i persones prohibides», en el pas i tracte amb les Índies, no fent cap cas de les disposicions liberalitzants dictades el 1525 i el 1526.

Archivo General de Indias. *Patronato*, 275, 11.

... e agora por parte de la dicha cibdad de Malaga nos fue suplicado que mandasemos declarar y declararemos quales cosas son vedadas y proybidas para pasar y llevar a las dichas Indias lo qual visto por los

del nuestro Consejo de las Indias y conmygo consultado fue acordado que devia ser dada esta nuestra carta en la dicha razon e nos tovimoslo por bien por la qual declaramos que nynguno nuevamente convertido a nuestra fee catolica de moro o de judio ny reconciliado ny hijo ni nieto de quemado aunque lleva nuestra licencia no pueda pasar a las dichas Indias embarcandose en alguno de los dichos puertos ny persona alguna que no sea natural de los nuestros Reynos y señorios; otrosy declaramos por personas provydas para se embarcar a los dichos puertos y para yr a las dichas Indias los oficiales de justicia y de nuestra hazienda que nos van a servir a las dichas Yndias syn nuestra expresa licencia señalada de los del dicho nuestro Consejo y siendo primero tomada la razon della en la dicha casa de Sevilla; otro sy declaramos por personas provydas esclavos blancos y nygros que no se puedan pasar por los dichos puertos syn nuestra licencia espresa declarando especialmente el puerto donde se an de embarcar y tomando-se la razon della en la casa de Sevilla y ponyendo los nuestros oficiales della en las espaldas de la cedula los esclavos que por vistud della se an de pasar...

17. 11 de març de 1536

Capitulació amb el català Joan Despés per a conquerir i poblar terres en el golf de Paria, sense cap més limitació que no sigui la de no portar «cap persona de les prohibides».

Text segons la transcripció publicada dins *CODOIN*, I, v. XXII. El text ha estat també publicat per Cadenas Vicent, obra cit., pàg. 281.

LA REINA. Por quanto Matias Roberto en nombre de vos don Juan Despés, natural de la ciudad de Lérida y vecino de la ciudad de Valencia, me ha hecho relacion que vos qurriades descubrir, conquistar y poblar... yo mande tomar con vos asiento y capitulacion siguiente: Primeramente, vos doy lizenia y ffacultad para que por nos y en nuestro nombre y de la Corona Real de Castilla, podais conquistar y poblar las dichas docientas leguas de costa en la dicha tierra firme que comienzan y se cuentan desde el rio Salado questa cerca del golfo de Paria continuados... Otrosi, vos doy lizenia para que con parescer y acuerdo de los dichos nuestros officiales podais hacer en las dichas tierras y

provincias hasta quatro fortalezas en las partes y lugares que mas conbenga... asimismo, que mandaremos y por la presente mandamos y defendemos, que destos nuestros reynos no vayan ni pasen a la dicha tierra ningunas personas de las prohibidas que no pueden pasar a aquellas partes so las penas contenidas en las leyes y las ordenanzas y cartas nuestras que cerca desto por Nos y por los Reyes Catolicos estan dadas ni letrados ni procuradores.

18. 6 de desembre de 1538

*Cèdula reial prohibint el pas a les Índies de ningun estranger des-
tos nuestros Reynos, fent-se ressò de la petició formulada pels pro-
curadors a les Corts de Toledo d'aquell mateix any.*

Segons la transcripció publicada dins *CODOIN*, II, v. X, pàg. 448.

El Rey: Nuestros oficiales que residis en la ciudad de Sevilla en la casa dela contratacion delas Indias: Alonso de Illescas y Hernan Perez Xarada y Cebrian de Caritate, por si y en nombre de todos los mercaderes y tratantes en las nuestras Indias, me han hecho relacion que a nuestro servicio y al bien de los dichos sus partes y de todos los tratantes en las nuestras Indias convenia que de aqui adelante ningun extrangero destos Reynos anduviere en la navegacion de las dichas nuestras Indias porque por esperiencia avian padecido de daños que se avian seguido de aver andado los dichos estrangeros en la dicha navegacion y me suplico lo mandase a mi proveer: lo cual visto por los de nuestro consejo de las Indias fue acordado que devia mandar dar esta mi cedula para vos y yo tuvelo por bien porque vos mando que de aqui adelante no consintays ni deys lugar que ningun estrangero destos nuestros Reynos ande en la navegacion de las nuestras Indias ni los dexeys ni consintays passar a ellos por marineros ni por otro ningun oficio. Y hareis pregonar en las gradas de essa dicha Ciudad que ningun maestre ni otra persona los pase ni traiga en su nao, so pena de cien mil maravedis para la nuestra camara y executareis la dicha pena en las personas que en ella incurriesen. Fecha en Toledo a seys de Diciembre de mil quinientos treinta y ocho años.

Vegeu la petició dels procuradors destos reynos (Lleó i Castella) a

les corts de Toledo de 1538 (actes publicades per la RAH, vol. V, pàg. 141), que transcrivim a continuació.

LXXX – Otrosi porque muchos extranjeros han tomado el trato de las Indias en perjuicio de los naturales que contratan y de todo el reyno por la moneda que se saca de por los tales contratantes suplicamos a Vuestra Magestad que guardando en esto la orden que mandaron dar los Reyes Católicos los dichos mercaderes no contraten en las Indias ni se les de para ello cedulas ni cartas de naturaleza y si se les diese sean obedecidas y no cumplidas porque cesen los ynconvenientes que desto se recrecen.

19. 30 d'abril de 1564

Cèdula reial per la qual Felip II reconeix com a estrangers a les Índies (objecte d'expulsió) tots els que han ydo de fuera de estos Reynos de Castilla y Aragon.

De la transcripció de Diego de Encinas *Cedulario Indiano*, llib. I, pàgs. 450-451.

El Rey. Nuestro Governador de la provincia de Guatimala sabed que en una carta que el Emperador mi señor de gloriosa memoria mandó escribir a don Luys de Velasco, Visorey de la Nueva España, firmada de mi nombre siendo principe, y refrendada de Juan de somano nuestro secretario, ay un capitulo del tenor siguiente: en lo que dezis que algunos portugueses ay en essa tierra que ha dias que fueron a ella y que de las islas de los Azores se van algunos a la isla de Cuba, y que de allí se van a essa Nueva España, y suplicays se os embie a mandar si soy yo servido que los echeys de la tierra o si se permitirá queden ella. Todos los portugueses que huvieren ydo a essa tierra de tres años a esta parte que se hizo la prohibición que no passasen, echarlos eys della, y de aqui adelante no consentireis estar en ella los que de nuevo fuesen, y lo mesmo hareys en otros qualesquier extranjeros que han ydo de fuera de estos Reynos de Castilla y Aragón.

Y agora Francisco del Valle Marroquin en nombre de essa ciudad de Santiago, me ha hecho relacion que en essa tierra ay muchos extranjeros destos Reynos, los cuales convenia a nuestro servicio bien y quic-

tud de essa tierra, que no estuviessen ni residiessen en ella, y me suplicó en el dicho nombre, mandasse los hiziesse des echar della, y embiar a estos Reynos pues de ello se seguia mucho beneficio a la buena poblacion y perpetuidad de essas partes, o como de mi merced fuesse. Lo qual visto por los de mi Consejo de las Indias, fue acordado que devia mandar dar esta mi cedula para vos, e yo tuvelo por bien, porque vos mando que veays el dicho capitulo de carta que de suyo va incorporado, y lo guardeys e cumplays y executeys en todo y por todo, segun y como en el se contiene y declara bien ansi y a tan cumplidamente como si la dicha carta fuera para vos dirigida, y no fagades ende al por alguna manera. Fecha en Cuenca, a postrero de abril, de mil y quinientos y sesenta y quatro. Yo el Rey. Por mandado de su Magestad. Francisco de Erasso. Señalada del Consejo.

20. 13 de gener de 1596

Cèdula reial per la qual es reconeix que els mallorquins i menorquins residents a les Índies no són estrangers, perquè pertanyen a la corona d'Aragó.

Biblioteca Nacional. Secció Manuscrits Y. 49.

De la transcripció publicada dins *CODOIN*, I, v. XIX, pàgs. 48 i següents.

El Rey. Doctor Joan Fernandez de Recalde, oidor de mi Real Audiencia de la ciudad de los Reyes de las provincias del Peru: con la carta que me escrivisteis el año pasado de 95, rescivi la relacion que me ynbiasteis de las dudas que se ofracian sobre cosas tocantes a la composicion de los extranjeros que se os avian cometido; y haviendose visto y platicado sobrellas en mi Real Consejo de las Indias, se a resuelto lo que por esta entendereis. Preguntais si a los extranjeros que fueren basallos nuestros se les hará mas comodidad en las composiciones que a los que no lo son; y a esto se os responde que les agais alguna mas comodidad que a los otros.

Esta vien el haver suspendido el proceder contra las personas naturales de las Islas de Mallorca y Menorca, que decís pretenden ser reservadas por de la Corona de Aragón.

Ansi mismo preguntais si procedereis contra los extranjeros que tie-

nen naturalezas de estos mis Reynos y an pasado sin licencia, o que ya que la tengan aya sido para pasar con mercaderías, y se han quedado de asiento; esto presupuesto que la cedula no trata de los naturales de Castilla que an pasado sin licencia, y lo que en esto a parecido es que se proceda contra tales extranjeros, husando con ellos de mas consideración que con lo que no estubiesen naturalizados.

Y lo mismo se hará en lo que dexis tienen licencia para tratar y contratar en las Indias litigadas con mi fiscal, aunque en ellas no se declare ser naturales.

El haverse dado por ynbalidadas las licencias con que han pasado algunos extranjeros, sin especificarse en ellas que lo son, esta muy bien.

Con los nacidos y criados en estos Reynos hijos de padres extranjeros que han pasado sin licencia, se hará lo mesmo que con los que tienen naturaleza, de que se trata en los capitulos 3 y 4 de esta cedula.

Con los que a mucho que pasaron a esas provincias y an servido en las conquistas y alteraciones y estan casados con hijos y nietos, se pudiera aver disimulado, y asi se hará con los desta calidad. Conforme a lo arriba referido, procedereis en los casos que se ofrecieren durante el tiempo de vuestra comisión, y el que en ella os sucediere hara lo mismo, que asi es mi voluntad, y que las demas dudas que se ofrecieren sobre esto, se resulban en la Audiencia; y a los que apelaren se les otorguen las apelaciones, para cuyo efecto mostraredes esta cedula en la Audiencia y se asentará en los libros della. Fecha en Madrid a trece de enero de mil quinientos y noventa y seis. Yo el Rey. Mandado del Rey Nuestro Señor. Juan de Ivorra.

La cedula real precedent, de la qual es va fer un extracte, va quedar incorporada a la Recopilació de les lleis d'Índies i figura com la llei 28, del títol 27, llibre IX, de la manera següent:

Declaramos por extranjeros de los reinos de las Indias y de sus costas, puertos e islas adyacentes, para no poder estar ni residir en ellas, a los que no fuesen naturales de estos nuestros reinos de Castilla, León, Aragón, Valencia, Cataluña y Navarra y los de las islas de Mallorca y Menorca, por ser de la Corona de Aragón.

21. Relació dels primers passatgers a les Índies, naturals de la corona d'Aragó, registrats a la Casa de Contractació i amb autorització, sense que se'ls posés cap objecció pel fet d'ésser estrangers. Els súbdits de l'imperi i els genovesos, registrats entre 1525 i 1538, hi són també inclosos.

Archivo General de Indias. Dels primers llibres que es conserven d'asentaments de passatgers. Lligall *Contratación* 5.536.

Gabriel Forné, català, veí d'Ulldecona a Catalunya, fill de Gabriel Forné i d'Isabel de Prada. Mercader tractant. 2 de gener de 1510.

Pero Garcés i Maria de Vera, veïns de Tarazona, regne d'Aragó. 17 de maig de 1511.

Francesc Gisbert, fill de Francesc Gisbert, natural de Barcelona. 3 de març 1512.

Juan de Mayorga, cadiraire, fill de mossèn Carbonell, valencià i de Catalina de Madrid. 18 d'agost de 1512.

Gregori Martín, fill de Gregori Martín i de Francesca Gregòria, veïns de Tortosa. 11 d'abril 1513.

Joan de Girona, fill de Pere Bernal, veí de Girona a Catalunya. 22 de juny 1513.

Joan Baptista, fill del mestre Antoni Albarà i de Caterina de València, veïns de València. 10 d'agost de 1513.

Joan Riera, català, natural de Barcelona. 19 d'agost 1513.

Miquel Conjunta, fill de Miquel Conjunta i Margarida Conjunta, veïns de Barcelona. 30 d'agost 1513.

Pedro Abarca, fill de Juan Abarca i de María González, veïns de Calatayud, en terres d'Aragó. 17 de setembre 1513.

Joan Aguilar, fill de Jaume Aguilar i d'Elisabet Agulara, veïns de Barcelona. 7 de novembre de 1513.

Joan Lucas, fill de Rafael Fonte i de Margarida, la seva muller, veïns de Barcelona. 10 de novembre de 1513.

Joan Lobet, fill de Joan de Lobet i de Margarida, la seva muller, veïns de Barcelona, i el seu criat Lluís Guio, fill de Salvador Guio i de Caterina, veïns de Cervera. 20 de maig 1514.

Juan de Munguia, fill de Pedro de Munguia, veï de Munguia. Bisbat de Calahorra. 14 de març 1514.

Francisco Fernández, fill de Diego Fernández, mercader, i de Jaïma de Alpartir, veïns de Saragossa. 24 de març 1514.

Martín de Ventura, fill de Alonso de Ventura i de Juana San Ginés, veïns de Saragossa. 31 de març 1514.

Joan de València, fill de Pere Ardevo i de Caterina de València, veïns de València. 10 de setembre 1514.

Antonio Catalan. 16 d'octubre 1514.

Bartolomé, fill de Diego i de Joana, veïns de Mallorca. 7 de juny de 1515.

Esteban de Pasamonte, fill de Juan de Pasamonte i de Juana Sánchez, veïns d'Ibdes, en el regne d'Aragó, els seus criats Bartolomé Albes, natural de La Guardia, i Juan el Royo, veï de Biguesca, en el regne d'Aragó. 1 d'octubre 1515.

Valero Samper i el seu fill Esteban de Samper, i Juana Cornel, veïns del lloc de Fuentes, veïns de Saragossa. 31 d'octubre 1516.

Felip Barcelonès, natural de Barcelona. A l'illa de Cuba. 16 de febrer de 1517.

Pedro de la Lanza, natural de Torrente, fill de Martín de la Lanza i de Juana, la seva muller, veïns de Torrente, en el regne de València. 21 de juny de 1517.

Bartolomé Rodrigo, natural d'Aversa, regne de Nàpols, fill de Juan Francisco Rodrigo i de Magdalena, la seva muller, veïns de Nàpols. 26 de febrer 1517.

Mestre Pere, mitger, veï de Barcelona, fill de Francesc Goantero, notari de Perpinyà. 16 de maig 1517.

Juan López de Aragón, veï d'Aragó. 15 de maig 1517.

Francesc Castellón, fill de Joan Castellón i d'Olaria Castellón, veïns de Barcelona. 23 de març 1526.

Jorge Hinguer, fill de Juan Hinguer i de Margarita, veïns de Constança, a Alemanya. 15 de juny 1526.
(Incloem aquesta llicència, que figura precedint-ne d'altres també a estrangers, però súbdits de l'imperi, perquè evidencia la nova política instaurada per la cèdula reial del 10 de novembre de 1525. En tot cas, es deixa clar la seva condició d'estrangers, en presentar per testimoni que acrediti que no són prohibits Nicoloso Cataño.)

Jaume Planes, fill de Pere de Planes i de Caterina, veïns de Barcelona. 7 de juliol 1526.

Pere Colla, fill de Vicenç Colla i de Leonor, veïns de Barcelona. 7 de juliol 1526.

Anton de Ros, fill de Bartolomé de Ros i de Gasparina, naturals de Gènova. 30 d'agost 1526.

Roberto Alemán, artiller, i Talina, la seva muller, naturals de Yoque, a Flandes. 29 de juny 1527.

Miguel de San Mateo, fill de Miguel de San Mateo i de Catalina López, veïns de Mojel, en el regne de València. 29 de juny 1527.

Julio Manzolo, natural de Milà, fill de Francisco Manzolo i d'Inès d'Arquerí. 5 de maig 1528.

Relació de la gent que va en companyia de García de Lerma, governador de Santa Marta. *Hi figuren entre altres: Diego de Aragón, Victor Julie, flamenc; Alejandro Contes i Jacques Poteu, també flamencs. 8 d'octubre 1528.*

Felipe Moreo, natural de Borgonya, fill d'Enrique Moreo i de Petite Moreo, veïns de Borgonya. *Deixa constància que va ser admès en virtut de l'aplicació de la cèdula reial datada a Madrid el 20 de març de 1525.*

Guilen de Samper, veí de Saragossa. 10 de març 1529.

Diego Oliver, fill de Diego Oliver, veí de Perpinyà. 26 de febrer de 1534.

Bartolomé Colín, fill de Bartolomé Colín i d'Esperança Codina, natural de València. 2 de març 1534.

Pedro Bartolomé, fill de Pedro Bartolomé i de Sarda Bartolomé, natural de València. 2 de març 1534.

Juan de Ortigosa, fill de Bernardo de Ortigosa i d'Andrea de Florenza, veí de Saragossa. 10 d'abril 1534.

Pere Carnicel, fill de Joan Carnicel i d'Anna Icarda, natural de Tarraгона. 19 de maig 1534.

Joan Ferrer, fill de Jaume Ferrer i de Joana Benavella, veí de Mallorca. En la nau de Juan Descalante amb el capità Rodrigo Durán per a l'armada de Cartagena. 21 de juny 1534.

Gabriel de Ruisellon, fill d'Antoni Ruisellon i d'Isabel de Fonte, natural de Mallorca. Amb Rodrigo Durán a Cartagena. 21 de juny 1534. Jerónimo Cervera, veí de Calatayud. Al Perú. 25 de setembre 1534.

Pere Nadal, fill de Pere Nadal, veí de la ciutat de Lleida. Va passar a l'esmentada armada dels alemanys. 10 d'octubre 1534.

Joan Torner, fill de Joan Torner, veí de Tortosa. Passà a l'esmentada armada dels alemanys. 10 d'octubre 1534.

Joan de Monserrat, fill de Guillem de Monserrat, veí de Barcelona. Passà a l'esmentada armada dels alemanys. 12 d'octubre 1534.

Sebastià de Noa, fill de Luís de Noa, veí de València. Passà a l'armada dels alemanys. 12 d'octubre 1534.

Joan de Capdepon. Al Perú. Amb la gent d'Hernando Pizarro, per al mariscal don Diego de Almagro. 23 d'octubre 1534.

Gabriel Joan, natural de Mallorca, fill de Hernando Pique de la Mano i de Anna Pi, veïns de Mallorca. 10 d'abril 1528.

Juan de Ibarza, fill de Salvador Ibarza i d'Esperanza Ibarza, veí de Zaidín, en el regne d'Aragó, a Cartagena. 13 de febrer 1535.

Francisco Bravo, fill de Francisco Muñoz i de Mari Bravo, natural d'Oscà, a Cartagena amb Juan del Junco. 16 de març 1535.

Pedro Ladron, fill de Martín Ladron i de Maria Llaciquí, natural de València, i Francesc Ladron el seu fill, a Cartagena amb Juan del Junco. 17 de març 1535.

Gabriel Rifox, fill d'Antoni Rifox i de Violant, natural de Barcelona, a Cartagena, amb Juan del Junco. 17 març 1535.

Mateo de Bernaldo Marin, fill de Barnaldo Marin i de Polonia de Tiro, natural de Nàpols, a Veragua. 19 de març 1535.

Enrique Maimon, fill de comanador Maimon i d'Isabel Torrente, veí de Brussel·les, a la Nova Espanya. 27 de març 1535.

Juan Renero, fill de Guabra Renero i de Bàrbara Renero, veïns de Brus-

sel.les, a Nova Espanya. 27 de març 1535.

Miguel Cerdan, fill de Juan Cerdan i de Leonor Hernández, veïns de Saragossa, a la Nova Espanya. 5 d'abril 1535.

Bernardino Bula, genovès, fill de Bartolomeo i de Bernardina de Savona, natural de Savona, a la Nova Espanya. 7 març 1535.

Isabel de Malinas, filla de Guilbar i de Maria de Malinas, naturals de Malinas, a Cartagena, amb Juan del Junco. 7 de març 1535.

Pedro de Santangel, fill de Juan Gullen i de Susana de Santangel, veïns de Saragossa, a Veragua. 9 de març 1535.

Francisco de la Corte, fill de Francisco de la Corte i de María Gómez, veïns de València, a Cartagena amb Juan del Junco. 9 d'abril 1535.

Pere Ledon, fill de Tomàs Ledon i de Marina Gilabert, natural de Mallorca, a Cartagena amb Juan del Junco. 10 d'abril 1535.

Miquel d'Aiguasbibas, fill de Balcerà d'Aiguasbibas i d'Aldonça d'Aiguasbibas, veïns de Vilafranca del Penedès, a Veragua, amb el governador Felipe Gutiérrez. 13 d'abril 1535.

Francesc de Riera, fill de Joan Riera i de Francisca Genobonda, natural de Mallorca, a Cartagena amb Juan del Junco. 14 d'abril 1535.

Juan Francisco, fill de Pedro Francisco i de Juan González, veïns de Saragossa, a Nombre de Dios. 15 de maig 1535.

Juan Bautista Mego, fill de Vicente Mego i de María Salas, naturals de València, a Nombre de Dios. 15 de juny 1535.

Joan Aspuin, fill de Joan d'Aspuin i de Catarina d'Aspuin, veïns de Barcelona, a Nombre de Dios. 15 de juny 1535.

Juan Bertolomé, fill de Juan de Villarreal i de Catalina Pando, veï de València, a Nombre de Dios. 15 de juny 1535.

Lorenzo Ferrero, fill de Juan Ferrero i de Bartolomea, veïns de la vila de Casp, que és en el regne d'Aragó. 5 de juliol 1535.

Miquel Binimelis, fill d'Antoni Binimelis i d'Antonia Palomo, veïns de Mallorca, a Río de la Plata. 13 de juliol 1535.

Luis Tristan, fill de Francisco Tristan i de Damiata Martínez, veïns de València. 23 de juliol 1535.

Francesc Monterde, fill de Joan Monterde i de Beatriu Micall, veïns de Morella, en el regne de València, al Perú. 23 de juliol 1535.

Juan Fuerte, fill de Guy Labe i de Catalina de Barbastro, veïns de Barbastro, a Río de la Plata. 2 d'agost 1535.

Francesc Ferran, fill d'Antoni Miquel Ferran i d'Aldonça Ferran, veïns de la ciutat de Barcelona. 8 de setembre 1535.

Martí d'Estenbeque, fill d'Arnau Estebenque i de Maria Igorca, veïns d'Alòs, al Perú. 5 de febrer 1537.

Juan de Ribas, fill d'Hernando de Ribas i de Francisca Ruiz, veïns de Saragossa, a Terra Ferma. 12 de maig 1537.

Cristóbal Costa, fill de Francisco Sánchez i de Juana Costa, veïns de València, a Santo Domingo. 24 d'abril 1537.

Marco de Bocanegra, fill de Luis de Bocanegra i de Violante Sierra, veïns de Barbastre, que és en el regne d'Aragó, a Nova Espanya. 30 de gener 1538.

Pedro Valenciano, fill de Juan Valenciano i de Catalina Garcia, veïns de València, a la Florida. 14 de febrer 1538.

Criats del bisbe don Diego Sarmiento: Melchor de Cárdenas, veï de Saragossa i García Serrano, veï també de Saragossa. *El bisbe declara que no són ni fills ni nets de cremats o reconciliats.* 12 de juny 1538.

Índex Onomàstic

- ABARCA, Juan 189
 ABARCA, Pedro 189
 ADAL, Joan 96
 AGUILAR, Jaume 190
 AGUILAR, Joan 190
 AGUILÓN o AGUILÓ 91
 AGULARA, Elisabet 190
 AIGUASBISBAS, Aldonça 194
 AIGUASBISBAS, Balcerà 194
 AIGUASBISBAS, Miquel 194
 ALBARA, Antoni 189
 ALBES, Bartolomé 190
 ALBORNOZ, Rodrigo de 159
 ALEMÁN, Roberto 191
 ALEMÁN, Talina 191
 ALEXANDRE VI 45, 50, 55, 56, 90, 135, 146, 163
 ALFONS V de Portugal 43
 ALMAGRO, Diego de 193
 ALPARTIR, Jaima 190
 ALTAMIRA, Rafael 148
 AMPIES, Joan de 92, 110, 154, 164
 ANDRÉS MARTÍN, Melquiadez 161
 ANTÚNEZ i ACEVEDO, Rafael 23, 142, 161
 ARAGÓN, Diego de 192
 ARCO, Ricardo del 55, 56, 147
 ARDEVO, Pere 190
 ARGENSOLA, Bartolomé Leonardo 24
 ARNAU DESCOS 69, 149, 162
 ARQUERI, Inès de 191
 ARRANZ MARQUEZ, Luis 70, 71, 111, 149, 150, 157, 161
 ASENSIO, José Maria 145, 161
 ASPUIN, Catarina 194
 ASPUIN, Joan 194
 ASPUIN, Joan (hijo) 194
 ASPURZ, Lázaro de 32, 33, 102, 105, 106, 144, 154, 161
 BALAGUER, Victor 27, 143, 161
 BALLESTER, Miquel de 91
 BAPTISTA, Joan 189
 BARBASTRO, Catalina de 195
 BARCELONÈS, Felip 190
 BARNADAS i ANDIÑAC, Josep M. 36, 87, 88, 145, 161
 BARTOLOMÉ, Pedro 192
 BARTOLOMÉ, Pedro (hijo) 192
 BARTOLOMÉ, Sarda 192
 BASUSTO, Diego de 177, 178
 BATLLORI, Miquel 26, 85, 143, 152, 161
 BAUZA, Nicolau 152, 161
 BELVIS, Pablo de 90, 172
 BENAPELLA, Joana 192
 BENAVIDES, Juan de 66
 BERARDI, Juanotto 67, 75
 BERMÚDEZ PLATA, Cristóbal 73
 BERNAL, Pere 189
 BERNALDO MARIN 193
 BERNALDO MARIN, Mateo de 193
 BINIMELIS, Antoni 195
 BINIMELIS, Miquel 195
 BOBADILLA, Francisco de 66, 91

BOCANEGRA, Luis de 195
 BOCANEGRA, Marco de 195
 BOFARULL y de BOCA, Antonio de 27, 48, 143, 146, 161
 BOIL, Bernat 17, 19, 27, 69, 88, 89, 91, 149, 162
 BORGES MORÁN, Pedro 33, 144, 159, 161
 BORGES, Analola 103, 155, 161
 BOTET 89
 BOYD-BOWMAN, Peter 71, 73, 150, 161
 BRAVO VILLASANTE, Carmen 141, 161
 BRAVO, Alonso 91
 BRAVO, Francisco 193
 BRAVO, Mari 193
 BREVIS, Pablo 153, 172
 BREVIS, Pablo 101
 BUIA, Bartolomeo 194
 BUIA, Bernardino 194
 CABOTO, Sebastià 55
 CABOTO, Sebastián 151
 CABRERO, Juan de 26, 64, 87
 CADENAS VICENT, Vicente 72, 73, 150, 155, 162, 182
 CAILLER-BOIS, Ricardo 22, 142, 162
 CAPDEPONT, Joan de 193
 CARALPS, Jaume 120
 CARANDE, Ramón 81, 82, 162
 CARBONELL 189
 CÁRDENAS, Gutierre de 51
 CÁRDENAS, Melchor de 195
 CARIATE, Cebrian de 185
 CARLES I 16, 31, 45, 54, 55, 62, 65, 72, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 84, 96, 102, 103, 104, 112, 113, 114, 116, 117, 119, 120, 129, 130, 150, 151, 162, 179, 180
 CARLES V 30, 31, 32, 111, 112, 137, 139, 145, 164
 CARNICEL, Joan 192
 CARNICEL, Pere 192
 CARRERA PUJAL, Jaime 83, 151, 154, 162
 CARRERAS I VALLS 27
 CARRILLO, Maria 89
 CARTAGENA, Alfonso de 43
 CARVAJAL, Bernardino 45
 CASADEMONT, Jaume 120
 CASAS LAS, Bartolomé 15, 87, 90, 91, 91, 112, 145, 148, 152, 153, 154, 162, 165
 CASTELLÓN, Francesc 191
 CASTELLÓN, Joan 191
 CASTELLÓN, Olaria 191
 CASTELLÓ, Lluís 96
 CATALÀ i ROCA, Pere 90, 91, 153, 162
 CATALÁN, Antonio 190
 CATAÑÓN, Nicoloso 191
 CATÒLICS, Reis 12, 13, 24, 27, 28, 38, 41, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 52, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 71, 72, 76, 79, 85, 86, 88, 90, 91, 101, 106, 107
 CATÒLICS, Reis 110, 114, 127, 135, 141, 147, 153, 163, 172, 173, 185, 186
 CERDÁN, Antonio 178
 CERDÁN, Juan 194
 CERDÁN, Miguel 194
 CERDÁ, Luis de la 47
 CERVERA, Jerónimo 192
 CÉSPEDES del CASTILLO 73

CISNEROS 53, 65, 111
 CLOU, Guillem 157
 COBO, Francisco del 183
 CODINA, Esperança 192
 CODINA, Jaume 120
 CODINA, Pere Bernat 120
 COLÍN, Bartolomé 192
 COLÍN, Bartolomé (hijo) 192
 COLOMA, Ferran 86
 COLOMA, Juan 25, 26, 86
 COLOM, Cristòfol 17, 18, 19, 24, 26, 27, 28, 30, 42, 45, 46, 49, 50, 52, 55, 57, 58, 59, 65, 66, 67, 75, 85, 87, 89, 90, 91, 100, 101, 124, 135, 145, 147, 149, 152, 153, 155, 161, 162, 171, 172, 173
 COLOM, Diego 17, 52, 62, 64, 87, 92
 COLLA, Leonor 191
 COLLA Pere 191
 COLLA Vicenç 191
 CONCHILLOS, Lope de 64
 CONJUNTA, Margarida 189
 CONJUNTA, Miquel 189
 CONJUNTA, Miquel (hijo) 189
 CONSINO, Antonio 110
 CONTEs, Alejandro 192
 CÒRDOBA, Gonzalo de 17
 CORNEL Juana 190
 COROLEU i ANGLADA, J 156
 CORTÉS, Hernán 72, 87
 CORTE, Francisco de la 194
 CORTE, Francisco de la (hijo) 194
 COSTA, Cristóbal 195
 COSTA, Juana 195
 CHACÓN y CALVO, José María 149, 152, 162
 CHAUNU, Pierre 151, 162
 CHIEVRES 111
 CHINILLO 86
 ÇURITA, Gerónimo 83
 DE LA GUARDIA, Miguel 147
 DEL VALLE MARROQUÍN, Francisco 186
 DELGADO RIBAS, José María 30, 34, 143, 162
 DESCALANTE, Juan 192
 DESCLERGUE, Galceran 35
 DESCLERGUE, Lluís 95
 DESPÉS, Joan 119, 184
 DESPUIG, Cristòfol 141
 DEZA, Francisco Diego de 87
 DÍAZ, Bartolomé 44
 DORIA, Andrea 77
 DORMER, Diego José 24, 26, 142, 162
 DUARTE 44
 DULCERT, Angelí 47
 DURÁN, Rodrigo 192
 ELCANO 79
 ENCINAS, Diego de 19, 101, 102, 113, 121, 132, 142, 175, 184
 ENCINAS, José Antonio 162
 ENRIC II 42, 60
 ENRIC IV 60
 ENRIC el Navegant 43
 ENRÍQUEZ, Alfonso 50
 ENRÍQUEZ, Enrique 51
 ERASSO, Francisco de 187
 ESCUDERO, José Antonio 146
 ESTEBENQUE, Arnau 195
 ESTEBENQUE, Martí 195
 EUGENI IV 44

FAJARDO, Pedro 60
 FELIP II 19, 55, 103, 109, 116,
 117, 121, 122, 123, 130, 132,
 133, 139, 148
 FELIP IV 63, 124, 125
 FELIP d'Habsburg 33, 76, 77
 FELIPE el Hermoso 16
 FELIU de la PEÑA, Narcís 95, 162
 FERNÁNDEZ NAVARRETE, Martín
 153, 159, 162
 FERNÁNDEZ de OVIEDO, Gonzalo
 17, 18, 91, 92, 100, 138, 142,
 153, 154, 162
 FERNÁNDEZ de RECALDE, Joan 187
 FERNÁNDEZ, Diego 190
 FERNÁNDEZ, Francisco 190
 FERRAN 18, 22, 24, 25, 26, 30,
 31, 33, 46, 48, 52, 54, 55, 56,
 57, 72, 86, 87, 89, 90, 92, 100,
 101, 102, 105, 108, 109, 111,
 129, 141, 146
 FERRAN 146, 147, 156, 165, 174
 FERRAN II 94, 166
 FERRAN, Aldonça 195
 FERRAN, Antoni Miquel 195
 FERRAN, Francesc 195
 FERRA, Miquel 149, 162
 FERRERO, Juan 194
 FERRERO, Lorenzo 194
 FERRER, Bartolomeu (Ferrell) 87
 FERRER, Jaume 47, 88, 128
 FERRER, Joan 192
 FILES, Pedro 158
 FLORENZA, Andrea de 192
 FOIX, Germana de 27
 FONSECA 17, 64, 90
 FONTE, Isabel de 192
 FONTE, Margarida 190
 FONTE, Rafael 190
 FONTE, Sebastián de 91
 FORCADELL, Perot 96
 FORNÉ, Gabriel 110, 177, 178, 189
 FORNÉ, Gabriel (hijo) 189
 FRANCISCO, Juan 194
 FRANCISCO, Pedro 194
 FRANÇOIS, Pedro 158
 FUERTE, Juan 195
 GARCÉS VERA, Miguel 110
 GARCÉS, Pedro 189
 GARCÍA FUENTES, Lurgardo 36,
 110, 111, 145, 156, 162
 GARCÍA GALLO, Alfonso 44, 54,
 55, 57, 145, 146, 147, 162
 GARCÍA MARÍN, José María 60,
 109, 147, 156, 163
 GARCÍA SERRANO 195
 GARCÍA de LERMA 192
 GARCÍA de PALLARES, Domènec 96
 GARCÍA de PODRIAN, Lucía 102,
 155, 163
 GARCÍA, Catalina 195
 GASPARD DE GRICIO 174
 GENOBONDA, Francisca 194
 GENSANA, Bartolomeu 120
 GIBERT, Rafael 105, 155, 163
 GIL PUJOL, Juan 88, 124, 152,
 159, 163
 GILABERT, Marina 194
 GIMÉNEZ FERNÁNDEZ, Manuel 17,
 146, 148, 163
 GIRONA, Joan de 189
 GIRÓN, Pedro 60
 GISBERT, Francesc (hijo) 189
 GISBERT, Francesc 189
 GOANTERO, Francesc 191
 GOANTERO, Pere 191

GÓMEZ, Maria 194
 GONZÁLEZ, Juan 194
 GONZÁLEZ, María 189
 GRAU, Joan de 87
 GREGORIA, Francesca 189
 GRICIO, Gaspar 25
 GUALBES, Frederic de 80
 GUARDIA, Miguel de la 163
 GUILLEM, Pere 47
 GUIO, Caterina 190
 GUIO, Salvador 190
 GUIO, Lluís 190
 GUIRAL, J. 152, 163
 GULLEN, Juan 194
 GUTIERREZ, Felipe 194
 HARING, Clarence H. 108, 156,
 163
 HERNÁNDEZ DE HERMOA, Lope 178
 HERNÁNDEZ SÁNCHEZ-BARBA, M 74,
 150, 163
 HERNÁNDEZ, Leonor 194
 HERRERA de TORDESILLAS 19, 67,
 70, 71, 124
 HERRERA, Antonio 67, 99, 114,
 138, 142, 147, 149, 154, 157,
 163
 HEVIA de BOLAÑOS, Juan 20, 22,
 23, 109, 121, 123, 142, 163
 HINGER, Jorge 191
 HINGER, Juan 191
 HINGER, Margarita 191
 IBARRA, Eduardo de 26, 143, 163
 IBARZA, Esperanza 193
 IBARZA, Juan 193
 IBARZA, Salvador 193
 ICARDA, Anna 192
 IGORCA, 195
 ILLESCAS, Alonso de 185
 ISABEL 17, 18, 19, 22, 25, 26,
 27, 32, 33, 34, 42, 46, 56, 76,
 93, 97, 108
 IVORRA, Juan de 188
 JAUME I 41, 145, 163
 JOAN II de Portugal 43, 48, 51,
 86, 145
 JOANA de Castella 52, 55, 62,
 100, 102, 112, 179, 180
 JOVER ZAMORA, J.M. 45, 145, 164
 JOVER, Joan Anton 96
 JOVER, Miguel 91
 JUAN de Aragón 28
 JUANA, JOHANA de CASTILLA 106
 JULIE, Victor 192
 JUNCO, Juan del 191
 KELLENBENZ, Hermann 96, 150,
 164
 KONETZKE, Richard 32, 35, 106,
 113, 114, 144, 155, 156, 157,
 164
 LABE, Guy 195
 LADRON, Francesc 193
 LADRON, Martín 193
 LADRON, Pedro 193
 LALINDE ADADIA, Jesús 109, 125,
 126, 156, 159, 164
 LANZA, Juana de la 190
 LANZA, Martín de la 190
 LANZA, Pedro de la 190
 LEDON, Pere 194
 LEDON, Tomàs 194
 LEONARDO de ARGENSOLA,
 Bartolomé 142
 LEZAUN, Fermín Tomás de 122,
 158
 LOBET, Joan 190
 LOBET, Margarida 190

LOBET, Joan (hijo) 190
 LÓPEZ D'ÁVALOS, Ruy 60
 LÓPEZ DE GOMARA, Francisco 15, 18, 22, 141, 142, 164
 LÓPEZ de ARAGÓN, Juan 191
 LÓPEZ de VELASCO, Juan 6, 76, 82, 95, 97, 129, 142, 159, 164
 LÓPEZ, Catalina 191
 LÓPEZ, Jaume 96
 LUCAS, Joan 190
 LLACIQUÍ, Maria 193
 MADURAL MARIMÓN, J. M. 35, 145, 158, 164
 MAGALLANES 79
 MAIMÓN, Enrique 193
 MALDONADO, Rodrigo 51
 MALINAS, Guilbar 194
 MALINAS, Isabel de 194
 MALINAS, María de 194
 MANZANO, Juan 55, 56, 57, 147, 164
 MARAGALL, Joan 9
 MARGARIT i PAU, Joan 12, 141, 153, 166
 MARGARIT, Pere 17, 19, 88, 89, 90, 100
 MARIANA 56
 MARTÍ v 44
 MARTÍN CORRALES, Eloy 96, 154, 164
 MARTÍNEZ CARDOS, José 63, 79, 81, 148, 151, 164
 MARTÍNEZ DIEZ, Gonzalo 50, 146, 164
 MARTÍNEZ SHAW, Carlos 34, 35, 36, 83, 95, 108, 144, 152, 154, 156, 164
 MARTÍNEZ, Damiata 195
 MARTÍNEZ, José Luis 149, 164
 MARTÍN, Eloy 96
 MARTÍN, Gregori (hijo) 189
 MARTIR de ANGLERÍA, Pedro 146
 MAYORGA, Juan de 189
 MAYOR, Jeroni 96
 MEDINA SIDONIA, duc 43
 MEGO, Juan Bautista 194
 MEGO, Vicente 194
 MICALL, Beatriu 195
 MIR NOGUERA, Miquel 25, 122, 142, 158, 164
 MOERNER, Magnus 92, 129, 154, 159, 165
 MOLAR RIBALTA, Pere 34, 144, 165
 MONSORIU, Bernardino 165
 MONTERDE, Francesc 195
 MONTERDE, Joan 195
 MONTSERRAT, Guillem de 193
 MONTSERRAT, Joan de 193
 MONTSORIU, Bernat 122, 158
 MONZOLO, Francisco 191
 MONZOLO, Julio 191
 MORELL, Damià 96
 MORENO 41
 MOREO, Enrique 192
 MOREO, Felipe 192
 MOREO, Petite 192
 MUNGUIA, Juan de 190
 MUNGUIA, Pedro de 190
 MUÑOZ, Francisco 193
 NADAL OLLER, Jordi 73, 150, 165
 NADAL, Pere 192
 NADAL, Pere (hijo) 192
 NAVARRETE 90, 145, 149
 NICOLAU v 44

NICOLAU, Estefano 89
 NOA, Lluís de 193
 NOA, Sebastià de 193
 OJEDA, Alonso de 147
 OLIVER, Diego 192
 OLIVER, Diego (hijo) 192
 ORPÍ, Joan 128, 158
 ORTAL, Gerónimo de 19, 100
 ORTIGOSA, Bernardo de 192
 ORTIGOSA, Juan de 192
 ORTÍ, Javier 158
 OTS CAPDEQUÍ, José María 142, 147, 165
 OTTE, Enrique 34, 83, 95, 108, 144, 150, 154, 165
 OVANDO, Juan 165
 OVANDO, Nicolás de 70, 101, 102, 106, 108, 113, 129, 138, 157
 PALOMO, Antonia 195
 PANDO, Catalina 194
 PANÉ, Ramon 91
 PASAMONTE, Esteban 190
 PASAMONTE, Juan 190
 PASAMONTE, Miguel de 17, 92
 PEDRALBES, Jeroni 120
 PELLA i FORGAS, J. 156
 PENEN Y DEBESA, Santiago 122, 158, 159
 PÉREZ BUSTAMANTE 30
 PÉREZ EMBID, Florentino 46, 54, 55, 145, 147, 165
 PÉREZ MALLAINA, Pablo 69, 74, 149, 150, 165
 PÉREZ VIDAL 91, 99, 153, 165
 PÉREZ XARADA, Hernán 185
 PÉREZ de TUDELA, Juan 69, 90, 149, 153, 165
 PÉREZ y SALCEDO, Diego 21
 PÉREZ, Antonio 124
 PÉREZ, Juan 86, 152
 PICÓ, Francisco 77, 115, 119, 183
 PIGAFETTA, Antonio 15
 PINELO, Francisco 26
 PIQUÉ de la MANO, Hernando 193
 PIQUÉ de la MANO, Gabriel Joan 193
 PIZARRO, Hernando 193
 PÍ, Anna 193
 PLANES, Caterina 191
 PLANES, Jaume 191
 PLANES, Pere 191
 PONS, Antonio 96
 POTEU, Jacques 192
 PRADA, Isabel 175, 176, 189
 PUIGGRÓS, Rodolfo 165
 RAHOLA, Frederic 29, 143, 165
 RAMÍRES, Juan 96
 RAMÍREZ, Luís 96
 RAMOS, Demetrio 17, 33, 34, 45, 63, 76, 77, 91, 92, 106, 108, 109, 141, 144, 145, 148, 150, 153, 154, 156, 165
 RASQUÍ, Jaume (Rasquín) 87
 REGLÀ, Joan 120, 165
 REIXACH, Pere 159, 166
 RENERO, Bàrbara 116
 RENERO, Guabra 193
 RENERO, Juan 193
 RIBAS, Felipe de 96
 RIBAS, Hernando de 195
 RIBAS, Juan de 195
 RIBES IBORRA, Vicent 94, 166
 RIERA, Francesc de 194
 RIERA, Joan 189

RIERA, Sebastià 94, 154, 166
 RIFÓS, Gabriel 96
 RIFÓS, Miguel 96
 RIFOX, Antoni 193
 RIFOX, Gabriel 193
 RIFOX, Violant 193
 ROBERT, B. 166
 RODRIGO, Bartolomé 191
 RODRIGO, Juan Francisco 191
 RODRIGO, Magdalena 191
 ROMEU de ARMAS, Antonio 30, 88, 143, 146, 166
 ROS, Anton de 191
 ROS, Bartolomé de 191
 ROS, Gasparina de 191
 ROVIRA i VIRGILI, A. 28, 143, 166
 ROYO, Juan el 190
 RUBIO 41
 RUBIO Y MORENO 73
 RUISELLON, Antoni 191
 RUISELLON, Gabriel de 191
 RUIZ, Francisca 195
 SAFONT, Guillem 47
 SALAS, María 194
 SALAZAR de MENDOZA 130
 SALCEDO, J. 158
 SAMANO, Juan de 121
 SAMPER, Esteban de 190
 SAMPER, Guillem de 192
 SAMPER, Valero 190
 SAN GINÉS, Juana 190
 SAN MATEO, Miguel de 191
 SAN MATEO, Miguel de (hijo) 191
 SÁNCHEZ ALBORNOZ, Claudio 29, 143, 166
 SÁNCHEZ BELLA, Ismael 63, 124, 125, 149, 159, 166

SÁNCHEZ, Francisco 195
 SÁNCHEZ, Gabriel 26, 32, 33, 48, 86, 87
 SÁNCHEZ, Juan 76, 91, 106
 SÁNCHEZ, Juana 190
 SANCCHO de SOPRANIS, H. 35, 145, 166
 SANPERE i MIQUEL, Salvador 27, 28, 143, 166
 SANTA MARIA, Alfonso de 41
 SANTANGEL, Pedro de 194
 SANTANGEL, Susana de 194
 SANTANGEL, Lluís de 26, 27, 48, 86, 87
 SARABIA, Mª Justina 156
 SARMIENTO, Diego 195
 SAVALL Y DRONDA, Pascual 122, 158, 159
 SAVONA, Bernardina 194
 SCHAFER, Ernesto 151, 166
 SERRANO SANZ, Manuel 25, 26, 143, 166
 SERRANO, Antonio 62
 SIERRA, Vicente 106, 156, 166
 SIERRA, Violante 195
 SIMPSON, Lesley Bird 67, 68, 149, 166
 SIXT IV 44
 SOBREQUÉS, Jaume 94, 166
 SOLDEVILA, Ferran 28, 141, 143, 166
 SOLERVICENS i BO, Pep 141, 166
 SOLORZANO y PEREIRA, Juan 21, 22, 23, 109, 121, 123, 142, 167
 STADMILLER, Georg 147, 167
 SUÁREZ, Luis 12, 42, 45, 141, 145, 146, 167

SUAZO 111
 TIRO, Polonia de 193
 TOLORIU 87
 TOMÁS Y VALIENTE, Francisco 60, 167
 TORNER, Joan 193
 TORNER, Joan (hijo) 193
 TORRENTE, Isabel 193
 TRISTÁN, Francisco 195
 TRISTÁN, Luis 195
 VALENCIANO, Juan 195
 VALENCIANO, Pedro 195
 VALÈNCIA, Caterina de 189
 VALÈNCIA, Joan de 190
 VALLS, Bernat 47
 VÁZQUEZ de AYLLON, Lucas 63
 VEITIA y LINAGE, José de 22, 23, 109, 123, 142, 155, 162, 167
 VELASCO, Luis de 121, 158, 186
 VENTURA, Alonso 190
 VENTURA, Martín 190
 VERA, Maria de 189
 VICENS VIVES, Jaume 30, 31, 143, 144, 167
 VILA i COMAPOSADA, Marc-Auréli 34, 144, 167
 VILAR, Pierre 31, 81, 144, 151, 167
 VILLALBA, Francisco 87, 122, 158, 167
 VILLAREAL, Juan Bartolomé 194
 VILLARREAL, Juan 194
 VIVALDI 47
 XIFRÉ, Francesc 120
 YÁÑEZ, Vicente 146
 ZAFRA, Fernando de 66
 ZARAGOZA, Gonzalo 150, 167
 ZORRAQUÍN, Ricardo 87, 92, 100, 148, 155, 167
 ZURITA 51, 56, 146